

most

69

revija
za kulturo
in
družbena
vprašanja

23

24

most

REVIJA ZA KULTURO IN
DRUŽBENA VPRAŠANJA

Ureja uredniški odbor: Stanko Janežič,
Aleš Lokar, Boris Podreka, Alojz Rebula,
Marjan Rožanc in Vladimir Vremec
(odgovorni urednik)

Vsi prispevki ne predstavljajo mnenja
celotnega uredniškega odbora.

Registrirano na sodišču v Trstu s številko
6/64 RCC dne 25. maja 1964

Uredništvo in uprava: Trst - Trieste,
Via Donizetti, 3 - Italija

Cena posamezni številki 500 lir, letna
naročnina 2.000 lir, plačljiva na tekoči
račun 11/7768 A. Lokar, Salita Cedassama-
re, 6 Trieste. Za inozemstvo 5 dolarjev

Oprema: Boris Podreka

Tisk: Tiskarna A. Keber - Trieste,
Via S. Anastasio 1/c

Poštnina plačana v gotovini

Spedizione in abb. post. Gr. IV
I. semestre 1970

ESEJI

Arduino Agnelli: USODA NEZGODOVINSKIH
NARODOV 119

Lev Detela: NOVE PLASTI BIVANJSKEGA PROSTORA 154

Irena Žerjal Pučnik: SLOVENSKI FILMSKI SCENARIJI
1948 - 1965 165.

Lojze Ude: SLOVENCİ IN JUGOSLOVANSKA IDEJA
V LETIH 1903 - 1914 173

LEPOSLOVJE

Danilo Lokar: PLATNENA SRAJCA 125

Pavle Zidar: RODAR 143

Vladimir Kos: MRAK
TRI URE PRED LÈTOM NA MESEC 147

Boris Pangerc: IZPOVED 149

Pavel Lužan: KAPLJE IN REKE 151
DELOVANJE 153

Jolka Milić: PREVODI PESMI 161

PROBLEMI

Toussaint Hočevar: KRIZA INFORMACIJE OB DVIGU
SLOVENSKEGA ZDOMSTVA 109

Vladimir Vremec: KRATEK PREGLED RAZVOJNIH
MOŽNOSTI V BENEČIJI 184

ZAPISKI

SMISEL IN VLOGA ŠTUDIJSKIH DNI V DRAGI,
Vladimir Vremec 189

REVIJE, Aleš Lokar 193

NEPREVEDENE KNJIGE, Lev Detela 202

SLOVENSKA ZEMLJA, KDO BO TEBE LJUBIL?,
iz Družine 205

PROTESTNA IZJAVA 207

KRIZA INFORMACIJE OB DVIGU SLOVENSKEGA ZDOMSTVA

Slovence, ki žive izven meja narodnostnega ozemlja, opredeljujemo po različnih kriterijih, ki so pomembni v toliko, v kolikor nam pomagajo pri razumevanju nekega določenega stanja oziroma zgodovinskega procesa. S funkcionalnega stališča jih delimo na tiste, ki so šli po svetu za zaslužkom, zaradi političnih vzrokov, zato ker so v diplomatski ali podobni službi, na študiju itd. S časovnega stališča govorimo o predvojni in povojni emigraciji.

V vsakdanji praksi je meja med omenjenimi spoznavanskimi opredelitvami večkrat zabrisana. Z zelo udomačeno besedo »izseljenec« označujemo npr. predvsem tiste, ki so morali pred prvo in še tudi drugo svetovno vojno v tujino za kruhom. Če bi hoteli spoznati tip »izseljenca«, bi ga našli na vsakoletnem pikniku, ki ga prireja Izseljenska matica. Povprečna starost: 65 let. Dokončana šola: ljudska ali srednja. Poklic: delavski, nameščenski ali malopodjetniški. Čeprav povojna emigracija ne ustreza temu stereotipu in čeprav bremo o povojnih političnih in ekonomskih emigrantih, obstaja še vedno tendenca tudi njih enačiti z »izseljenci«, zlasti ko se daljša čas njihovega bivanja v tujini in ko prehajajo v leta.

Da bi se otresli asociacij, ki so zvezane s tipom »izseljenca«, bomo v pričujočem sestavku govorili o zdomskih Slovencih, pri čemer imamo v mislih vsakega Slovenca, ki živi za daljši čas v tujini. Vključujem tudi predvojne »izseljence«, kar apriorno ne more voditi k asociativnim nasprotjem, saj občutek zdomstva ni lasten le neki določeni skupini, ampak ga v tujini bolj ali manj intenzivno doživlja sleherni posameznik.

Če utegne biti tako pojmovanje nekaterim preširoko, poudarjam, da sem se odločil zanje v iskanju čim širše označbe, ki naj bi pripomo-

gla k enotnem vrednotenju nekaterih perečih problemov, ki zadevajo slovensko skupnost in ki obstajajo, kot bom pokazal, predvsem zaradi razkoraka med današnjo gospodarsko osnovo in dejanskim izkoriščanjem le-te v prid povezave obeh Slovenij: tiste, ki rase doma in one, ki se krepi v svetu.

I.

Za razumevanje problemov, ki jih želim obravnavati, je bistvenega pomena spoznanje, da je socialnoekonomska struktura tistega dela zdomskih Slovencev, ki so zapustili domovino po vojni, bistveno drugačna od one, ki jo izkazujejo predvojni zdomci. Medtem ko so morali do druge svetovne vojne po svetu za zaslužkom predvsem revnejši kmečki in delavski sloji in je izobraženstvo imelo ugodnejše možnosti za zaposlitev doma spričo nagle rasti slovenskih kulturnih in gospodarskih institucij, je po revoluciji val političnih beguncev zajel več ali manj vse sloje. Med povojnimi zdomci je torej močnejše zastopan sloj z akademsko oziroma višjo strokovno izobrazbo, zaradi česar je njihova socialna struktura bolj diferencirana in vernejše odraža izobrazbeno in socialnoekonomsko strukturo slovenskega naroda kot celote. Kar zadeva tekočo ekonomsko emigracijo, kaže, da je po svoji sestavi bolj podobna povojni politični kot pa predvojni ekonomski.

Ko se redčijo vrste predvojnih zdomcev, se seveda njihov delež v celotni strukturi zdomstva zmanjšuje, pri tem pa značilnosti povojne emigracije postajajo tudi značilnosti celote. Le-ta se z dotokom svežih sil iz domovine nenehoma še nadalje spreminja, toda bolj postopoma, medtem ko je bila sprememba po drugi vojni sunkovita, kar je pripeljalo do ostre kvalitativne ločnice med predvojno in povojno emigracijo.

Omenjene strukturne premike potrjujejo ne le bežna zapažanja, ampak tudi nekateri, čeprav redki, podatki. Že prva poročila o izsledkih raziskav pri Slovensko-ameriškem raziskovalnem centru, ki ga vodi sociolog, profesor Edi Gobec s kentske univerze, odkrivajo izredno visoko število Slovencev na vodilnih mestih najrazličnejših političnih, gospodarskih, znanstvenih, kulturnih in drugih institucij širom sveta. Samo po sebi to morda ni nič tako posebnega, saj so se v svetu že dolgo podobno uveljavljali tudi predstavniki drugih narodov s podobno izobrazbeno ravni. Toda za Slovence je tako močna prisotnost v svetu nekaj novega. Nismo je še sistematično ocenili in ne zavedamo se še njenega pomena.

Tudi o tekočem odhajanju Slovencev v tujino so na voljo le »dokaj redki in skopi podatki, manjkajo pa zlasti podatki o njihovi struk-

turi glede izobrazbe in kvalifikacije po posameznih strokah» (Gospodarski vestnik, 21. februarja 1969). Po istem viru je odstotni delež Slovencev med jugoslovanskimi delavci, ki se zaposlujejo v tujini, ne le visok, ampak se je med letoma 1965 in 1967 celo zvišal od 23 na 32 odstotkov. V iztreznjujočem članku »Izobrazba in narodna prihodnost« (Naši razgledi, 10. maja 1969) je Marko Kos zapisal, da je »odliv tehnične inteligence zlasti v Sloveniji izredno velik ter bi mu morali posvetiti vso našo zaskrbljenost. Druge republike imajo mnogo boljši položaj, ker imajo relativno več študentov in ker odliv ni tako velik. Po drugi strani je inteligenca pri njih v podjetjih bolj iskana ter bolj upoštevana«.

Po podatkih o zaposlovanju v tujini, ki je evidentirano pri uradih za zaposlovanje, je odšlo leta 1968 iz Slovenije na delo izven Jugoslavije 11.000 delavcev. Od teh jih je bilo več kot 4 odstotke visoko oziroma srednje izobraženih in 37 odstotkov visokokvalificiranih oziroma kvalificiranih delavcev. Pripomniti pa velja, da te številke ne vključujejo spontanega zaposlovanja, ki je znašalo po cenitvah za leto 1968 približno 30 do 40 odstotkov vseh v tujini zaposlenih delavcev, za leto 1967 pa 60 odstotkov (Gospodarski vestnik, 8. aprila 1969). Ker se osebe z akademsko in visoko izobrazbo gotovo le v majhni meri zaposlujejo v tujini prek uradov za zaposlovanje, jih torej objavljeni podatki ne vključujejo. Da pa odliv akademsko izobraženih ni majhen, potrjujejo vsakdanja zapažanja. Mnogi so ravno v zadnjih letih sprejeli visoka mesta po znanstvenih inštitutih in univerzah širom sveta in prenekateri nudijo tehnično pomoč deželam v razvoju.

Tudi ob sedanji, spričo svetovne konjunktore pospešeni dinamiki zaposlovanja v SRS, lahko pričakujemo, da se odtok ne bo bistveno zmanjšal, če politika zaposlovanja ne bo postala bolj selektivna. »Odtok možganov« je pač problem, ki ga Slovenija deli z ostalimi industrijskimi deželami spričo mednarodno neenakih ravni dohodka oziroma plač. Le Japonski je kljub temu, da nima višjega dohodka na prebivalca kot Slovenija, uspelo preprečiti odtok možganov. Načrtno so napolnili industrijo z visoko kvalificiranimi tehniki in ravno po tej poti dosegli zavidanja vredno raven storilnosti in konkurenčnosti. Prej citirani odstavek iz Kosovega članka nakazuje, da se nekaj podobnega dogaja tudi po drugih jugoslovanskih republikah, ne pa v Sloveniji.

Poleg tega je na Japonskem tudi v navadi, da vsakemu delavcu, rekel bi, garantirajo trajno zaposlitev in sicer pri isti firmi, pri kateri je z delom začel. Z ekonomskega stališča to sicer lahko tudi negativno ocenjujemo. Drži pa, da trajna zaposlitev preprečuje odtok kvalificiranih delavcev in tehnikov, če pomislimo, da so prav ob od-

pustitvah strokovnjaki najbolj sprejemljivi za tuje, denarno privlačnejše ponudbe, ki drugače ne bi odtehtale ugodnosti, ki jih nudi življenje v domačem okolju. Znano je, da imajo v Veliki Britaniji ameriški nabiralci osebja največ uspeha tam, kjer Britanci zapro neki obrat ali laboratorij.

II.

Naj že gledamo na »odtok možganov« in reševanje tega problema tako ali drugače, nova slovenska prisotnost v svetu ni le dejstvo, ampak tudi pomemben dejavnik pri nenehni politični, gospodarski in kulturni krepitvi slovenske domovine. Ko pravim politični, imam v mislih tudi tisto vlogo, ki pripada slovenski vladi pri oblikovanju zunanje politike in zastopanju slovenskih interesov v tujini. Predpogoj za tako delovanje je namreč informiranost svetovne javnosti o Sloveniji, ravno Slovenci v svetu pa so najučinkovitejši informatorji. Seveda ne le s svojo fizično prisotnostjo, ampak s prisotnostjo v smislu delovanja, ki vključuje informiranje o Sloveniji prek družbenih stikov, predavanj, publikacij itd.

Poudarim naj tudi, da bi bilo napačno, ko bi pojmovali vsebino tega informiranja enostavno kot zagovarjanje nekih določenih političnih ciljev. Tak pristop k oblikovanju javnega mnenja je v svojih memoarjih označil za zgrešenega že T. G. Masaryk, ki je med prvo svetovno vojno odločilno vplival na stališče ZDA napram češko-slovaškim političnim zahtevam. Masaryk je budil v Ameriki predvsem zanimanje za češko zgodovino, s posebnim poudarkom na husitsko reformacijsko gibanje, saj so bila v ZDA vodilna mesta takrat še domala izključno v rokah protestantov. Čeprav to delovanje na videz ni imelo veliko skupnega z neposrednimi političnimi dogaňanji in potrebami, je vendarle iz neke medle predstave o Čehih in Slovakah ustvarilo konkretno podobo, s tem pa postavilo Češko-Slovaško na svetovni zemljevid.

Če se povrnemo k slovenskim izkušnjam, potem drži, da so po drugi vojni ravno zdovski Slovenci ponesli v svet glas o slovenski zgodovini in kulturi na bolj široki fronti kot pa je bilo to storjeno kdajkoli poprej. O tem pričajo najbolj zgovorno knjižne izdaje založb, ki jih vodijo v Evropi in Ameriki slovenski zdomci, pa tudi prispevki o slovenskih zadevah, ki jih objavljajo zdovski strokovnjaki v tujih znanstvenih in drugih časopisih ter knjigah, vključno predstave leposlovnih in znanstvenih del v SRS živečih avtorjev.

Naj mimogrede omenim, da imajo pri tovrstnem izvirnem in prevajalskem delu nasploh tudi zamejski primorski in koroški Slovenci

odličen delež, predvsem kar zadeva informiranje italijanske in nemško govoreče publike. Nedavno je npr. Aleš Lokar objavil predstavo celotne igre Primoža Kozaka »Kongres« v vodilnem italijanskem časopisu *Il Dramma*. Korošec Janko Messner je poleg svojega literarnokritičnega udejstvovanja oskrbel kvalitetne nemške predstave slovenskih del. Dobro znana so tudi slovenistična dela, ki jih je objavil v italijanščini profesor slovenščine na padovski univerzi Martin Jevnikar iz Trsta. Podobno delujejo še mnogi drugi širom sveta.

Od zdamskih založb naj omenim le nekatere najbolj vidne. Trofenikova iz Monakovega je izdala v nemščini lepo število znanstvenih razprav o slovenski književnosti in pa ponatise slovenskih originalnih tekstov, med katerimi je tudi monumentalna Dalmatinova Biblija. *Studia Slovenica* iz New Yorka pripravlja sedaj že svojo osmo knjigo, doslejšnje izdaje pa so žele priznanje vodilnih znanstvenih revij v ZDA in drugje, tako da je bilo potrebno Kuharjevo **»Christianization of the Slovenes and the German-Slav Ethnic Boundary in the Eastern Alps** ponatisniti. Podobno se uveljavlja tudi slovenska mednarodna založba EURAM, ki je nedavno izdala uspešno, umetniško ilustrirano biografijo Antona Šublja v angleščini in francoščini.

Pa še v nekem drugem, čeprav manj očitnem smislu, se odraža slovenska prisotnost v svetu. Osterc je nekoč dejal, da se v njegovih kompozicijah zrcali slovenstvo tudi brez navezanosti na ljudsko glasbeno motiviko in da to, kar ustvarja, nosi pečat njegove slovenske osebnosti. Tako pojmovanje širjenja specifičnih kulturnih vrednot je sicer sublimno, drži pa vendarle, da se Slovenec po vzgoji in duhu v zvezi z najrazličnejšimi problemi opredeljuje kot Slovenec, naj se tega zaveda ali pa ne.

Upam si tudi trditi, da leži v določenih slučajih prav v tem naš pozitiven doprinos svetu. Zgodovina je namreč izoblikovala pri Slovencih v posebni meri nekatere vrednote, katerih pomanjkanje je danes marsikje vir konfliktov. Še pred pičlimi sto leti smo bili kot narod gospodarsko, politično, socialno in kulturno zapostavljeni. Iz tega položaja smo se dvignili v prepričanju, da je bila naša zahteva po kulturni in politični enakopravnosti, in torej državnopravni avtonomnosti, ne le moralno opravičena, ampak tudi nujno potrebna tako za naš lastni kakor za splošni napredek. Na poti k osamosvojitvi smo se sicer navznotraj socialno diferencirali, toda ne tako daleč, da bi kot celota izgubili tiste moralne vrednote, ki smo jih pridobili v skupnih tegobah. Po drugi plati pa so se te vrednote ohranjale tudi pod raznimi novimi zunanjimi pritiski, ki so po letu 1918 še nadalje ovirali naš razmah.

Slovenec torej intuitivno dojame pozicijo tiste skupine, ki ji je ovirana ali pa sploh odvzeta možnost za lasten politični, gospodarski in kulturni razvoj, pa naj gre za črnce v ZDA ali Biafri, katoličane v Severni Irski ali Tatare v Sovjetski zvezi. V kolikor se opredeljuje za priznanje pravic zapostavljenim skupinam in vpliva na tok dogodkov, vrši s tem svoje narodno poslanstvo. Kajti če smo tradicionalno imeli odprta vrata za tuje ideje, kar nam je omogočilo držati korak s svetovnim razvojem, to še nikakor ne pomeni, da ne bi mogli tudi našim samoraslim idejam pomagati do veljave v svetu in se povezovati s tistimi, ki jih delijo z nami. Čim hitrejša bo namreč splošni razvoj potekal v smislu teh idej, tem lažje bomo uresničevali naše posebne cilje, ne le v ožjem, mislim jugoslovanskem, ampak tudi v širšem, svetovnem okviru.

III.

Na odnose med Slovenci v domovini in onimi, ki so se že tja od zadnje četrtine preteklega stoletja v naraščajočem številu naseljevali v tujini, so vplivali razni momenti. Zdomec je navadno čutil dolžnost, da po svojih močeh pomaga svojcem v domovini, k čemur je prispevala tudi potreba po priznanju. Po tej poti je v domovini nastal idealiziran tip »strica iz Amerike«.

Le široko razgledanim intelektualcem, kot je bil npr. Cankar, je uspelo za to mikavo fasado uzreti tudi duševne tesnobe zdomca. Prav iz teh tesnob, ki so izvirale iz nasprotja med asimilacijskim pritiskom in željo po ohranitvi slovenskega izročila (prim. G. E. Gobetz, **The Ethnic Ethics of Assimilation: Slovenian View, Phylon, Fall 1966**) je raslo zdomsko društveno in kulturno življenje, se v veliki meri razvijal zdomski tisk ter se ohranjale slovenske soseske v tujini. Skratka, zdomec si je v novem svetu hotel ustvariti nekak nadomestek tistega domačega okolja, ki ga je pogrešal. Pri teh težnjah so ga oni doma po svojih močeh podpirali, četudi so hkrati gojili vizijo neizbežnega utapljanja slovenskih otočkov v tujem morju.

Trezno misleči ljudje so si bili poleg zdomčeve osebne tragike v svesti tudi škode, ki jo je izseljevanje povzročalo v narodnem smislu, saj so med izseljenci prevladovali ljudje v svojih najbolj produktivnih letih, kar je pomenilo, da je težko pridobljeni človeški kapital odtekal drugam in da se je v Sloveniji številčno razmerje med vzdrževanimi in vzdrževalci poslabševalo. Vendar pod danimi pogoji s slovenske strani ni bilo mogoče veliko ukreniti. Šele omejitve s strani ZDA po prvi svetovni vojni so pripomogle k občutnem zmanjšanju izseljevanja.

Po drugi svetovni vojni se je objektivna podlaga za odnošaje med zdomci in domovino sicer v marsičem spremenila, ne pa odnošaji sa-

mi. Temu je bila kriva inercija, še bolj pa pomanjkanje ustrežajočih informacijskih tokov, pri čemer so botrovale znane povojne okoliščine.

Objektivna podlaga se je spremenila predvsem zaradi prej omenjenih premikov v socialnoekonomski strukturi zdomcev. Moderni zdomec s specializirano izobrazbo si ne more več privoščiti, da bi užival več ali manj pristno domačnost slovenskih srenj v Clevelandu, Vestfaliji, severni Franciji ali kjerkoli že po svetu. Mora pač tja, kjer se v danih razmerah lahko najučinkovitejše poklicno uveljavlja, to pa utegne biti več tisoč kilometrov proč od najbližje slovenske skupine. Prihaja torej do fizične razdrobljenosti, ki pa bi jo bilo napak enačiti z duhovno nepovezanostjo, kajti duh slovenske skupnosti se danes razprostira čez vse kontinente in sega v koticke, kjer bi ga najmanj pričakovali. Za povezanost skrbe poleg zdomskega tiska osebni stiki, predvsem v okviru sorodnih poklicnih interesov. Pismene stike dopolnjujejo osebna srečanja, npr. na poklicnih sestankih, ki so po vojni prišli v navado v državnem in svetovnem merilu. Na takih sestankih se spoznavajo slovenski stanovski tovariši med seboj in še z drugimi Slovenci, ki utegnejo živeti v kraju sestanka.

Slovenec v tujini torej ni tako osamljen kot bi kazalo na prvi pogled, zlasti če pomislimo, da mu nagel letalski prevoz med kontinenti in razvoj motorizacije v Evropi omogočata pogoste obiske tudi na slovenskem etničnem ozemlju. Skratka, ugodnejša socialnoekonomska pozicija in pa tehnološki napredek sta pri modernem zdomcu zmanjšala občutek odtrganosti in utapljanja.

IV.

Iz povedanega sledi, da je potrebo po nekem organiziranem posredovanju domačnosti iz domovine čas v veliki meri že preživel. Nočem reči, da skrb za odstranjevanje pogojev, ki povzročajo izseljevanje samo, ne bi bila še nadalje na mestu, zlasti če pomislimo, da se je marca 1968 odjavilo v SRS zaradi odhoda v tujino 456 oseb, marca 1969 pa že 858 (**Mesečni statistični pregled SRS**). Toda če že pri reševanju tega perečega problema druga Jugoslavija ne more biti bolj uspešna kot pa je bila prva, potem pa vsaj ne smemo pozabiti, da imamo sedaj Slovenci v svetu in doma zaradi spremenjenih razmer večjo priliko, da svojo rastočo prisotnost v svetu obrnemo v prid slovenskemu napredku.

Pri tem je na poti zastarela miselnost, po kateri naj bi bili zdomci materialno koristni le v toliko, v kolikor predstavljajo direkten vir deviz. To je morda veljalo pred tridesetimi leti, ne velja pa več danes, ko predstavlja slovenska prisotnost v svetu pomembno orodje

za smotrno vključevanje Slovenije v svetovne gospodarske, znanstvene in druge tokove. Da je preživeta miselnost zelo zakoreninjena, pričata predvsem obstoječa oblika in vsebina toka javnih informacij med Slovenijo in zdomci.

Oglejmo si najprej informiranje o zdomcih prek javnih občil v Sloveniji. Osredotočeno je na tip »izseljenca« in na delovanje njegovih društev. Ko se od časa do časa kak časnikar ali potopisec odpravi na pot med zdomce, potem obiše znane slovenske soseske v tujini. Če te niso pri roki, se zadovolji s hrvaškimi, da potem lahko poroča o »naših« po svetu. Izjeme so redke, npr. v Delu objavljeni razgovor s fizikom Bogdanom Povhom, ki deluje na heidelberški univerzi.

Javni tok informacij v nasprotni smeri je podoben. Zdomcu so predvsem na voljo posebne izseljenske publikacije, v katerih najde tisto, kar naj bi ga po mišljenju prizadevnih urednikov v Ljubljani zanimalo. Z večmesečno zamudo lahko izve, kaj se dogaja po slovenskih soseskah v svetu pa tudi v jugoslovanski industriji. Ne manjka kake več ali manj klasične povesti in seveda ljube domačnosti, ki jo pričarajo slike kozolcev,* narodnih noš ter veselih trenutkov z izseljenskega piknika, ki ga prirejajo v Sloveniji na praznik ameriške neodvisnosti. Česa pa naj vrli rojak še pričakuje!

Ker posebne izseljenske publikacije le v zelo omejeni meri ustrezajo informacijskim potrebam zdomcev, si slednji pomagajo z drugimi sredstvi. Tovariš si je zaradi svoje pestre vsebine pridobil veliko število zdomskih naročnikov. Uredništvo te revije omogoča celo nekak dialog s tem, da priobčuje pisma zdomcev in odgovore nanja. Podobnega ne moremo trditi o drugih listih — niti o otroškem listu Ciciban, ki menda načeloma objavlja le pisma otrok, ki živijo v SRS. Med intelektualno usmerjenimi zdomci so razširjeni Naši razgledi. Tudi tržaško Gospodarstvo, ki po širini in aktualnosti svoje vsebine ne zaostaja za podobnimi publikacijami največjih narodov, ima bralce po vseh kontinentih.

* Sicer nočem reči, da kozolci niso potreben simbol, ki bi tudi tujcem utegnil pomagati k hitrem identificiranju Slovenije, ko bi ga primerno propagirali. Pomislimo le na močno asociacijo med mlinom na veter in Holandsko. Tako kot so mlinci na veter tipični za to deželo, so tudi kozolci za pretežni del Slovenije. Če — tudi najdemo podobne gospodarske naprave še v drugih deželah, je kozolec ravno na Slovenskem dosegel najvišjo stopnjo razvoja (prim. Anton Melik, *Kozolec na Slovenskem*). Še bolj kot kozolec so za identificiranje potrebni simboli višje stopnje, predvsem slovenska narodna oziroma republiška zastava. Pametno bi bilo, ko bi slednje slovenski zdomci lahko ugledali že ob vstopu v SRS, se pravi, na mejnih prehodih. Tudi bi morale biti slovenske zastavice v trgovinah s spominki prav tako vidno razstavljene kot druge. Pisu se je namreč v Sloveniji pripetilo, da so imeli razstavljene zvezne zastavice, slovensko pa je prodajalka šele na zahtevo privlekla izpod »pulta«.

Informacije, ki jih zdomec prejema iz tovrstnih virov, mu sicer pomagajo, da sledi dogajanjem v domovini in ne postane nekak muzejski primerek, se pravi, Slovenec iz leta, v katerem je odšel na tuje, toda te informacije še ne zadostujejo. Mar bi bil o dogajanju v SRS zadostno informiran tisti občan, ki bi bral Tovariša in Naše razglede, ki pa ne bi bral dnevnega časopisja, ne bi sledil radijskim in televizijskim oddajam in ne bi govoril z znanci? Podobno se godi zdomcu. Prejemanje dnevnikov po letalski pošti — razen pri diplomatskih in konzularnih predstavnikih — namreč ne prihaja v poštev zaradi visokih stroškov in zaradi časa, ki mora biti odmerjen tudi sprejemanju lokalnih informacij.

Kako isti problem rešujejo drugi narodi, si lahko ogledamo pri Francozih. Vodilna pariška dnevnik Le Monde in Figaro tiskata vsak svoj tedenski izbor, ki vsebuje tehtnejše članke iz dnevnih izdaj in sežet pregled glavnih novic. Ker tiskajo ti izdaji na biblijskem papirju, sta po letalski pošti dosegljivi širokemu krogu bralcev po vsem svetu. S podobno publikacijo, ki bi jo npr. lahko izdajal vodilni slovenski časnik, bi ob primerni propagandi uspelo tudi med slovenskimi zdomci doseči zadostno število naročnikov, zlasti če upoštevamo, da bi bili produkcijski stroški razmeroma nizki, ker glavnega gradiva ne bi bilo treba na novo pisati in tehnično pripravljati, saj bi porabili že obstoječe. Po tej poti bi bil zdomec tekoče informiran o slovenskih dogajanjih in stališčih. Upošteval bi torej to informacijo pri svojem delovanju in pri ustvarjanju lastnega mnjenja, s katerim vpliva na okolje.

Nekoliko drugače kot Francozi si pri širjenju informacij pomaga armenska zdomska skupnost na Bližnjem vzhodu. Njihovi listi dobivajo v armenščini tekoča poročila iz sovjetske Armenije po posebni teleprinterski zvezi. Mar ne bi bilo moč tudi v slovenskem primeru ukreniti vsaj toliko, da bi bile zdomskim časopisom na voljo tehnično primerno pripravljene slike aktualnih dogodkov v Sloveniji? Pomanjkanje tovrstnega slikovnega gradiva je zapazno še posebej pri slovenskih dnevnikih, ki izhajata v ZDA. Seveda pa slednja tudi pri najboljši volji ne moreta biti tako ažurna kot je lahko domovinski tisk, ki deluje na mestu samem in so mu na voljo številne specializirane moči.

Poleg tiska bi pri splošnem informiranju zdomcev lahko upoštevali tudi druga javna občila, npr. radio in televizijo, čeprav kaže, da bi bila učinkovita uporaba teh sredstev zvezana z dokajšnjimi zaprekami.

Kar zadeva pretok informacij občasnega in specializiranega značaja, opravljajo obstoječe splošne, literarne in znanstvene revije že sedaj pomembno delo ne le na Slovenskem, temveč tudi med zdomci. Sicer spontano sodelovanje med zdomskimi in domačimi strokovnja-

ki, raznimi zavodi itd. pa bi lahko še pospešili s krepljenjem splošnih informacijskih tokov.

Premagati informacijsko krizo, ki obstaja v tem, da sedanji sistem in vsebina informiranja ne odgovarjata današnjim stvarnim potrebam, je nujna naloga. Novo, uspešno in samovzdržujočo se bazo informacijskega sistema pa bo moč postaviti le ob prodoru novega mišljenja, ki nikakor ne more sloneti na s predsodki pogojenem gledanju tistih redkih posameznikov, ki tolmačijo dvig zdomstva kot dvig sil, ki ogrožajo napredek. Spoznati ga moramo za to, kar je, namreč dvig slovenske prisotnosti v svetu. Ko bo sedanja informacijska kriza premagana, bo ta prisotnost lahko postala še pristnejša in učinkovitejša.

USODA NEZGODOVINSKIH NARODOV

Objavljamo poglavje iz knjige Arduina Agnellija, docenta na tržaški univerzi, »Narodno vprašanje in socializem«, ki bo zanimala vse tiste, ki bi se radi poglabili v narodnostno problematiko. Agnelli v tej knjigi predstavlja italijanskemu bravcu delo in misli dveh avstrijskih socialistov: Karla Rennerja in Otta Bauerja, za katera meni, da bi bilo treba njuno delo prevrednotiti v luči novih izkustev iz srede in druge polovice našega stoletja. Zanimivo je, da je posebno Bauer svojo teorijo o prepletanju razredne in narodnostne problematike zgradil upoštevajoč zgodovino Slovencev in Čehov. Prav zato pa bodo njegove misli zanimive tudi za slovenskega bravca. Agnelli-jeva knjiga je izšla letos (1969) pri založbi IL MULINO v Bologni.

Ideja nacije je del širše zgodovinske zamisli, v kateri igrajo važno vlogo razredni odnosi, ki jih pa seveda ne moremo imeti za osnovni razlog vsakršnega človeškega udejstvovanja. Narodne značilnosti se v različnih obdobjih, pod vplivom danega socialnega ustroja, kažejo različno; ne moremo jih označiti kot neposredni proizvod razrednih odnosov. Prav zato pa je vprašanje kulture tako pomembno. Vprašanje kulture je vprašanje vzgoje, a to je vprašanje pre-nosa »kulturnih dobrin«, preko katerih nastaja tisto, kar imenujemo narod.

Čeprav se v svojem delu Bauer oslanja specifično na nemško zgodovino, se pri tem pazi, da ne načenja izvora narodnega značaja Nemcev iz stališča njegove vsebine. Bauer ne raziskuje namreč specifično nemških nacionalnih značilnosti, ne razčlenjuje vsebin različnih nemških zgodovinskih kultur. Sklicevanje na nemško nacijo velja predvsem kot splošen primer določanja narodnega značaja in je torej veljavno iz splošnega vidika. »Naša naloga ni proučevati izvor določenega narodnega značaja, temveč pokazati na tista sredstva, preko katerih se na splošno prenos kulturnih dobrin spreminja v skupnost narodnega značaja«, piše Bauer, poudarjajoč predvsem formalni vidik narodnega nastanka.

Opazovanje in proučevanje formalnih značilnosti skupin z narodnostnim značajem je namreč edini način, da omejimo zmešnjavo, ki nastaja zaradi skupin drugačnega izvora. Prav zato, ker je narod »nastajanje in prehajanje«, po Bauerjevi definiciji, ne moremo zamolčati tistih gibanj, ki vodijo v nastajanje ožjih krajevnih in

rodovnih skupnosti v samem narodu, ki pa se od naroda kot takega ločujejo; živijo sicer v njegovi notranjosti, a nimajo še vseh tistih značilnosti, ki bi jim dale pečat novega naroda. To dejstvo odpira novo področje raziskav, in znanstvenik naj bo sposoben, da loči med seboj te različice. V mnogih primerih so te skupnosti proizvod stare fevdalne ali agrarne družbe; zaradi tega pa še niso avtomatično obsojene na propad, kakor domnevajo tisti, ki takšen propad razlagajo kot nujno posledico razvoja kapitalistične ter pokapitalistične družbe. Takšne skupine so po možnosti le faze v procesu nastajanja novih narodov, ki pa seveda v tem procesu lahko tudi obstanejo na pol poti, ki lahko tudi nikoli ne dosežejo končne oblike, to pa zato, ker so sile, ki delujejo v smislu poenotenja v ravnotežju s silami, ki skušajo nastajajočo narodno skupnost razkrojiti.

Tudi v tem primeru, čeprav v mejah primera, prihaja Bauerju na pomoč nemška narodna zgodovina, ki nam kaže, kako je nastajal nemški narod v srednjem veku, v času, ko se je omenjena drobitev in razkrajevanje nadaljevalo do poslednjih meja z nastajanjem neskončnega števila zakonikov, običajev in navad, z neskončnim številom dialektov, v katere se je razblinjal prajezik. Toda protislovje je le navidezno, kajti spričo kulture, ki je delovala razkrajajoče, je zmeraj obstajala tudi kultura, ki je znala enotiti. Teh dveh kulturnih elementov ne smemo zamenjavati, saj »unifikacijski element« ni več izhajal iz iste osnove, temveč je to bilo novo-nastajajoče kulturno občestvo; ki pa ni več združevalo vseh Nemcev, temveč samo »vodilni razred vseh Nemcev«.

Čeprav je tako nastala nacija skrčena na en sam razred, to je na razred fevdalcev, je vendar ta bil sam na sebi sposoben, da ostvari širše občestvo, kakor bi ga znali ostvariti kmetje, vezani le na vaško sosedstvo, nesposobni, da bi presegali svoje vaške proizvodne odnose. Dejstvo, da se nacija ne more popolnoma poenotiti, ki je posledica nastale pluralitete kultur (med njimi tudi kulture »kmečkega naroda«), je povzročalo večanje razlik, kajti fevdalci so lahko dosegli najvišjo kulturno raven, ki je bila kmetom, prisiljenim v trdo tlako na poljih, prepovedana.

Bauer ne načenja vprašanja vsebin, ki jih imajo različne kulture: dovolj mu je ugotovitev, da kultura oblikuje narodni značaj in izključuje one, ki niso udeleženi na kulturnih dobrinah ter ostajajo povezani s prejšnjimi kulturami, da je narodno življenje pod vplivom dvojnih teženj: teženj proti enotnosti in teženj proti razpršitvi. Bauerjeva študija dokazuje, da tvorijo element enotnosti zmeraj le višji razredi. Srednjeveško razbitost premaguje viteški razred, ki ima oblast in prestiž, medtem ko ob zori sodobnosti to isto vlogo prevzamejo izobraženci. Težnja po enotnosti zmaga nad težnjo po razpršitvi, ker prav ti razredi igrajo vodilno vlogo v družbi. V

sledečem obdobju evropskega razvoja pa se uveljavi nova oblika politične organizacije, enotna država, ki ni nič drugega kot pravna ustanovitev omenjenih teženj. Država torej ni ustvarjajoči element nacije, njeno bistveno jedro, temveč le institucija, ki je primerna potrebam prvega kapitalizma, to se pravi, tistega vodilnega razreda, ki se v pogojih novega razvoja proizvodnje blaga nahaja v času-prostoru, kjer nastajata in se soočata omenjena sredobežna in sredotežna sila.

Začetna doba kapitalizma kaže torej, kljub nekaterim sličnostim s fevdalizmom, nujnost vse večje kulturne ekspanzije, ki ni v takšni meri značilna za prejšnje obdobje. Tako se torej zgodi, da lahko nekoga nacionalno opredelimo samo, če pripada vladajočemu razredu, medtem ko je v fevdalni dobi, oziroma v dobi nastajajočega kapitalizma, narodnost kmečkega, vaškega ljudstva v mnogih primerih neopredeljena. Po drugi plati pa je sodobni kapitalizem primoran, prav iz vidika samih proizvodnih odnosov, da sčasoma razbije meje, ki jih sam postavlja, tako, da začenjajo tudi nižji razredi »biti udeleženi na narodni vzgoji, na kulturnih dobrinah nacije, na enotnem narodnem jeziku«. To je tista vzgoja ljudskih množic, ki jo Fichte obsoja (kar sprejema tudi Bauer) zaradi njenih količinskih in kakovostnih pomanjkljivosti. Vendar se preko nje uresničujejo vse predpostavke onega procesa, ki vodi, po eni plati k večji udeležbi delavskega razreda v narodnem življenju zgodovinskih narodov, po drugi pa k »prebujanju takoimenovanih nezdgovinskih narodov.«

Bauer se v svojem razglabljanju oslanja na primere iz nemške zgodovine, s katerimi skuša dokazati doprinos, katerega naj bi bile pri tem procesu zmožne ljudske množice. Habsburška monarhija postane tedaj primeren vidik, a to ne le zaradi tega, ker v njej Bauer deluje kot politik, temveč predvsem zato, ker v njej živijo eden poleg drugega narodi na različnih razvojnih stopnjah Bauerjevega vzorca. Ti narodi se razvijajo, srečujejo, nasprotujejo ter približujejo tistemu cilju, ki ga Bauerjeva raziskava skuša določiti.

2.

Osnovno vprašanje, ki izhaja iz zgodovinskega okvira monarhije je tisto, ki se nanaša na težavne odnose med nemškim in slovanskimi narodi. Že na začetku svojega dela se Bauer postavlja na vidik nemške ekspanzije, ki je sledila opustitvi stare domovine. Po Bauerju je ta ekspanzija težila za tem, da bi povečala produktivnost ozemelj vzhodne Evrope: o njej lahko torej govorimo kot o kolonizaciji, ki je precej drugačna na severu kot na jugu, tako, da je »avstrijska država pravzaprav pozno dozoreli sad južnovzhodne nemške kolonizacije, podobno kot je pruska država sad severnovzhodne nemške kolonizacije«.

Proces postopne ekspanzije in kolonizacije privede do srečanja z različnimi nenemškimi narodi, ki so po večini slovanskega izvora. A v začetku to srečanje ne izzove znatnejšega odpora. Bolj razvito nemško civilizacijo vsrkajo tudi tisti, ki so že prej prebivali na kolonizacijskih področjih, razen tega pa je čutiti tudi delovanje nemških škofov, ki izkoriščajo možnost delovanja predvsem na verskem področju.

Vprašanje zase je, seveda, kako je možno, da so se Nemci tako hitro uveljavili? V kakšnem odnosu do kolonizatorjev se nahajajo prejšnji prebivalci kolonizacijskih področij? Kakšne razrede tvorijo? Vprašanja, ki si jih postavlja Bauer, najdejo odgovor v že znani teoriji o narodu, ki ga sestavlja vladajoči razred: srednjeveškim slovanskim narodom primanjkuje »razred, ki bi v tistih razmerah lahko edini proizvajal in razvijal narodno kulturo«, tako, da ti narodi, tudi tam, kjer jih močnejša kulturna raven Nemcev ne asimilira, izginejo kar sami od sebe iz »zgodovine«, to se pravi, da izginjajo kot narodi z lastno kulturo in lastnim vodilnim razredom.

Kot pomenljiv primer navaja Bauer skupine Slovencev, ki so se skrčile na eno tistih ljudstev s folklornimi značilnostmi, ki jih Bauer priporoča za nadaljnjo poglobitev obravnavanega vprašanja. Ker »slovenski kmetje niso predstavljali nobenega narodnega kulturnega občestva, ampak samo ozke krajevne skupnosti«, ni bila njihova civilizacijska raven več sposobna, da bi ohranjala njihovo starobitno narodnost, kajti edina skupna vez so bile le vaške tradicije, ki so si jih kmetje izročali iz rodu v rod, niso pa bili sposobni, da bi uveljavili tisto kulturno in razredno raznolikost, ki edina lahko privede do nastanka novega naroda.

V teh ozkih mejah prikazuje Bauer pojav krajevnih kmečkih skupnosti, ki naj bi ohranjale neizbrisni narodni obraz, sledeč miselnemu toku, ki izvirajoč iz nemške romantike doživi svoj vrhunec v predstavnikih ruskega tradicionalizma, a ga uporabljajo tudi še sodobni pisci.

Glede teh kmečkih skupnosti ni soglasja niti glede imena, ki naj bi jih označevalo. Če je netočno govoriti o »kmečki naciji«, je prav tako netočna Bauerjeva definicija »nezgodovinski narod«, ki so jo začeli uporabljati tedaj, ko so narod začeli istovetiti s proizvodom zgodovine. V teh oznakah je precejšnja težava, predvsem zaradi sinonima med sodobnim in zgodovinskim narodom. Če bi jo dosledno uporabljali, bi namreč sodobni narod brez zgodovine ne smeli označevati za narod..

Stvar je toliko težavnejša, ker je bil eden od Bauerjevih predhodnikov na tem področju sam Friedrich Engels. Toda pomanjkanje zgodovine, o kateri govori Bauer, je drugačne vrste od Engelsovega: Bauerjev pojem je opisen in pomeni predvsem, da se »nezgodovinski narodi« ob izgubi svojega vodilnega razreda civilizacijsko usta-

vijo na ravni, kamor jih je bil ta privedel. Njihova kultura pa odslej »ne pozna nobene zgodovine, nobenega nadaljnega razvoja«. Engelsov izrek pa je posledica sodbe, ki trdi, da slovanski narodi habsburške monarhije pravzaprav niso več zmožni samostojnega zgodovinskega življenja.

Sicer pa te Engelsove sodbe ni moč tolmačiti, če ne upoštevamo zgodovinskih okoliščin, v katerih je nastala: obdobje revolucije leta 1848, v kateri so se demokratske in socialne zahteve do tolikšne mere povezale z nacionalnimi, da je sam Marx začel ločevati med narodi, ki so demokratični in revolucionarni, in narodi, ki so izrecno »reakcionarni«.

Za trenutek naj se omejimo na to spoznanje: Bauerjev »nezgodovinski narod« je nekaj povsem drugačnega od Engelsovega. Meja med njima je zgodovinska sodba dogodkov iz leta 1848. Razlika je predvsem sledeča: medtem ko je za Engelsa pomanjkanje zgodovine nekaj dokončnega, nekaj kar onemogoča, da bi določena skupnost postala narod v pravem pomenu besede, pa Bauer ne izključuje možnosti takšnega razvoja v prihodnje.

Vprašanje, ki ga mora sedaj načeti Bauerjev tolmač, pa je pravzaprav v tem, ali je moč določiti tiste elemente, ki naj veljajo kot pogoj, da se neka skupina zopet povrne v zgodovino. Znano je namreč, da odvisi življenje zgodovinskih narodov od razvoja kulture: ali ne nastopi narodova smrt tedaj, ko ne moremo več ujeti njegovega kulturnega utripa? Sicer so tu še činitelji kakor jezik in zemlja, vendar pa jih Bauer ne upošteva preveč, ker bi to bilo v protislovju z njegovo kulturno-razredno teorijo. Činitelje kakor so na primer stari način življenja, stari proizvodni odnosi, stare navade, stari dialekti ima Bauer za nekakšen zimski spanec narodov, za nekakšno začasno ohromelost, ki sicer lahko privede do popolne asimilacije s strani zgodovinskih narodov, ne izključuje pa tudi prebujanja in ponovne oživitve.

Bauerjeva pozornost se od primera Slovencev, naroda, ki je izgubil vodilni sloj prav na začetku nemške kolonizacije na jugovzhodu, obrne na primer Čehov, ki so propadli mnogo pozneje: v dolgotrajni borbi med stanovi in fevdalci. Fevdalci so se borili, da bi razširili moč države. Vendar je ta borba nosila v sebi razredne in nacionalne kali obenem: »borba med stanovi in aristokracijo v najbogatejši in najbolj razviti habsburški deželi, ki je bila istočasno tudi dežela najmočnejših stanov, v Češki, se je kaj kmalu spremenila v spor dveh narodnosti«. Poraz stanov, ki so se končno morali ukloniti aristokraciji, je začetek narodnostnega propada Čehov.

V nasprotju z linearnim propadom Slovencev imamo primer izredno zapletenega propada Čehov, ki se je odvijal preko najrazlinčejših motivov: nacionalnega, verskega, državnega, razrednega. Zmaga na Beli Gori ni samo ena izmed tolikih zmag centralistične države

nad upornimi stanovi, temveč je to dogodek, ki zabriše vsako sled avtonomne religioznosti, ki je živela v Čehih še od časov Jana Husa in ki je bila ozko povezana z uveljavljanjem češkega narodnega elementa. Za češki narod je bil to dogodek s katastrofalnimi posledicami, saj so Čehi pri tem povsem izgubili svoj vodilni sloj. Propast namreč ni zadela samo onih, ki so upor vojaško vodili, temveč tudi vse tiste, ki so podpirali reforme, vse učene može, ki so gojili češko narodno kulturo, vso češko gospodo; verski element spora pa je imel za posledico uvoz številne katoliške gosposke nemškega, francoskega, španskega, flamskega in italijanskega porekla.

Tudi sloj razvijajočega se trgovskega meščanstva, ki so ga sestavljali povečini evangeličani, je zadela podobna usoda kakor stanove. Prebivalstvo je številčno propadlo zaradi katastrofalnih posledic tridesetletne vojne, vodilnega sloja in prosvetljenega meščanstva ni bilo več, češki narod se je spremenil v narod kmetov, ročnih delavcev ter rokodelcev v obubožanih mestih. »Ti razredi ne morejo nadaljevati tradicije narodne kulture: brez plemstva in brez meščanstva izgubi češki narod svojo kulturo in izgine iz zgodovinske pozornice. Za Čehe pomeni leto 1620 tisto, kar je pomenilo leto 820 za Slovence: celih osem stoletij za Slovenci postanejo tudi Čehi nezgodovinski narod«.

Prva in osnovna posledica tega propada je bila v tem, da so se Čehi popolnoma odtujili politiki, to se pravi tistemu »delovanju, ki je zavestno usmerjeno v graditev državne strukture«. Češki jezik je izpadel iz državne uprave in se je moral boriti za goli obstoj. Izredno zanimiva je tu povezava med politiko in kulturo: možnost, ki jo ima prva, da vpliva na razvoj druge in obratno. Tu vidimo, da je pravzaprav politika bistveni del kulture. Izločitev iz državnega življenja, ki je razen posameznikov zadela tudi sam jezik, je privedla do propada češke duhovne kulture in češkega naroda nasploh.

prevedel A. L.

ELIZABETA

MARIJA

PRVI HLAPEC

DRUGI HLAPEC

IZABELA

KORADIN

VOJAKI

FILMSKE PODOBE

glasba in petje v halucinatoričnih podobah.

Samostan in ne preveč oddaljena vojaška

javna hiša na Poljskem za Hitlerjeve

okupacije

I/1

Samostanska čakalnica. Gole stene, na dveh straneh gosto zamreženi okni.

Dva samostanska hlapca v škornjih in predpasnikih prineseta lutko iz cunj odrasle ženske. Najprej nosita lutko kot da je težka, nato jo pa zlahka odvržeta. Lutka obleži kakor mrtva z obličjem, ki je obrnjeno v luč in dobro vidno.

PRVI HLAPEC: Kristjan je vstal pred zorom in jo našel pred hišo, mislil je, da je po noči zmrznila. Pa ni zmrznila, le dozdevno mrtva je bila.

DRUGI HLAPEC: Kam jo je zavlekel?

PRVI HLAPEC: Zavlekel jo je pod lopo v slamo, pokril jo je s slamo in s plahto za dež.

DRUGI HLAPEC: Ne res?

PRVI HLAPEC: Ko je prišel čez eno uro pogledat, ni bila več mrzla kakor kača, dobila je v lica neki nadih življenja, prsi so se ji počasi gibale.

DRUGI HLAPEC: In? In?

PRVI HLAPEC: Ali bila je skoraj brez obleke. Na nogah samo en

šolenček, drugega je izgubila po poti. Pa res ne vem, ali je prišla v krčmo z enim ali v obeh. Nogavice razparane, bluza preluknjana.

DRUGI HLAPEC: Ali ni prišla kasno, pred jutrom?

PRVI HLAPEC: Kasno, kasno, ni se še danilo, ali imela je prej vso noč velik zbor na Slatini. Raztrgali so ji bluzo, tako se je dajala. Samo rokavček je ostal. Obrali in pomendrali so jo kakor češnjo, kadar so zrele.

DRUGI HLAPEC: Rokavček?

PRVI HLAPEC: In zgubila je torbo in vse, kar je bilo notri — dokumente, denar.

DRUGI HLAPEC: Da bi ji bili pobrali? Tisti, ki so —

PRVI HLAPEC: Nemara tudi ne pobrali, ali kadar pade čez ojnico, ne ve zase.

DRUGI HLAPEC: Ne ve zase?

PRVI HLAPEC: Ne za druge. Ne zase in za nikogar in na ves svet pozabi.

DRUGI HLAPEC: Ali je res, da so jo nesli in prinesli sem?

PRVI HLAPEC: Nesli, prinesli in odložili, kakor vrečo krompirja.

DRUGI HLAPEC: Velik zbor da je bil, praviš?

PRVI HLAPEC: Zadosti velik, zadosti za tri takšne, kakoršna je ona.

DRUGI HLAPEC: Kaj poveš!

PRVI HLAPEC: Ali kjer ni dna, ne gre nikoli čez rcb, to je ravno, ker ni dna, gre vse skozi, gre vse naprej, brez zadržka.

DRUGI HLAPEC: So pa res ljudje ročni.

PRVI HLAPEC: To je, kakor da bi ogenj videli na daljavo in bi jih poklicalo. Kakor so za turških vdorov prižigali kresove po gričih.

DRUGI HLAPEC: Na daljavo so videli? In poklicalo jih je?

PRVI HLAPEC: Od vseh strani so se mrharji počasi primikali. Saj mrhar voha. Voha in se primika, počasi. Kristjan je rekel, da je bilo sila glasov, ki so se med sabo prerekali. Še se niso dali, še niso med sabo popustili.

DRUGI HLAPEC: Vohavzi so naskočili grad, ki je gorel. Ali je vse pogorelo?

PRVI HLAPEC: Pogorelo? Ne vem, od kod se je to vzelo?

DRUGI HLAPEC: To ni naša kri.

PRVI HLAPEC: Ni naša, zanesljivo ne, zunanja kri je.

DRUGI HLAPEC: Ali podoba naše krvi je pa vendarle. Majhna podobica, a?!

PRVI HLAPEC: Naše krvi in vsake. Mislim, sploh vsake krvi. Podoba in pomen.

DRUGI HLAPEC: Naša kri je bolj boječa. Ne rečem prihuljena, ali bolj usmiljena, preudarna.

PRVI HLAPEC: Reci, bolj sramežljiva.

DRUGI HLAPEC: To je pa tudi res, dosti bolj sramežljiva, dosti, dosti.

PRVI HLAPEC: Iz te sramežljivosti vidi dalj, vidi skozi —

DRUGI HLAPEC: Skozi?

PRVI HLAPEC: — vidi dno.

DRUGI HLAPEC: Pa ne, da res?

PRVI HLAPEC: Ona druga, njena kri, pa zgori, samo zgori in vse upepeli. Samo in vse. Tudi ne pomisli na drugo, kakor samo na to, kako bi zgorelo. Brez prevdarka, brez usmiljenja, brez sramu.

DRUGI HLAPEC: Tako dobro razločiš?

PRVI HLAPEC: Razločim se pravi ločim. Sram je najvišji gospodar, višji kot ogenj, grad in pepel.

DRUGI HLAPEC: In ne bojiš se povedati?

PRVI HLAPEC: Ne bojim se povedati, kje je moč, se pa pravi — pravzaprav — kje je življenje in kje je smrt. Ker tam je moč.

DRUGI HLAPEC: Tako daleč da bi bil pomislil?

PRVI HLAPEC: Kadar te življenje udari, kakor je tole, (kaže na lutko na tleh) takrat ni treba dosti misliti, ker razločiš, življenje samo te udari po glavi, loči in veli: to pa to! (Primeta lutko vsak za eno roko in jo vlečeta ob stenah naokoli).

PRVI HLAPEC: Takole telo sprejme tudi do stoinpetdeset ljudi v eni rundi. Potem pa obleži nezavestna in mrtva. Takale vojaška kurbišča posebno tukaj na Poljskem so kakor apnenične peči, ki le požirajo, požirajo. Človeku se v glavi zavrti od te samogoltne sile in premoči.

DRUGI HLAPEC: Premoč praviš?

PRVI HLAPEC: Potem si pa spet opomore, ogenj mladosti ji pomaga. Ali od strahu in groze pred smrtjo zbeži. Ko jo takole potegne, jo iščejo in nikjer ne najdejo.

DRUGI HLAPEC: Kje pa tiščijo za njo?

PRVI HLAPEC: Zmeraj tam, kjer je ni. Ustavi se pri kmetih na vaseh, kakor zdajle pri Kristjanu, pa tudi tam pade, in išče in čaka na oddih v drugi nezavesti, to je pa zeleni demon. Tudi štiri do pet litrov vina ali pa liter žganja, kakor kane, kakor pade, na dan. Dokler ne odmre.

DRUGI HLAPEC: Odmre?

PRVI HLAPEC: En del odmre, drugi del človeka pa požene. In tisti del, ki požene, hiti zdaj, da dohiti in samega sebe ujame za rep in tako se obroč znova nekako sklene.

DRUGI HLAPEC: Obroč se sklene in —

PRVI HLAPEC: In igra gre od kraja.

DRUGI HLAPEC: Kolikšna sreča —

PRVI HLAPEC: Sreča — kaj?

DRUGI HLAPEC: Da je samostan v bližini.

PRVI HLAPEC: Da je njena sestra tukaj?

DRUGI HLAPEC: Da se lahko zateče.

PRVI HLAPEC: Že od kraja misli prednica redovnica, da bi jo obdržala tukaj.

DRUGI HLAPEC: Samo ona si lahko nekaj takega — zaželi — izmisli — izmodruje —

PRVI HLAPEC: Ali takega lepila, ki bi jo pritrdilo na mesto, tudi ona nima.

DRUGI HLAPEC: Sreča zanjo, sreča za otroka, da je prednica tukaj in da je samostan blizu.

PRVI HLAPEC: Je pa Marija tudi hudičevka, kadar jo popade nestanovitnost in jo pelje mimo drugih prepadov. Da bo otroka zaklala, pobila, je tulila. Seveda, ena ali druga stvar ji je lahko na poti in se ji tudi postavi na pot. Njena nestanovitnost je nad vsem.

DRUGI HLAPEC: Ne res?

PRVI HLAPEC: Potem je pa prednica stopila vmes in poravnala. In komaj je to storila, že Marija ni nič več vedela, kaj je bilo.

DRUGI HLAPEC: Pozabila.

PRVI HLAPEC: Prav tako je tudi rekla — pozabila. In še: Vse sem pozabila, nič več ne vem, kaj je bilo.

DRUGI HLAPEC: To je njena sreča.

PRVI HLAPEC: Njena sreča sva predvsem midva, ki hodiva to ribo lovit in jo pripeljeva spet na svoje mesto. (Primeta lutko vsak za eno roko in jo vlečeta ob stenah naokoli).

1/2

Najprej slišiš zvonček, ki trikrat pocinglja, kakor med mašo. Zatem po odmoru cerkveni mešani pevski zbor, nad katerim plava nekaj časa čist, ženski sopran. Po novem počitku zadoni v zvoniku veliki zvon. Ko zvon pretihne, se počasi približa pa spet odhaja zborovska napol zapeta molitev samostanskih bratov. Menihi pojo med zborom tudi samostojno. To petje traja kar nekaj časa.

MARIJA, ki je najprej sedela negibno, med petjem in zvonjenjem vstane in hodi zdaj v to smer, zdaj v drugo, kakor da jo petje in zvonovi kličejo k sebi. V te smeri tudi izteguje roki.

Prednica ELIZABETA postoji dolgo na vratih in predirno strmi v sestro.

MARIJA (nenadoma poskoči): Si spet poslala pome in so me prijeli kakor obsojeno jetnico in spet so me peljali, peljali in pripeljali. Ali zmotili so se vendarle, šla sem po lastni odločitvi. Dasi se vali med nama veletok. Veletok poln grezi, blata, gnoja, odpadkov. In zato je čez veletok še težje. Čez govno in zavržena semena.

ELIZABETA: Da si le tukaj, tukaj in na varnem. Vse drugo pa ni smrdeči veletok, kakor ti misliš, temveč lepoločen most in jasna kopnina in trdna celina.

MARIJA: Zate, to praviš ti. In vendar sem danes odšla čisto drugače, kakor zadnjič, ne na poklic. Odšla sem po lastni želji, ki je vstala v meni. Ne razumem (in tudi razumem), da živijo takšne stvari v človeku ob vsem drugem. In živijo. (Si nekaj časa gladi črn krznen plašč, nato odloži črno krzveno kapo. Nenadoma odpne nekaj gumbov, spredaj se pokaže dolga bela srajca, a že se hiti zapenjati).

Ne, veš, spomnila sem se, kako je oče poganjal sukalnik, ko je tkal, in je potem svalnica letela sem in tja. Ležala sem majčkена kakor sem bila na hrbtu na pcdu kakor mačka, se zamislila v skakanje tkalskega čolnička in gledala na očetovo nogo, ki je enakomerno udarjala na stopalo. Kaj je sreča. Sreča je gledanje, dokler je samo gledanje. Imela sem danes po dolgem času na sebi spet platneno srajco iz domače očetove preje in razločila sem, kako mi je dalo znamenje. Zato me ni bilo pravzaprav treba nič gnati, šla sem za glasom, ki je vstal v meni.

ELIZABETA: Mojim glasom.

MARIJA: Kaj pa, če je bil glas le moj, razločen, samosvoj in moj. Šla bi bila lahko za njim še kam drugam, ne samo k tebi. Vzdignila bi se bila lahko kakor Marija Vnebovzeta naravnost v nebo.

ELIZABETA: Ti spaček, ne govori tako, ker pač ne veš, kaj govoriš.

MARIJA: Vsak večer je tak nemir v meni, ko se prižigajo plinovke na hodniku, ta strupena zelenkasta večerna sonca, ki oznanjajo noč. Moja kri se takrat zgane in odpravlja na svojo pot. To je kakor pot zveri po noči, ko si iščejo hrano, ki je čez dan ne morejo dobiti. V temi, v noči hodi, blodi in išče kri. V temi se zenice razširijo in spregledajo skozi mrak. Nočna paša je obilna.

ELIZABETA: Zavedaj se vendar, da si stopila v luč. V luči si! Vele-tok grezi je zunaj, je za tabo, to pomisli.

MARIJA: To pot sem skočila skozi okno, da sem ušla. Dolgo let sem na to mislila, kako bi skočila prav skozi okno, ali storiti je to mogoče samo, ne vem, kako bi rekla, samo takrat, ko ti prav s prstom pokaže: takole skoči! Ne boj se, tule se primi, takole pridrži in dol, dol, dol! Ali vedela sem, da me varuje platnena srajca, očetovo delo, tako trdno in trdo gosto platno, kakor debelo usnje, ustrojena koža. Bila sem kakor v oklepu in ta očetov oklep mi je tudi pomagal na pot. Kakor da me je držal po konci. In res, lahko sem šla varno, kakor nekdanj še doma, ko je bil oče živ.

ELIZABETA: Spaka! ali nisi res spaka? Kaj mešaš venomer očeta? Ne razumeš, da oče ni zraven?

MARIJA: Oče je bil namreč palica, s katero sem šla na pot. Ne bi bila mogla brez palice nikamor, to sem hotela povedati, ni — ka — mor. In oče je zraven. Kjer je platnena srajca, tam je tudi oče.

ELIZABETA: Pusti platneno srajco, očeta in palico. Grešnica strahotna, pri meni bi lahko bila za pomočnico, hišno pomočnico v kuhinji in v hlevih in vrtovih in začela delati pokoro. Edino to bi bila pot, vse druge steze so zaprte in zadelane. Ali je to malo? Nikakor ne, ker bi bila velika milost. Ne vem pa, če si za takšno milost že zrela? To bi morale šele preudariti. Kajti človek ne more stopiti v veliko milost nepripravljen. Celo, to mislim, popolnoma pripravljen mora biti. Zemlja mora biti namreč od sonca ogreta, da da lahko kaj od sebe. Kaj bi dala zamrzla zemlja?

MARIJA: Zaupam v očetovo platno. Sama sem videla in spet opazovala, kako je enakomerno suval z nogo, kako je udarjal takt in takt je bil popolnoma trden kakor pri uri, zato sem mu takrat in mu tudi danes zaupam.

ELIZABETA: Preizkušati moramo prej, ali je že vse v človeku res pripravljeno za veliko očiščenje. Dokler pa tega ne preizkušamo, ne moremo govoriti.

MARIJA: Tudi ni tega treba, preizkušena sem, ker nosim očetovo platno.

ELIZABETA: Ti si pa res tam, zmeraj tam, kjer te ni treba.

MARIJA: In plinove luči so zagorele na hodniku, kakor vsak večer in mene je popala groza pred temi zelenkastimi in strupenimi plinovkami in takrat sem se spomnila, kako sem čepela očetu pri nogah, majcena miška, se veselila njegove noge, ki je enakomerno udarjala, ko je tkala, in takrat sem razumela, kje se lahko rešim. Pogledala sem proti kovčku na eno stran in proti oknu na drugo in vedela sem, da je samo ena pot pred mano. S kazalcem je čisto določeno pokazalo — tule! Tule hodi, varno stopi, primi se in iztegni nogo.

ELIZABETA: Varo stopi! Samo strup te vleče, le strup srkaš vase, kaj te res nobena druga stvar ne ogovori, kakor samo strup, ki ga razsipaš?! Spaka, v strup bi se rada spremenila, sama bi rada bila strup. Mi pa gledamo na strup z drugega brega — tu smo mi in tam si ti!

MARIJA: Ne vem, nekaj joče v meni, noč in dan joče, ne vem, kaj hoče, kaj hoče pravzaprav od mene, ne vem.

ELIZABETA: Kateri od prednikov se je tu pregrešil? Ali je nagnil dedek kozarček preveč? Kozarček ali dva? Ali praded grižljaj čez mero? Grižljaj in še zalogaj. Ali je ukral pradedek poljubeček preveč? Poljubeček in poljubeček in še in še, to je pa sploh najbolj nevarno, tam se vse meje sesujejo. Kdo ve, kdo ve, kdo je bil. Bog je oče, v svojih rokah drži meje, in prav za meje gre.

MARIJA: Središčnica v meni se je premaknila, nekam se je prevagnila in zdaj smo tam . . . smo tam, vrglo me je čez preval.

ELIZABETA: Še enkrat sem ti dala priložnost, grešnica, na kolena!

MARIJA: Kaj mi zmeraj tvežeš — priložnost, priložnost — še enkrat in nikoli več. Priložnost je od vekomaj na vekomaj. Priložnost je zmeraj in povsod.

ELIZABETA: Spet so mi sporočili, kaj vse zganjaš. Prileteli so črni vrani, zakrakali, spomnila pa sem se tvoje obljube. Ali gredo obljube s krakanjem vran?

MARIJA: Tako predirno ureže, ko me spet kličeš, kar prevrne, prekucne me. Pa — kdo si ti? In kdo sem jaz? Ali se poznavata? Imava res kaj skupnega? Da se le nekje in nekako stikava? Pa kje? In kako? V zibelki že, ali stoletja in stoletja prej? Zakaj bi se pa srečali, ko se le odbijava?

ELIZABETA: Ne srečali ne odbijali, to so prazne marnje. Sploh ne. Samo roka, ki sije nad tabo, sem. Pa ne samo nad tabo. Nad vsem. Pa nisem zaradi tebe ali vsega, tudi nad mano sveti dlan.

MARIJA: Zdaj šele mi vzhaja sonce, zdaj sem šele spregledala. Ne ded ne pradedek pa še prapraded. Deset, kdove, petnajst, kdove, kdove, dvajset rodov je nagibalo kozarce, zalagalo in se gnalo za poljubu. Gnalo se je in kaj je doseglo? Mene je doseglo. Tebe je pa odsunilo, kakor kroglo. Kriva pa nisi, kriva nisem tudi jaz. Vso težo za to nosi zemlja. Zemlja je to storila, ona je sama točila iz velike pipe, zemlja je zajemala iz neznanskega kotla in prav ona je tudi ponudila ustnice, sočne, tople, napete ustnice, zemlja.

ELIZABETA: Milost je nad tabo, ko tako govoriš. Še se lahko vrneš. Na kolena, na kolena!

MARIJA: Ne morem se drugače izraziti, kakor skozi svoje telo.

ELIZABETA: Kaj, kaj, kaj?

MARIJA: Skozi svoje telo, sem rekla. Skozi svoje meso, živce, oči, svoja ušesa, kožo, lase, svoje zobe, kosti, jetra, kite, svežnje žil, svoje krvničke —. (Obe strmita druga v drugo z odprtimi usti brez besed).

MARIJA: (prva poskoči): Da, da, kaj strmiš? Telo sem rekla in celica sem rekla in protoplazma in še kaj, še prenekaj sem rekla. Telo je namreč bog, celica je bog, protoplazma je bog in prenekateri del še — vse to je resnično bog.

ELIZABETA: Resnično ne tako, kakor ti misliš. Narobe, kakor ti misliš. Na glavo postavljaš nekaj kar ne poznaš, ne razumeš. Zato je pa tvoja domišljija in domišljavost nabuhla. Vsa si zabuhla od greha.

MARIJA: Od greha? Zato ker vidim čistočo in snago in red tam, kjer je.

ELIZABETA: Bog se je za tvarjo le skril, umaknil se je, ti pa misliš naravnost, ne premisliš skozi, ne uganeš, kaj je zad. Gospod pa je le zadaj, duh je odmaknjen, ti nesrečnica pa se držiš z ostrimi kremplji za skorjo kakor jastreb za svojo mrhovino. Razumeš? Ne razumeš? Ti si skorja, lubad, olupek, koža, obleka si površina preobleka, ne pa srce, notranjost in kri stvari. Ti se držiš z ostrimi kremplji le svoje mrhovine, mrhovinarka.

MARIJA: Kje si se, kdaj le naučila razločevati, kar je enotno in enojno, naučila trgati vsaksebi? Življenje ne more biti drugačno kakor enotno in enojno. To je predpogoj. Ti pa platiš in deliš nekaj — tete-tete. (Tleskne s prsti).

ELIZABETA: In zdaj še to, ta skrajna surovost v votli domišljavosti, površni plitvosti, krivična seveda samemu sebi najprej in vsemu ostalemu življenju tudi. Ha, napadalna, kdo je napadalen!

MARIJA: Razcepljenost učiš in živiš, dvojnost. Človeka delaš še bolj nesrečnega kakor že je. Jaz pa sem eno, kolikor me je. Ali ne? To te draži, to te seče. In razsekana si, na kosih.

ELIZABETA: Si namreč res greh, enoten, ki se ne da deliti.

MARIJA: Enotnost je moč, razklanost pa drami hrepenenje po enotnosti, budi željo skrite notranjosti, da bi prišla na beli dan. Ali belega dne se pravzaprav boji, to je. Daljava je prevelika.

ELIZABETA: Vem za brezmejnost, ki je v uklenjenosti telesa ni.

MARIJA: Brezmejnost je samo uklenjenost telesa.

ELIZABETA (zamahne ostro z roko, pokaže hrbet).

MARIJA: Morala bi spoznati vso svojo zgrešenost. V mojem telesu je veselstvo, pa ne samo v telesu, v vsaki celici tega telesa je prav tako uklenjena veseljnost, ves njen led in ogenj so že tu v celici.

ELIZABETA: Obračaš, zavijaš, izdajaš.

MARIJA: Ti pa tavaš, blodiš, iščeš zunaj nekje, bogve kje, a to je vse tu in zdaj in pričujoče. (Hodi v beli platneni srajci do tal izzivalno po sobi).

ELIZABETA: To je tvoja enojnost in enotnost, da vlečeš očeta v svoj veletok grezi in odpadkov. Enojen in nedeljiv greh.

MARIJA: Znam pa tudi takole. (Obleče si črn krznen plašč, si ga skrbno zapne in povleče črno kučmo na glavo do ušes). In kje je zdaj greh — zunaj ali notri?!

1/3

Samostanska čakalnica kakor v začetku igre. Dva samostanska hlapca pripeljeta Marijo, ki se opoteka. Zateče se s stegnjenimi rokami v kot, pa v drugi kot, kjer obsedi s povešeno glavo in zleze počasi popolnoma na tla.

PRVI HLAPEC: Spet me kliče, je rekla, kliče, kaj mi le hoče?

DRUGI HLAPEC: Ali tako natanko razloči ta glas?

PRVI HLAPEC: Na vso daljavo razloči. In če bi bila jezera vmes in gore in morja, bi razločila.

DRUGI HLAPEC: In se ne more ustavljati?

PRVI HLAPEC: Ne more. Sila je prevelika.

DRUGI HLAPEC: Prevelika?

PRVI HLAPEC: Ali bi se ti lahko ustavljal električnemu toku z dvesto ali dvatisoč volti?

DRUGI HLAPEC: Ne bi.

PRVI HLAPEC: No vidiš!

DRUGI HLAPEC: Pa to vendar ni električni tok?

PRVI HLAPEC: Najbližja primera in najsodobnejša podoba je ravno električna struja.

DRUGI HLAPEC: Kaj poveš?!

PRVI HLAPEC: Po moči in sili prav gotovo.

DRUGI HLAPEC: Kaj pa po značaju?

PRVI HLAPEC: Po značaju prav tako. Morda po značaju prav posebno. Oba tokova imata neznansko moč in sta na prvi pogled skrita. Ali onadva sta v vsaki materiji. Gmota v njih živi. Rekel bi gluha in slepa, ali v njih gmota tudi gospodari in trpi. Prav kakor žival.

DRUGI HLAPEC: In iz skritega zatočišča pride povelje.

PRVI HLAPEC: Ukaz, kakor da te prime s kleščami.

DRUGI HLAPEC: In te pelje?

PRVI HLAPEC: Pelje.

DRUGI HLAPEC: Pa kam?

PRVI HLAPEC: Na varno.

DRUGI HLAPEC: Kolikokrat pa pokliče?

PRVI HLAPEC: Samo enkrat.

DRUGI HLAPEC: Ali je pa to zadosti?

PRVI HLAPEC: Zmeraj tudi ne.

DRUGI HLAPEC: In kaj potem?

PRVI HLAPEC: Pa še enkrat, pa še enkrat, do trikrat gre.

DRUGI HLAPEC: In takrat je mera vrhana.

PRVI HLAPEC: Ali ni to. V tem je, koliko je tok močan. Včasih se tok sam s sabo trudi, da zmore.

DRUGI HLAPEC: Pa zmore? Zmeraj?

PRVI HLAPEC: Zmore — ne zmore — zmore —. Nazadnje le zmore. Truditi se mora tudi ona, trpeti, prizadevati, kakor človek.

DRUGI HLAPEC: Kaj pa tisti, ki ga klešče stisnejo?

PRVI HLAPEC: On ta trud in prizadevanje natančno občuti. Ta trud so prav klešče, ki ga zgrabijo, drže in vodijo.

DRUGI HLAPEC: Zato je šla z iztegnjenimi rokami pred sabo? Ali je mežala? (Pokaže).

PRVI HLAPEC: Mežala.

DRUGI HLAPEC: Mežala in šla, takšna sila.

PRVI HLAPEC: Strašna sila. Ali tukaj je. (Na vratih stoji Elizabeta, strogo in mirno zre predse).

ELIZABETA: Kako sta jo našla?

PRVI HLAPEC: Kakor po navadi. Podoba je bila, da je že imela svojo mero.

ELIZABETA: Kakšno mero misliš?

PRVI HLAPEC: Tekočo mero mislim, njeno mero, pravzaprav je vse tekoča mera.

(MARIJA zleze popolnoma na tla).

ELIZABETA: Že kot otroka sva bili popolnoma različni. Ona je letala kakor kosmat čmrlj okoli tnala, vsenaokoli, jaz sem cepila drva. Ležala je na tleh in zvonila z nogo, ko je oče poganjal tkalni stroj, oče je hitel s tkanjem in jaz sem hitela s posodo, da sem po kosilu prej pobrisala.

PRVI HLAPEC: Zgodaj —

ELIZABETA: Da, zgodaj se razodene. Ali hujše je, kako pokaže rašča svoj namen. In bolj gre v širjavo in višavo, vse večji je razloček, dokler ni nobeni stvari podobno.

DRUGI HLAPEC: Saj res ni podobno.

ELIZABETA: Ni se znala ustaviti v smehu, ni se znala ustaviti v joku; ni se znala obrzdati v jezi, ni se znala obrzdati v veselju; ni si vedela meje v željah, ni si vedela meje v nagnenjih.

PRVI HLAPEC: (Skuša Marijo privzdigniti in pridržati).

ELIZABETA: Ali red in mera sta bog in bog je red in mera, oboje pa je samo drugo ime za boga in od vekomaj je bilo tako in tudi spremeniti se ne sme, ker bi bilo proti življenju, da, prav proti bivanju.

DRUGI HLAPEC (skuša Marijo obrniti, ali ne uspe, zmeraj znova pa da nazaj).

ELIZABETA: Bojim se nezmernosti in red je mera, čezmernost pa požira, uničuje samo sebe, zato je ne maram. Hranila in ohranila bi rada sama sebe in svet.

PRVI HLAPEC (skuša Marijo predramiti, ali nalahko, in uspe. Marija za hip spregleda).

ELIZABETA: Človek brez mere je kakor strašilo, ki ga je vihar utrgal in ga zdaj nosi po zraku. (Hodi nekaj časa okoli Marije).

DRUGI HLAPEC (nagovarja dobrodušno in šegavo to, ki leži na tleh).

ELIZABETA: Jaz pa hočem trdnosti in samo trdnost tudi res iščem, nje se oklepam in zmeraj sem z njo. Vezi morajo v življenju biti, ali kakšne naj bodo vezi, kjer ni trdnosti, kjer ni mere?

PRVI HLAPEC (obrača Mariji in ji vzdiguje roko, ali roka pada mrtva na tla).

ELIZABETA: In ravno telo jo je zmeraj opominjalo: mera! mera! In prav zoper telo je zmeraj šla, dasi je prav telo bilo njen inženir, ki ji je izmeril in dodelil: do sem, ne dalj! Pa ne, zoper je šla in zato jo je telo tudi zapustilo. Ali je ni res zapustilo in izdalo? Le pogledjte, kdo je zapuščen in kdo je svoj.

DRUGI HLAPEC (obrača Mariji in ji vzdiguje nogo, ali noga pada mrtva na tla).

ELIZABETA: Zapustila je telo, zapustila je red, zapustila mero in razum. In ni videla, da je telo ena sama modrost in še povrhu modrost, ki je stara milijone let. Ali telo je ne bi bilo zapustilo, če bi ga ona ne prezirala, prezirala je modrost svojega telesa, in tako je postala res grešnica.

PRVI HLAPEC (odpira Mariji veke, kleči ob nji, veke se pa kar sproti zapirajo).

ELIZABETA: Modrost telesa, kdo pa to razume? To je kakor modrost zemlje. In kdo zemljo upravlja, kdo je zemeljski obli skrbnik? Zemlja upravlja sama sebe in oskrbuje se sama iz sebe. A edinole sonce je nad njo. In telo je le podoba zemlje, njegovo sonce je pa seveda razum — v malem ali velikem. Velikega vzorca velika podoba v velikem — to je pa naše telo.

DRUGI HLAPEC (diha glasno, hupa v Marijina napol odprta usta. Potem razorožen zamahne).

ELIZABETA: Tudi cerkveni očetje ne segajo čez, tukaj ne, le vključujejo se v to zadnjo in morda edino modrost. Ker tudi zame je telo veliko, ali na drugem koncu, kakor za Marijo. In če ne bi smela govoriti tako, je to čisto izjemno, da govorim, ker govorim s sestro in o sestri, o veliki grešnici.

(HLAPCA odideta).

Kaj se mi izmikaš, venomer uhajaš, povsod se gubiš? Marija! Brez spora bi rada mimo in da se nikjer ne srečava, ne ujameva? Zmuznila bi se rada, smuknila. Kamor se ozrem, te srečujem, ne umakneš se

mi s poti, ne zgrešim te. Sfinga?! Ne, ne, saj nisi uganka. Potepinka si, ciganka, nemirna vešča, ki niha in venomer niha, in ne ve, kaj je stalnost. A stalnost je vse. Stalnost je mir in nebo, stalnost je jasna in blagost in sreča, stalnost je tudi cilj in konec poti, je namen poti. Zato le nihaj, dokler se ne uloviš. Ali ulovila se boš, zato ker sem jaz na svetu, samo zato. Ne vidiva se in veva ena za drugo; ne slišiva se in greva vendar druga za glasom druge; ne misliva na svojo senco in vendar tej senci ne moreva uiti. Zakaj? V luči se skriva senca, senca kaže na luč.

(Strmi dolgo nemo predse).

Ti me vodi, Gospod, ki si moja palica in moja pot, hrana in pijača, zrak in luč, Gospod. Ti s palico pokaži ni noga se ne bo zmotila, vzdigni svojo trombo, zapoj, da se nebo strese, udari v boben, da se zemlja zamaje. Ker tvoja je vsa oblast, oblast nad časom in prostorom in če nam mozeg skrepeni, če se nam kri ustavi in zledeni, iz tvojega naročja ne pademo, v tvojem naročju ostanemo, kakor v gnezdu, gospod.

(V ekstatičnem vzhitu zakrili z rokami, poje).

Gospod je moj pastir,
na pašnikih zelenih me pase,
vodi me k tihim vodam,
čušo mojo poživlja,
vodi po pravičnih stezah.

Gospod je moj pastir,
pred mano pripravlja mizo,
z oljem mazili mi glavo,
kelih je moj poln do vrha.

Gospod je moj pastir.

(Se sesuje kakor zničena in ostane na tleh).

Ali kako proslaviš telo?

In proslavljati ga moram vsak hip, ob vsakem dihljaju. Proslavim ga samo tako, da ga vsak trenutek tudi premagujem. (Vzame iz žepa vrečico s soljo. Usuje kupček na dlan in ga poliže. Nato vzame velik ščepec in ga použije, medtem ko se zastrmi v nebo). Dva dni nisem jedla in zdaj sem si naprtila še hujšo preizkušnjo, žejo. O pridi, Gospod preizkušaj me! Sladko se bom privila nate, moj Gospodar, ki me boš preizkušal, tesno se bom zlila s tabo v eno in ti sledila. Ukazuj mi, ukazuj, žejna in lačna sem samo tvoje besede in tvojega migljaja. Druge žeje in druge lakote ne poznam in tudi ne smem poznati. Saj vsako lakoto in vsako žejo gasiš samo ti, moj Pastir. Zato pa samo vzdigni svoj prst in mi pokaži — kam, kako želiš. Katera je prava pot?

(Se sleče do pasu. Naravnava trnjevko, ki jo sname s stene in se biča po hrbtu, biča se kleče in biča se stoje in strmi pri tem v nebo. Hlapca prineseta ostro bodljikovo železno mrežo za spokorniško ležanje in jo postavita na sredo izbe. Elizabeta se vanjo zastrmi).

Saj tvoj nasmeh je meni sladkodišeči balzam; misel nate je kakor sončni žarek, ki posije skozi mračne oblake; a naslonitev na tvojo ramo je oddih, ki vzame vsako trudnost in bolečino. Naslonila se bom na tvojo ramo, in sončni žarek bo pal name, in pila bom sladkodišeči balzam, tvoj smeh.

Ker, kaj sem storila? Vzela sem njene grehe nase. A njeni grehi so veliki kakor svet, a to se pravi, da sem vzela grehe vsega sveta nase. O Jagnje, ki brišeš grehe, dotakni se me, da te občutim; dahni vame, da se ti vsa odprem, pokaži s prstom kam, pokaži mi pot. Nedoumna je sladkost, ki gre zdaj skozme in nedoumna je milost, ki si mi jo skazal nevrednici. Ali ta tvoja milost mi obenem daje moč, ki je nikdar nisem poznala, daje mi jasnost in zaupanje, daje gotovost. Ker kaj pa si ti drugega, o sladki Gospod, kakor gotovost, velika, neizmerna gotovost? Saj samo proti tej gotovosti vsi stremimo in živimo, samo za to gotovostjo stegujemo roke. O sladko spoznanje, omamna luč! Brez gotovosti pa smo bolni, bolni, bolni.

Bliže, Gospod, bliže, (leže na železno mrežo z ostricami), Nedoumni in Nedoumljivi, bliže, (vabi z roko, vzklikne: Ah!) bliže, povleče bel robec, se obriše, vzdigne robec visoko pred sabo, ogleduje si široko krvavo liso na robcu) —

II/1

Vrh stopnišča zlata široka vrata. Za vrati gola soba z železno nizko posteljo. Na stopnišču vojaki, ali ker govorijo v prostor pod stopniščem, ki ni viden, pomeni, da je tam spodaj tudi moštvo. Na železni postelji ženska s črnimi, bujnimi lasmi stisnjena v dve gube, ki pozneje včasih močno vzplameni in šine med govorjenjem kakor ogenj. Vojak — v izbi sta sama — hodi iz kota v kot, zamišljen. Na stopnišču se trije vojaki prerivajo. Od spodaj rinejo navzgor. Nastane trušč, gneča se za hip umiri. Nato udarec in še udarci in — lop, lop, lop! — nekdo obleži in se kotali po stopnicah. Nekaj vojakov se umika.

PRVI VOJAK: Kristjani! Kaj je to po pravici?! Tretji večer čakam, pa me sune z bajonetom v križec kakor mačka. Jaz nisem maček, lcpov prekleti! In k ženski se ne sme z ostrino, z orožjem! Strogo prepovedano! Kako peče! In kako živo teče! Hlačnica polna krvi! Jutri na komando! U!

DRUGI VOJAK: Pusti mene, brat, pusti! Že tretji večer čakam tudi jaz! Plačam ti! Na! Tu imaš, na, na!

(Na stopnišču spet valovanje gor, dol, pritisk prihaja od spodaj navzgor)!

(Razsvetli se izba za širokimi zlatimi vrati. Ko KORADIN, vojak, živo vstopi, ne opazi nikogar. Nato se zastrmi v železno brando,

kjer leži pod ponjavo truplo mlade črnolaske, ki trdno spi. Vidni so samo bujni črni lasje).

KORADIN: Saj ni mrtva?! Gospod! Ne, ni mrtva. (Luč mrkne, vojak sede, strmi predse. Ko se luč spet prižge, se mlada ženska preteguje na ležišču kakor mlado mače, ki se veseli in umiva v mladem jutru).

KORADIN: Ti mačka. (Ženska se smeje, skoči s postelje, nato se iovitava kakor otroka po sobi. »Nehaj!« »Pa ne bom nehal!« »Prosim te, ustavi se!« »Jaz prosim, ti se ustavi!« Ko se utrudita, zlezeta vsak v svoj kot.

IZABELA (ne govori iz oči v oči, temveč predse in kakor sama sebi v globok prepad, ki zeva v njej. Njena nagnjena glava priča, da nekaj v njej vriska od samozavesti in da ne kliče nikogar za pričo): Motijo se tisti, ki mislijo, da je vsega konec, ko človeka zagrebejo v zemljo. Motijo pa se zato, ker mislijo, da se je veletok ustavil, če mene ni več. Saj zato pa je veletok in gospodar, ki nosi orehovo lupino.

KORADIN: Izabela!

IZABELA: Jaz sem v veletoku le kaplja. Moje nasprotje, moja sestra, mi očita, da ne poznam meje. Ali življenje samo je tudi ne pozna, ker noče nič drugega, kot le živeti in se za številke ne malo ne dosti ne meni. Odkod naj bi mi prišla misel na mejo?! Številke se v številkah utapljajo, ginejo, se zgublajo.

KORADIN (pristopi, jo strese).

IZABELA: Koliko življenj imam, če se dajem, pravzaprav sama ne vem. Ali vendar vem — dosti, dosti. Da bi to ne bilo res, si ne morem misliti zaradi tega, ker — kako pa naj bi dajala, če sama nimam? Imam? Nimam? se sprašujem in vprašanje je tudi že odgovor, ono samo mi odgovarja: Imam! Imam!

KORADIN: Iza, Iza!

IZABELA: In tako me nosi veletok in se razdajam, veletok me razdaja, bogati in razdaja, ker sem samo veletok, saj sem poročena z njim. Bogatim od lastne dajatve, bogatim od lastnega trganja, cefranja, bogatim od drobljenja same sebe. Kako daleč pa se lahko razdrobiš, ljubi, kako daleč? Vidiš, da ne vem, saj ne morem uganiti, koliko atomov je še v meni, da jih razbijem.

KORADIN: (spet pristopi in ji z dlanjo pokrije usta).

IZABELA: Nazadnje pa, koliko teles imam pravzaprav? Ko bi vedela. Zdi se mi včasih, da nenehoma rastem, kakor pravljični klas, ki raste v nebo.

KORADIN (jo prekriža na čelu in pade k njenim nogam).

IZABELA: Zato tudi vem, da ne bo imela smrti, ko pride, velike žetve. Pri meni bo opravila na kratko. Kam me bo presadila? Na vrt? Na njivo? Na trto? Spet v tako mačko, ki noč in dan prede, kakor sem jaz? Kdo ve, kdo ve! Ali vidim jo, ko me in kako me presaja. Zato se ji za hrbtom le smehljam.

KORADIN (vstane, odstopi in jo meri od nog do glave): Ne dam, ne dam!

IZABELA: Kmalu se bo treba seliti, srčni krči prihajajo vse bolj pogosto. Mislim si: Zdaj je konec, zdaj se pot jenja. Pa ni še konec, spet me spusti, le opomin je bil, ali opomini so vse bolj ostri, pomisliti moram, kam gre in kako gre, dasi vse to vidim.

KORADIN: Ne, ne!

IZABELA: Kaj mi pomaga moja radovoljnost, pripravljenost in vsevoljnost? Vendar ne, odpuščanje je in sprava je in mir. Mir v nemiru, led v ognju, v peklu nebo.

(S prekrižanimi rokami na prsih kleče se sklanja vojak pred žensko).

II/2

Luč se nekaj časa igra, utripa in prižiga, dolgo časa gori, nato je dolgo ugasla, občutek negotovosti in prehoda. Vrsta vojakov beži mimo, kakor med bojem se mečejo na tla, skačejo kvišku, se zapode, padejo in spet planejo. Ko njihova vrsta izgine, je luč spet negotova, gori in ugaša s presledki.

Na filmskem traku se pokažejo leteči, plahutajoči netopirji, ki v zraku valove nizko in visoko, njihovi valovi zajamejo kdaj pa kdaj vse obzorje. Za netopirji pridejo šoje, ki se, ko zletajo, pačijo, pridejo v letu vrane, ki grakajo sove, uharice, ki preotožno skovikajo, kakor omrtvele ponavljajo enakomerni nočni skovik in zategli čuk, — čuk — čuk; vrste so krajše pa daljše in luč spet mežika in se prižiga, spet so presledki daljši pa krajši.

MARIJA, (ki je nevidna, a nevidna ostane še zanaprej, in je pela spočetka podmolklo, se razodene zdaj z razločnim glasom, ki se ponavlja):

Lov in krik in strašne sanje —

(Na traku pridejo črede psov, ki se podijo, slišati je njihovo oddaljeno lajanje, hrti preskakujejo volčjake, jazbečarje prevalujejo pinči in pudli, za njimi se podijo trume kozlov, bivolov, nekaj medvedov taca, a v večjem krdelu se pode volkovi, volkovi se med sabo grizejo in tržejo, skupek štirih vleče raztrgano volčjo samico, ki visi kakor v zraku ko hiti, dokler luč spet ne mrkne, mežika, ugaša in sveti).

MARIJA (prej podmolklo, zdaj pa glasno): butanje krvi ob jez — (Na traku se pode jate ptic, ki zavijajo na to pa na drugo stran, škorci so, kosi, drozgi, kakor letajo v velikih trumah pred zimo. Oblak ptic se zgrne zdaj sem, zdaj tja in zatemni obzorje. Za njimi se pode veverice, lisice, mačke. Ali lisice lajajo, da odmeva, kakor v samotnih hostah v zimskih nočeh).

MARIJA (kakor prej): val gre kvišku, gre v brezdanje —

(Ko se luč ustanovi in je polna in mirna, pride poglavar hudič, njegov korak je korak veselega, razigranega barona v fraku s prijetnim trebuhom in šilasto brado. Spremlja ga trop hudičev, ki se ustavijo nekaj dalj in ogledujejo, smejejo, rezgetajo.

V tem prijezdi v halucinatorični podobi mimo na živali, ki je lev z orlovsko glavo MARIJA in se ob hudičih ustavi. Nastane prerekanje, dokazovanje, odmikanje, vračanje, žuganje, prekopicanje, davljenje, brcanje, obračanje trupel, kakor da so gluhi hlodi. V pretnjah luč spet mežika in se podoba zgublja.

MARIJA (se spet ponavlja): Gre naokoli, gre že čez. (Poje vso kitico od kraja, zadnji verz pa) gre naokoli — — — (ponavlja).

II/3

A drugi glasovi prihajajo vse bliže in močnejši so. Najprej je slišati veliki boben, ki v zanosnem taktu udarja koračnico in mimo pripleše ženska, ki je v slušnem prividu lahko tudi MARIJA.

Ko odpleše ob bobnju svoj vzhodni ples, se oglasi gong, ki pa ne zveni dolgo, ker ga preglasi saksofon. V rezko pesem saksofona se uplete mehka podmolkla melodija orgel in ta igra postaja zmeraj bolj samostojna in traja precej dolgo. Orgle in saksofon držita strog takt in plesalka sloni ves čas na tem taktu, tako da ga le podpira in tolmači s svojimi rezkimi gibi rok, nog, trupa, vsega telesa. Zvija se kakor mužna vrbova mladika. Pesem, ki je bila v petju prej pretrgana in je prihajala iz daljave, se popolnoma približa in doni z jasnimi zvoki, tudi ponavljanja so različna.

MARIJA: Strmo padam in lovim se
in ne najdem več miru —

Po poljubno dolgem času ta glasba zamre in prostor je poln odmeva, ki prihaja od pevskega zbora in zbora inštrumentov. Ta dva zbora se med sabo izmenjujeta. Včasih pojeta skupaj, spet se razdelita in plesalka lovi kakor negotova njihove takte in melodije s svojimi ostrimi pregibi udov in vitkim, elastičnim trupom.

MARIJA (z razločnimi, poudarjenimi, ponavljajočimi se besedami, kakor da je vsaka beseda korak ali udarec):

— ujelo me in spet držim se
v večnem krogu proti dnu.

(Žadnji verz se dolgo ponavlja, nazadnje že v golem odmevanju).

Prazna in gola soba, samo dva pomožna vozička sta tu.

ELIZABETA: Ne, ne, hoditi je treba; učiti se hoditi, kakor si se učila pred sedemintridesetimi leti. Tega seveda danes ne veš, ali zato si se vseeno učila, pa ne samo to, tudi naučila si se in shodila si — po tej šmrkavi in od zatega sonca obliti — zemlji — in spet moraš shoditi, spet, spet.

MARIJA (znova kinkne kakor lutka in ELIZABETA ji pomaga na noge. Nato jo vzdigne pod pazduhama in napol nese po sobi. MARIJA z velikim trudom obrača obličje proti Elizabeti, kakor da hoče govoriti, vendar samo nerazločno pomomlja).

ELIZABETA: Pa ne samo to. Tu imaš različno spravo, ki ti bo pomagala. (Jo prenese v voziček na štirih kolesih v katerih MARIJA stoji, bolj sloni, kakor stoji, in ELIZABETA voziček prav previdno peha po podu. MARIJA maje z glavo, kakor majhni otroci, ki ne razumejo. Nato se glasno, razposajeno zasmee, skoro bebasto). Kaj tisto če te je malo božje tolknilo, majhna kap je udarila, ali majčkена, kaj tisto! Zdaj pa nekaj drugega, zdaj pa malo masaže, prav na masažo dam veliko. In trla te bom z dišečimi olji, z dragocenimi esencami, da bo veselje. (Jo posadi na sedež drugega vozička z velikimi kolesi. MARIJA sedi kakor lutka, zre mrtvo).

ELIZABETA: Rečeno je, v teh esencah je življenje. S havležnostjo moramo življenje sprejeti, ki smo ga nekda — po nemarnem zavrgli. Ali ne? Vračamo se, vračamo —. Kam se vračamo? V življenje se vračamo, k studenčku, k lučki, ki sveti v veliki temi. Zakaj to je kakor enkrat ena. Lučka brlivka v veliki temi. Tema je kakor morje, ocean, brlivka pa kakor kresnica. (Visoko je zavihala Mariji krilo in obe goli stegni z meči ima v delu, nekaj časa tare to, potem drugo, zdaj je pod kolenom, hip nato nad kolenom, na zunanji pa na notranji strani beder in meč. ELIZABETA ima rokave zavihane in je pri delu silno živahna, okretna, kakor da dela v svoji poklicni obrti. Mastne roke, dlani moli kdaj pa kdaj MARIJI pod nos, da poduha. MARIJA tudi res z neko slastjo vleče dišeči vonj vase in se smeje, medtem ko maje z glavo).

DVA HLAPCA (vzdigneta MARIJO z vozička z dvema velikima kolesoma in jo postavita medse na tla. Eden z roko pod to, drugi z roko pod drugo pazduho jo skušata peljati. MARIJA privzdigne nekajkrat nogi kakor da nista njeni, nato se sesuje na tla kakor mrtva stvar.

ELIZABETA, (ki je odšla, se vrne): Vsak začetek je težak, posebno takšen. Obupati pa ne smemo, še malo ne, kje neki, ta bi bila lepa. Obupali bomo po smrti. Vidi pa se po vsem, kako je vračanje v življenje dragoceno. Spet jo vzdigneta!

DVA HLAPCA (MARIJO vzdigneta, podpreta kakor prej in vodita).

ELIZABETA: Pred začetkom se pa res ne smemo plašiti. Pride še to in ono, več stvari. Pride še elekrika, pridejo še kopeli, pridejo še druge masaže, udati se pa res ne mislimo. Vidimo pa, kako je življenje visoko obešeno za tistega, ki je šel mimo. In ta je šla mimo. (Strmi v bolnico). Ko je mislila Marija, da je najgloblje in čisto notri, takrat je šla mimo in ni videla nič, ni slišala nič ne vedela. Kje pa! Slepa in gluha. Vsa vrata okoli nje so bila zaprta. In ona je bila preverjena, da so na stežaj odprta. Takale majhna zmotica! PRVI HLAPEC (prinese skodelico s kompotom na krožniku. Nudi MARIJI polno žličko kakor majhnemu otroku. MARIJA se zmrduje, hlapec drži polno žličko na zaprtih ustih). Ne gre. Čisto od kraja bo treba začeti. Odpri usta! Bo treba začeti. (Ponavlja potrpežljivo). Odpri usta! Odpri usta! (Pristopi ELIZABETA).

ELIZABETA: Začnimo s samo tekočino, šlo bo lažje: (Napolni žličko na novo). Bum — bum! Zdaj bomo bum — bumčkali. (Nudi, postaja, nudi). Bum — bum — bum — čka — li. (MARIJA otresa z glavo, tekočina se polije). Prinesi mi slinček!

DRUGI HLAPEC (prinese slinček, ga pritrdi).

ELIZABETA: Kaj pa, če bi poskušali prej am — am? (K MARIJI nazorno): Am — am? Am — am? Polilo se ne bi. Daj mi škatlo s piškoti.

PRVI HLAPEC: (prinese škatlo s piškoti).

ELIZABETA: Hišo prej požgeš in podereš, kakor sezidaš, ali ne? (Odpira MARIJI s prsti usta. Ko jih odpre, ji zatakne piškot med zobe). Kaj me gledaš? Gledaš? Am — am! Ne razumeš! Zobe razkleni! Seveda, potem je treba še požirati, in tega ji ne dopovem, kje pa!

DVA HLAPECA (vzdigneta Marijo z vozička in jo postavita medse na tla, kakor prej. Eden z roko pod to, drugi z roko pod drugo pazduho, jo poskušata peljati. Marija vzdigne nekajkrat nogi kakor da nista njeni, nato se sesuje na tla kakor mrtva stvar).

DRUGI HLAPEC: Ali misliš, da vidi?

PRVI HLAPEC: Vidi, če vidi? Vidi že, ali ne sprejema.

DRUGI HLAPEC: Ali misliš, da sliši?

PRVI HLAPEC: Pač sliši, ali obdržati ne more, ker — ne razloči.

DRUGI HLAPEC (nudi MARIJI roko, da bi prijela zanjo, ali MARIJA ne prime in hlapec grabi na njeni roki naprej). Zakaj ne prime?

PRVI HLAPEC: Ker ne razume. Vid, sluh, prijem gredo skozi razum, ne ustavijo se, ali pa —.

DRUGI HLAPEC: — ali pa tudi ne gredo?

PRVI HLAPEC: Tako je. Ali pa ne gredo, če ga ni, namreč razuma.

DRUGI HLAPEC (ji ponuja in potiska v roko svojo tobačnico. Ali tobačnica pade na tla).

ELIZABETA (se postavi pred bolnico in vidno z ustnicami ponavlja): Ma — Ma — Ma — ri — ja — Ma —

MARIJA (zre vanjo, brezizrazno. Po premoru se bebasto zasmeje in ponavlja, kakor je videla, z ustnicami): — hov — hov — hov —

ELIZABETA: Za začetek ni slabo, — hov — hov — hov —, dasi je od psa do človeka še kar precejšnja pot. ((Obrne se k MARIJI in ji pride z obličjem čisto do ust. Nato pronicljivo laja vanjo, smeje se in laja): Hov — hov — hov, hov — hov — hov! (MARIJA se smeje. Ali njen smeh se ne ustavi več, postane krčevit in preide polagoma na ELIZABETO. Tudi ELIZABETA se krčevito smeje, zre okoli sebe in se smeje. Smeha se nalezeta tudi OBA HLAPCA in se pričneta hahljati. Tako gre zdaj krčevit, nalezljiv hehet v zboru in ko se utrudijo, začno počasi posedati od štirih vsak v svojem kotu. Luč počasi umira, nazadnje čisto umre, tema. Na desni se prikaže v snopu luči noga, ki v taktu poganja stopalo, ko tkalec, dasi v celoti neviden, tke. Dobro je pa viden otrok, ki leži na hrbtu na tleh in giblje z roko, kakor da daje tkalcu takt. Igra gre kar lep čas naprej: otrok z roko kakor igraje taktira, tkalec z nogo — samo noga je vidna — poganja stopalo, zunaj pa nekdo na tnalu cepi drva. Pa tudi ta snop luči počasi zamre in oder se v celoti spet razsvetli. Čez oder koraka prav počasi, premišljeno in v beli platneni srajci od vrha do tal MARIJA. Glavo obrača zdaj na desno pa na levo in z roko pozdravlja. Nazadnje je pa vidno, da pozdravlja v dvorano, ker je tudi vsa tja obrnjena in se je približala do roba odra in gleda in pozdravlja svoje poslušalce.

Šel sem za Savo. Kar tako: greš, da prideš, ali pa ne prideš kam. Jaz nisem hotel nikamor.

To sonce, ki je bilo tudi nad Kaspijskimi močvirji, Kazahstanom in nad zemnico Sergeja Nikolaja Mijonoviča, je sijalo name in na starega Rodarja.

Ali ni čudno, sem pogledal v krono sonca, ki se je kovinsko zatemnila.

— Hej, ali imate kaj češpelj? sem zavpil čez plot.

Starec je srepo strmel. Ni bil več ne živ ne mrtev. Vsak dan so šle ponj v hišo adventistinj in ga za ves dan, če je bilo lepo in toplo, posadile na klop, ga prislonile ob zid, dokler se ni dan shladil.

Starec me je slišal, ni pa še zaznal, od kod prihaja glas in čigav je. Sledilo je nekaj premikov napora po njegovem zgubnem obrazu.

— Hej, ali mi boste pustili obrati češplje ali ne?

Zdaj me je določil s svojim čutom.

— Ne, je zabegal.

Jaz sem že skočil čez plot. Starec se je vznemiril. Grabil je z razkrcinimi prsti po klopici kot kokoš po ledu.

— Jaz sem, jaz, sem se sprostil v dobrega človeka, Màrtinov ta mlajši.

Rodar je začel umikati prsti, češ: sedi, sedi.

Vrgel sem se zraven kot vreča. Klop je zaprdela pod težo. Starčevo čelo so pretekle gube.

— Češplje imate lepe, rečem.

Rodar zrine usta v usmev iz medu.

— So mi rekli, ja, je ravnodušno izpihal iz ust.

— Dve, tri vzamem, sem rekel in zatresel. Debele, plave kaplje so zabobnele po tleh in po strehi. Pobral sem črne sadeže in se začel basati. Stari mi je prisluhnil, kako jem, in ugotovil, da žrem.

— Nate, sem mu zarinil pest češpelj v posceno naročje. Dišal je kot konj.

Posegel je z nemirno, tresočo roko, ko da gre nad muho. Prijel en sadež in ga zasedal kot juho.

— Fine so, sem žrl dalje. Bogovske. Če jih ne bova midva, vam jih bodo pa jehovke pobasale. Ali vam dajo kaj jesti?

— Mm, so se mu ustavile roke in usta.

Popasel sem ga po rokavu. Flika na fliki. Hlače pa so mu cvetele ko bombaž.

— Strgani ste.

— Kaj sem? je prenehal žvečiti meso češplje. Bakreno zeleni robovi njegovega obraza so oživel. Bele kocine pa so zabodle kot žarki sonca.

— Ali imate osemdeset let?

— Nne, je rekel z marmelado v ustih. Tri dni manj imam.

Gledam ga. On je dalje češpljo. Gleda zmeraj bolj debelo. In vidim: vse ga je zapustilo: vid, sluh. Vse ga zapušča, vidim. V njem je živa samo abeceda z zadnjega konca. S to se z mano zdaj pogovarja. S češpljo brlizga kot z železničarsko piščalko. Njegov pogled se spet zapiči v deblo češplje. To pomeni, naj jo zatresem.

— Ali ste poznali pesnika Prešerna? mu zatulim v bel uhelj. Dlačice v njem ima tenke in nemirne kot gosenica.

— Češpljo bi jedel? mi ponuja dlan.

— Pesnika, če ste poznali? vprašam še enkrat in se zaletim v deblo in dež sadežev, dišečih po slivovki, se usuje pred naju.

— Jaz, se namršči od spominjanja in se spremeni v Leva Nikolajeviča, jaz se spominjam samo zemlje in pa saj, ki so mi počrnile dušo, drugega pa ne, je jezno odrinil tudi s komolcem.

— Pa toliko let ste na svetu!

— Kaj bi rad? se zajé po dinozavrsko v češpljo.

— On je pisal pesmi.

— A?

— Nič, nič, sem potihnil v muziko neznane, nedoumne lepote.

— Kaj si rekel? je vprašal.

— Rekel sem: Sava prava. Tiho... Miho, sem rimal. Volja... Misli mi premikajo besede, iščejo.

— A poj ga res niste poznali? rečem in se kopljem v toplih izbruhih svojega duha, ki me posipa s šumenjem ko sifon.

— Mm, se mu ustavlja črta ust. Ne, ne, nisem ga poznal, maje s sivo butico. Saj sem ti že povedal. Saje poznam. Še zdaj jih kašljam ponoči.

Nameri z rokco, višnjevkasto kot zapiti prosvetni nos: — Tam pojdi enkrat, tam.

Pogledal sem v tovarniški nasip, ki je bil ves v dimu in tlenju. Včasih je zaviril iz žlindre kak hudičev pogled ognja. Rdeč ko izžejan pasji jezik. Po nasipu pa so se plazile ženske in otroci, zbirajoč nedogorele koščke koksa. Ne daleč od njih pa so štrlele iz ogromnega kupa razbitine vagonov, avtomobilov, topov.

— Tisto bo vse martinovka pojedla, sem pokazal na reno!

— Vse, je rekel Rodar.

Zamikalo me je na nasip. Pogled mi je začel po lastovičje jagati. Letal sem po produ, prek katranastih pac do nasipa.

Po nasipu so se podile meglice dima. Koks pa je pokal od vročine. Smrad večnega gorjenja me je navdajal z žalostjo.

— Ali bodo kmalu prišle tiste vaše adventistinke? sem ga vprašal.

— Po drugi, je odjamral stari in odlagal na klop svoje tresoče roke.

— Ali so hude?

— Babe so, je izcvilil.

— Kaj pa delajo notri potlej z vami?

— Berejo mi.

— Kaj? sem mu prislušnil. Nastavljal sem svoj zradovedeni sluh na njegova usta, nos pogled in čelo na njegova ušesa.

— In videlo ga bo vsako oko in tisti, ki so ga prebodli, in žalovali bodo nad njim vsi rodovi zemlje, amen, je povedal po šolarsko. Naučeno.

— Kaj je pa to? sem se obračal. Zatrpel sem od te skrivnosti.

On pa spet nazust: — Glej, pri vratih stojim in trkam; če kdo sliši glas moj in odpre vrata, vstopim k njemu in večerjal bom z njim in on z menoj.

Zasmejal sem se. Glas mi je odletaval ko kegljaška krogla med keglji. Kegljji so padali zvonko.

— Pa kaj je to? sem se stánil v ostro britev posluha.

Stari pa je spet zlomil črto ustnic: — In prva žival je podobna levu, in druga žival je podobna teletu, in tretja žival ima obličje kakor človek, in četrta žival je podobna letečemu orlu... In pokoja nimajo noč in dan, govoreč: Svet, svet, svet gospod Bog, Vsemo-gočni, našteva že manj naučeno, z neko nenadno živostjo in gromom v sebi.

Ta pripoved me prestraši. Gledam v starega, če morda ne umira. Gledam in se previdno odnašam iz njegove bližine. Njegov pogled je zmeden. Glas vznemirjen. Telo mu čudno oživlja. Hoče — v nebesa hoče, vidim.

— Kaj je to? vprašam.

V tem zatuli dve. Mogočno. Tuli, kot bi se podiral svet.

Vidim: muhe beže. Vidim: mravlje se zarivajo za omet.

Tuli presunljivo živalsko.

Potem zazija tišina. Njena golt je brezmejna ko morje. Z Rodarjem jo začneva spet naseljevati s svojimi glaski.

Rodar zmedeno: — To pravi, ki je Amen, priča zvesta in resnična, začetek stvarjenja božjega . . .

— Ah, se mi razveže vse to njegovo govorjenje. To je iz Sv. pisma. V cerkvi, župnik . . ., trgam.

— Ne boj se, mi je rekel, kot bi mi napovedal boj. V zmagoslavju svojega duha je poskušal celo vstati s svojimi hromimi nogami. Jaz, je nadaljeval, jaz sem Prvi in Poslednji in Živi, in bil sem mrtev, in ključke imam od smrti . . ., in se je s hrbtom ob zid. Zdrsnil na klop. Za njim se je usul omet.

Gledal sem ga in se mu začel izmikati. Bal sem se, če res umre. V zadnjih glasovih je bila neka čudnost.

Stari je skamenel. V njegovem belem pogledu je rasla smrt.

Bog moj! sem dihal in tipal pri belem dnevu.

Mimo so se že usuli šihtarji. Zasmrdelo je po koksu, katranu in spotenih životih, kjer so se razkrajale saje.

Oveli, rumeni obrazi so čepeli kot mrhovinarji na veji. Le na hipo se je vzdignila kaka perot in zakrožila nad vrtovi in nad Rodarjem.

— Spi! so kazali nanj.

Rodar je res lezel z glavo na svoj poflekani život.

Ne, ne, sem odgovarjal šihtarjem . . . Skočil sem mednje. V vrsto, ki je drvela ko čreda črnih bikov prek pamp. Davil me je smrad. A navzemal sem se ga ko nagona. Bil sem sredi svojih. Med očeti, brati, sestrami.

Adijo Rodar, sem vpil. Čutil sem, da sta me vesela hudič in Bog.

Vladimir Kos

MRAK

TRI URE PRED LÈTOM NA MESEC

Dovoli, moj Stvarnik,
da rečem atomskemu srcu,
ki bije v ledeni noči prostora,
sončni bog —
ne sonce, ne srednjega spola,
sončni bog.
Ki si mu dal živeti neskončno dolgo,
za moje rože in vse živali,
in dih človeka človeka človeka —
neskončno dolgo,
ne večno, ne zmeraj
Dovoli!

Še ênkrat odgrnil je
svilnat kimóno od gole vodé,
da je v tkiv kladine zardela,
v vzdih vzcvelà,
do brega nad jántarskim ločjem
v mast poljà.
Toda
apel je svilnato šelestenje
z naprsno iglo obljube.
Drugič, palača drobnega jezera,
skritega v kot žeknà
in med stebroma —
tam, kjer je Fúdži.

Morda je vsak mrak
le čakánje združitve izbranih,
čeprav se lisjaki starega dne
sardoníčno
na robu daljav zasmejijo
v mojo vest.
Da se naslonim k drogu brez dòma.
Ali tipalke tvoje srebrne segajo
v celico telefonskih nebes?
Do Marije Svete?
Odslej ji je dano ljubiti.

Na mraku sloneč, na otožnosti ceste.
Visoko nad spečim vulkanom,
krikom ujetih ptic,
nad slepim hladom,
se bitja iz zvezdic gibljejo, gibljejo v ples.
Tako je bilo v začetku.
Tako je pisano v skladbi.
Kdo me bo sodil norega?
Kdo mi iztrgal iz jeŕ psalm:
Ne nekoč! Zdaj! Nocoj!
Duh Ljubezen.

Še enkrat
se bom zatekel k vam,
verzi,
dokler ne izdoni
moja pesem
v rvanju občutkov.
To naj bi bila izpoved,
ki mi jo narekuje srce
in šumeči kostanji,
ki me spremljajo v jutro;
naj mi bodo priča
tež molitvi
bolne duše,
odmaknjene
na rob vsega.
Pritajeno drgnjenje
lista ob list
naj mi še enkrat
sprosti besede
iz prsi —
In če ne bodo odkrite,
preproste ali pravšnje,
jih more obsoditi
le vonj,
ki kipi iz kostanjev
v cvetju;
ali vest,
ki me peče
zaradi tega, kar je bilo
in ostane
neizbrisano v grehu.

V imenu Očeta in Sina
bom zopet odprl
poglavje ljubezni
in se prekrižal v kesanju,
kajti obsodba,
ki si jo izrekla
v tistem strahotnem večeru,
ko se je burja
prepletala z zimo

krog vogalov,
je bila prekruta
za moj mir.
Naj ti zdaj
tukaj povem,
da je moja duša,
od hinavskih
stiskov roke,
v tebi zazrla
brezmejno ljubezen,
tisto pravo,
oblito z ognjem
in rahlim obupom,
čisto in iskreno,
prav takšno,
kot jo narekuje
On,
ki te je pahnil od mene.
Toda kar je bilo
zapisano v usodi,
se je zgodilo,
in kamen tiči
na zavitku,
prevezanim z rdečim
trakom ljubezni.
Kamen,
ki ga more odvaliti
le tvoja beseda,
da lahko popravim
in s piko zajezim
krivdo,
ki mi jo vest očita.

Dvigni me,
Otrok,
iz pekla očitkov,
ker tvoje oči,
tvoje ustnice,
tvoji lasje
in tvoje srce
živijo večno
v meni,
kot tisti strahotni večer,
ko sem stegnil
svojo roko k tvoji
in otipal
led bolečine.

I.

Tisti na zemlji pripuščeni k popku ognja
isti na nebu z razbitimi čolni
ki hranijo obstanek
in so vprašljivi
krogi ki krožijo izpraznjen hip
ob straži svita kakor ti
ki terjaš čas brez krušnega zrna
za začetek kakor pred koncem
povržen v kapljah
ki izjedajo reke in ilo
čakajoč na moč semena v vrenju pradomovine
ki sveti nevzdržnost
v jutranjem najstvu
ko gremo pojoč na zoreče njive
v breznu

zakaj gore se zvedrijo v temo

smisel kloni vid omahne
videz sežiga rojstvo breme smrt
v smereh sveta
galaksije zapirajo
svoja vrata svoja okna

sleherni kraj izruje tvojo rodovitnost
in čas je ne daje

le zemlja preceja dan
ki te iztrebi v moči in soku
da si razlomljen v obstanku
in si znova pleme smrti
kakor rojstvo
in si sam ob rojstvu

ker dom prezimi na rodnem dnu
poč nasede na poti

in stvari izterjajo tvoje
izgnanstvo
obale gredo narazen v jalovi luči
kjer klecne cilj
nedotaknjen čas

Sol odbije jedko smrtnost
v plodu žeja bije
praznik pod zastavo
bije glad
na naplavinah pomnoženih
kjer je kasno

kasno za zemljo kasno za nebo

II.

Brez pristanka
so kraji iz krvi
v krajih, ki jih veter povzdigne
iz gobavosti
v prvi v tisočeri naselitvi
ki kaplje izravna z gladino
in prižge ogenj
na suhi poti do jutrovega oceana
kjer jadra spuščamo v slepilo
za pomiritev večnosti
in za pomiritev črede
ki lega v prah in vodo

da bi bila dežela po rojstvu
da bi bila dežela po smrti

da bi bila pa smo nepreklicni
v naslednjem

III.

Vsi ste v meni
Po sebi me rujete
kamene kaplje in nebo iz ila
rani sen v splavnem času

Kaplje nas izjedajo
Reke nas opuščajo
Vode so nasičene z žveplom

Luč odteka brez povračila

Žrtve se umirijo kakor dnevi pripadnosti
zemlji in soncu
in zmagovavci prestopijo v slepo praznino
kjer ni nikogar po stiski semena
nobenih poti skozi mrtve straže jutra

ne upora iz dna
ne vida da dna
ne dneva s preudarkom po bitki
in z nikomer
niti krvi

v stopinjah bogov

DELOVANJE

Zmagani

prihajamo nasproti v krogih časa

ker do tod izgineš vase v zmagi
do tod te omračitev zaprede po poti stenja
a kod se prežreš na dani dan
ob uri praznične povorke v luči
ki sije iz severnih senc

Slednji hip zori v prepisnem domu
kjer veter veje seje
ruje vid in skrajne meje
ker stiska zlomi čas in njegov izid
v sušnih smereh na poti do čistine

Kdo odpira vrata
ljudstvu ki hoče izterjati
nepreklicne stvari
kdo ga ziblje in doziblje v kameno spanje

Silnejša je nezadržna pot
brez pristanka za neskončnost v krvi
žitja
zaradi nedoumljivosti vsega

prihajamo nasproti

zmagovavci vdani zmagi
vdani upu vdani sili nočnih ptic
vdani sebi v skrajnem času
nestrpnega trajanja slasti
do poslednjih lovorovih dihov
ko raste okno magica
ko se širi dvomljiva luč svetišča

A moj bog ne ohranja se za to pomlad
zakaj stiska je krvava zlom je krvav
rojstvo je krvavo
pa ni vode So suha tla razuma
ki krči ljubezen moj bog
nisem daleč od doma
ker stvari so blizu
ko bedim ob razdejanju

NOVE PLASTI BIVANJSKEGA PROSTORA

(Ob Šeligovem tekstu Triptih Agate Schwarzkobler)

Poseči globlje v Šeligov prozni tekst Triptih Agate Schwarzkobler, ki je izšel v novi zbirki Znamenja založbe Obzorja v Mariboru, pomeni poseči v strukturo novega gledanja na svet, na življenje, človeka — in seveda tudi na literaturo. Zakaj pred nami se odpira tekst NOVE OPTIKE, seveda nikakor ne univerzalno izviren, a vseeno za strukturo naše nacionalne literature vendarle dovolj nov in dovolj drzen tekst. Če omenjamo izraz NOVA OPTIKA, potem se moramo takoj vprašati, kaj je ta optika in to novo na njej. Dovolj dobro na primer vemo, da večina slovenskih tradicionalnih in mnogo slovenskih novejših tekstov kroži po pokrajinah ustaljenega poročanja, pripovedovanja in čustvovanja o našem narodu, naši zemlji in našem človeku na tej zemlji. V tej znani, obči, že kar uradni literaturi o naši resnici (je ena ali več naših resnic?) se odvijajo zgodbe in literarne motivacije po več ali manj ustaljenem ritmu običajnega literarnega sporočanja. V tej literaturi se vidi naša zemlja in naš človek, toda ne vidi se tak, kakršen biva v svoji najbolj človeški eksistenci, saj je ovit in kar zamaskiran z nacionalističnimi, ideološkimi ali religioznimi parolami. Ves ta svet, kot ga kaže omenjena tradicionalna literatura, je trden kakor skala. Vse stoji trdno tam, kjer mora stati. Ta literatura je obkrožena z močnimi političnosocialnimi temelji. Njen notranji svet je samozadosten, notranje ogroženosti ni, svet je jasen, upanje trdno vsem na očeh. Človek, ujet kot v kleščah v neusmiljeno bivanje vsega tega sveta, v mletje vseh teh elementov in protielementov, v nevihtno in viharo atmosfero časa, a tudi v premagovanje tega okolja in časa, v ta opsesivni napor, ostati med stvarmi vendar človek, kljub dnevu, ki se mrači, ta človek ni idol tradicionalne literature. Ta ljubi vedno visokoleteče apelacije, vseobče nacionalne krivice, vsa mogoča vstajenja s pomočjo ključev, ki jih nudijo za vse univerzalne in zdravilne ideologije. Tudi družbi je tradicionalna literatura všeč. V njej najdejo posamezniki tolažbo, pomiritev, podporo v krivicah sveta in neba in priznanje svojega osebnega delovanja v okviru združb in institucij v družbi.

Takoj ko se ta umirjeni in za mnoge pravični red spremeni, ko udari v vse naše bivanje kot strela z jasnega vseobča nevarnost, ko izginejo veliki, plemeniti, vzvišeni značaji in njihovi kolonialni »generali«, ko ta literatura čistega, lepega in resničnega (v smislu ideologije — ne človeka) izgine za ovinkom literarne zgodovine in se pred zbeganim in vznemoljenim bralcem pojavi literatura nečesa šele formirajočega se, šele nastajajočega, literatura brez junakov, ki stoje kot granitne skale vere in moči na najvišji stopnici vsesplošnega verovanja, literatura brez premo in jasno začrtanih oseb, literatura bitij — ljudi, ki se formirajo in rastejo šele skozi temo tega bivanja in skozi padce in vstajenje tega bivanja v nekaj, kar raste čez to bivanje, literatura, v kateri se človek utaplja med stoli, kamni, papirji, skodelicami kave, katerih morečo enoličnost prebada šele od kdovekod letajoča žuželka, žuželka, ki raste med temi mrtvimi predmeti v pravi blisk nečesa velikega in živega, literatura, v kateri človek šele skozi dolgi pohod skozi vse te predmete vstane iznad vseh teh predmetov in jih na nov način razsvetli, ko predmeti razsvetljijo njega; ko pride ta nova literatura, obstanejo mnogi pred tem novim pojavom brez besed. Zakaj ta literatura stvari in človeka v njih, ne kaže tisto, kar biva za predmeti, tisto, kar lebdi za temi zgodbami. Nova optika, ki smo jo omenili, zrcali določene predmete tega sveta in bivanja pod povečevalnim steklom. Določeni elementi bivanja, posebno usodni za eksistenco oseb tega novega, rastejo iz teme v prvi plan, to so močno osvetljene in poudarjene slike — kot na filmskem platnu, zato tudi ni čudno, da je velik — in kar simboličen poudarek v pričujočem Šeligovem tekstu prav v konfrontaciji teksta s filmom, kateremu junakinja našega dela prisostvuje. Ta nova optika in nova tehnika, ki se ne boji predmetov, zaobjema več plasti življenja in več predmetov naenkrat. Pred nami se boči sinteza prostranih plasti bivanja, sinteza življenja v tem svetu, v tej veliki, na vse strani in v vse višine se iztezajoči ploskvi.

Kdo je ta Agata Schwarzkobler? Kakšna je ta njena eksistenca v svetu? Kar naenkrat se izlušči iz goščave najraznovrstnejših predmetov pisarne; nekakšni predali v miznici se odpirajo, ključek rine v ključavnico, jutro je, zato je tudi svetlobi dodeljena pomembna vloga. Dolgo vidimo le predmete in šele nato tistega, ki rokuje ali biva s temi predmeti ali v teh predmetih ali ob teh predmetih. Toda ne vidimo celote tistega, ki tu biva, vidimo samo dele tega, ki je vržen med predmete, kot je novorojenček ob rojstvu kar naenkrat vržen v divje bivanje tega sveta. Roka tega, ki tu pred nami v knjigi rokuje s papirjem, ključem, predalčki, to je roka osebe, o kateri govori Šeligov tekst, to je roka Agate Schwarzkobler, bržkone uradnice v neki pisarni. Toda ves čas ne vidimo le roke tega dekleta, kamera drsi na malo privzdignjen črn košat šlem las, na čevljičke, na noge, na krilo tega dekleta. Toda kakšna v tradicionalnem smislu realistična ali celo naturalistična karakterizacija lika Agate Schwarzko-

bler se iz vsega tega zagotovo ne izlušči. Vsekakor Šeligove Agate Schwarzkobler ne bi zaznali na cesti, pa četudi bi bili še tako izvežbani v detektivski tehniki. Pred nami ni torej fotografije junakinje iz Šeligovega dela, kar se tu pred nami odvija, je bivanje, je eksistenca Agate Schwarzkobler, eksistenca, dovolj tipična za prelomno obdobje v Srednji Evropi, za obdobje, ko se ruši stari paternalistični red in na obzorju zori nova industrijska družba. Ta Agata Schwarzkobler je tipičen in specifičen primer mladega dekleta v nekakšni zagoščavljeni, nejasni situaciji, njen poseben eksistencialni ritem odgovarja splošnemu toku bivanja mladih deklet v naših krajih. Toda kar to bivanje Agate Schwarzkobler loči od bivanja drugih mladih deklet v našem času, njenih sodobnic, je pisateljev krčevit, deloma že kar opsесiven opis tega bivanja. To pretiravanje, to podčrtavanje delovanja in nehanja nekega človeka, neke osebe, nekega junaka, to je ravno tisto umetniško sredstvo, ki se ga literatura tako rada posluži, da zasijejo določeni aspekti našega bivanja in predmetov v tem bivanju kot žareč ogenj pod povečevalnim steklom. Vsi ti predmeti, ki se kotalijo v knjigi pod bralčevimi očmi, ki kot neizprosne zavore brzdajo tok poročanja o Agati, so ravno v tej svoji zaviralni funkciji pospeševalci razkrivanja bivanja junakinje našega teksta. Kajti kot iznad goščave majhnih in skrivenčenih grmov poganja silovito drevo, tako se vzpenja iz vseh teh ključkov, ključavnic, mizic, miznic, predalčkov, oken, omar, papirja, belih listkov, večjih listkov, črnilnika, ročne blagajnice, škatlice z vijoličasto blazinico Toz No 3, pravokotnih in okroglih žigov in vsega drugega, kar bi tvorilo obširno kolono naštevanja, ekisistenca naše Agate, Agate, ki butne iz vseh teh stvari pred naše oči. Kava, malica v pisarni, vse to brzi mimo naših oči, zdaj hitreje, zdaj počasneje, vendar tako, kot v kakšnem filmu brez muzike ali pa z zelo slabo, neadekvatno ali pa vsaj utišano muziko. Vsekakor spremlja ves ta tek nekakšen glas, nekakšna notranja melodija, vendar za moj posluh nekaka neadekvatna, nema melodija. In ravno to mojstrsko dviga Šeligov tekst. Zakaj ob prizoru v pisarni, ko se moška roka dotakne napetega in valovitega Agatinega telesa, ko iz vseh predpriprav skoči v prvi plan osrednji motiv, jedro Šeligovega dela, človekova seksualna dilema v bivanju, da, tudi ob tem vsekakor osrednjem prizoru prvega dela triptiha, se še ne oglasi tista divja, opsесivna, eksistencialno podoživeta melodija iz zadnjega, tretjega dela našega triptiha. Pač pa se ta melodija vedno bolj nakazuje. Agata nekako vedno bolj vibrira, kroži, pleše, eksistencialno trepetta. Vsi predmeti, ki so na njej, z njo v zvezi ali pa ob njej, lete sem in tja, stvari se pomikajo mimo nje, ona pa mimo stvari. Tu bi omenili plastični prizor Jurijevega ponesrečenega seksualnega osvajanja Agate v kinu, prizor, ki teče paralelno s filmom, prizor, v katerem drsi pisateljeva kamera zdaj od kamere filma do prizorov med Agato in Jurijem, in zdaj od Agate in Jurija spet k filmu. To je duhovita in nadvse učinkovita konfrontacija, konfrontacija s predsta-

vami, ki zavira ali pospešuje tempo dogajanja. To je pa tudi prizor, ki vrže Agato iz kina, da sama blodi po predmestjih Kranja, to je nekakšen Sarajevski Atentat našega dela, zakaj takoj nato se začne Šeligova svetovna vojna; za Agato se namreč začne drugačno življenje, v njeno eksistenco plane nekaj novega, nekaj usodnega, mučnega, a tudi velikega v silovitosti Agatinega doživljanja. Prav zaradi močne in opsesivne melodije, ki kot nekaka skrivnost dela lebdi za opisovanjem tega Agatinega doživljanja in muk, ki niso le eksistencialne muke, ampak prava fizična božjast, zaradi te melodije, ki je v kontradikciji z zatišanostjo nikakor ne nepomembnega, a vsekakor mnogo bolj nedolžnega začetka dela, so te magistrale dela v vsej svoji eksplozivni sreči in nesreči pravo razodetje.

Kinodvorana iz drugega dela našega teksta v svoji mračni zatemnjenosti podzavestno ponazarja zastrtost sveta in neba: toda zastrto ni le nebo, zastrto ni le svet, zastrti so tudi »junaki« tega sveta. Šele skozi težke, z nagoniskim življenjem bistveno povezane eksistencialne preizkušnje, se v junake iz tega sveta, v te osebe, ki pravzaprav »junaki« sploh niso, krade nekaj, kar jih delno bolj, delno pa tudi manj razsvetli. Po Agatinem seksualnem doživetju ob skali nad reko priplapola ta grozljiva, a tudi velika preizkušnja do zadnjih korenin Agatinega bistva.

Skozi noč tretjega dela, noč, ki jo Agata preživi in prebije na gradbišču, na nedograjeni stavbi, v poslopju, ki simbolično izpričuje nedokončnost, nedograjenost, grajenje njene biti, noč, v kateri Agatine telesne muke demonično razsvetlujejo vso trpečo usodo tega sveta, vstaja nekaj novega. Tu ni naš namen, da bi podrobneje zasledovali Šeligov odnos do stavb in gradbišč in do vsega neživega, ki po logiki nekega notranjega demoničnega ognja raste v živo, omenimo naj le deli Stolp in pa Kamen, vendar se vsekakor zdi, da je demonija gradbišč prignana prav v tekstu o Agati do najpopolnejše in najprepričljivejše stopnje. Agata, sama v tej noči, sama v nedograjeni hiši, v divjih, opsesivnih krčih, ki bi lahko bili umiranje ali seksualna strast ali divja, neugnana psihopatska bolezen, Agata trza v tej noči v nezavestni zavesti o prestanem USODNEM DOGODKU s peno na ustnicah vsemu svetu, vsemu bivanju, materiji in ideji v brk lastno eksistenco. Sama mora prestati napad, sama mora živeti ali umreti; jutro jo omiri, jutro v svoji pomirajoči običajnosti ji govori, da je prestala ognjeni krst, da je stopila v novo bivanjsko kategorijo.

Pričujoča Šeligova zgodba o Agati bi lahko bila najbolj banalna zgodba, lahko bi bila kičasta domačijska razglednica, lahko bi bila poizkus pustega deskriptivnega »realizma« ali pa poceni izdelana pornografija. Vendar ta Šeligov tekst ni ne eno ne drugo.

Zakaj vprašati se moramo, KAKO je ta zgodba narejena, KAKO se Agatin lik lušči iz polteme stvari, KAKO se skozi vso zamotanost

REIFIKACIONALNIH STRUKTUR prebija naprej, v območje, ki ga ne moremo več zajeti z nobeno že obče znano teorijo o literaturi. Zakaj prav Triptih Agate Schwarzkobler, ta moderna novelistična fabula, zahteva kot vsako pomembno in samostojno literarno delo LASTEN, SAMOSTOJEN dostop. Opraviti namreč imamo s strukturo, ki presega dosedanje pojme o literarnih strukturah, ki torej zahteva, če jo hočemo kolikor toliko jasno markirati, zakoličiti z jasnimi spoznavnimi zastavicami, lasten strukturalni dostop, lastno strukturalno analizo strukture. To je namreč literatura, ki se prav nič ne vključuje v že obstoječo strukturo literature, to je literatura, ki nekako lebdi v megli in poltemi, a se potem z vso močjo, kot voda iz podzemlja, prebije na površino. Prav tako, kot se na ta način v grozljivih mukah, v ritualnem plesu obsedenosti, razsvetli eksistenca same Agate, tako se na mah razsvetli struktura tega novega Šeligovega teksta, ki ga ni mogoče integrirati v nobeno drugo literarno varianto; loči se celo od dosedanjih Šeligovih del Stolp in Kamen. Zakaj če je v teh dveh delih šlo res za obsedeno opisovanje predmetnosti tega sveta in človeka v njem, za nekakšen okamenel pandemonium sedanjosti brez zgodovine in prihodnosti, potem se ravno v Triptihu o Agati Schwarzkobler ta kamniti pandemonium razbija. V tem delu res lete kamni na vse strani, zakaj stvari niso več mrtve, temveč živijo neko skrito življenje, neki ogenj, neka skrivnost lebdi za vsem tem, za neko uganko gre, za neko posebno bistrovidnost, ki jo doživi Agata v noči, ko je na svoji najusodnejši preizkušnji. Če je v prejšnjih Šeligovih tekstih svet s svojimi junaki vred počival v svoji predmetnosti, v svojem kamenju, potem ravno v našem triptihu tega miru ni več. Izza vsega življenja, iz vse tragičnosti plesa v hic et nunc, vstaja neka nova dimenzija sveta, neka iracionalna skrivnost, ki vse zavija v svoj zastrti plašč in daje vsemu svoj nedoumljivi pečat. Tu pa se novi Šeligov tekst loči tudi od literature, ki jo imenujejo »novi roman«, oziroma »nova literatura«. Zakaj sedaj, po popredmetenju, potem ko je umrl »humanizem« s človekom z veliko začetnico, potem ko je tudi umrl Bog, ko so se individui spojili s predmeti in kamni, ko smo prišli do točke 0, tedaj se po neusmiljenem zakonu tega sveta in počela našega gibanja sproži intuitivno varnostna zmet in dojemanje sveta zadobi na mah spet nove dimenzije. Zopet se začnejo iz predmetov in kamenja rojevati osebk, spočetka so ti še nejasni in nerazviti, a vseeno so dovolj oprijemljivi, da se morejo prebiti v neko novo dimenzijo, v kateri se svet ne zrcali več samo tak, kot je »sam po sebi«, temveč se razodeva, kot da je ovit v nekaj iracionalnega in skrivnostnega. Nič ni več tako jasno in gotovo, točne meje so zabrisane, tisto, kar je že delal prej čisti »reizem« in je bilo večkrat utrujajoča deskripcija, kopičenje in naštevane predmetov, to se sedaj individualizira v močnem samostojnem telesu, ne le v telesu Agate Schwarzkobler in njenega triptiha s samosvojo usodo, temveč v samem telesu tega

Šeligovega dela, ki na svojevrsten, umetniški način pojasnjuje ontologijo našega gibanja in bivanja.

Tako se torej godi, da junaki zopet rastejo iznad predmetov, čeprav več niso junaki v tradicionalnem smislu, saj jim manjka kontinuirani razpon med zgodovino in prihodnostjo. To so junaki v ZDAJ, a so že jasno individualizirani. Iz vseh drobnarij, v katerih se začenja Triptih, raste nekaj, kar nikakor ni več drobnarija. Če smo imeli prej opraviti z drobtinicami vsakdanjega življenja, imamo sedaj opraviti z meteoriti iracionalnega, ki treskajo s skrivnostnega firmamenta našega bivanja. Ali: da povemo z drugimi besedami. Če je tradicionalni reizem kazal ves mozaik tega, kar je tu, če je torej gledal pikčasto kot muhe in druge žuželke, če se je iz vseh teh delčkov in delcev le z muko rojevala neka slika celovitosti življenja, tako se ravno ta novi Šeligo poganja iz te perspektive žuželk v nekaj nevarnejšega in bistvenejšega za literaturo. Pred nami spet raste literatura, ki nikakor ni naklonjena tradicionalnim idejam o literaturi, tu imamo opraviti z nekako diverzantsko literarno akcijo, ki v ustoličeni mirni kompleks dovoljenega za literaturo tihotapi nekaj novega, nekaj nejasnega, kar skušamo opredeljevati, a se nam kot spolzka riba vseeno vedno izmuzne iz prstov. Zakaj jasno je, da kljub poglobljenemu pristopu k našemu delu nikakor ne moremo racionalno zaobjeti celote Triptiha Agate Schwarzkobler. Vedno ostaja nekaj, kar raste čez našo glavo, kar ostaja nedešifrirano, kar se nam iz polteme roga v obraz. To pa je tudi diverzantska moč velike literature, ki prekorači nemoralna močvirja in se zna po svoje uveljaviti kot svojevrsten način gledanja v vsaki družbi in vsakršni situaciji. Nekaj gori v tej literaturi pod parketom, naj je ta na videz in na začetku še tako umirjena, neka nevarna skrivnost lebdi za vsem tem, ko prebiraš te sklope besed, kar ne moreš ostati miren: preblizu je absurдна nevarnost.

Pred nami so nanizane drobnarije besed, cela vrsta besed je tu, besede butajo druga ob drugo, se prepletajo, ustvarjajo svojevrstno fonično sliko. Vse se odvija na nekakem odru. Nikakršnega junaka v prvi osebi ni tu, kot ga poznamo iz Kovačičevega romana Deček in smrt, vse je nekako indirektno, postransko, osebe se ne pogovarjajo naravnost, vse je tako drobtinčkarstvo, vsa pisarna in vse v njej. Toda iz te anonimnosti mase rastejo besede in stavki v nekako roteče dinamično zaklinjanje, besede se premikajo druga ob drugi, nikakor več ne stojijo mrtvo na mestu, temveč so v dinamičnem medsebojnem odnosu. Končno zraste iz vseh teh besed nekakšna transcendentala: besede niso le to, kar so; tu ne gre več za besede navadnega, običajnega govora. To, kar živi pred nami, so literarne besede, so literaren jezik. Govorica, ki jo tekst govori, je sedaj mnogo bolj zastrta, večdimenzionalna govorica, kot je to ponavadi govorica v vsakdanjem govoru. Toda besede in stavki sami zase, kljub vsej svoji originalnosti in lepoti, še ne pomenijo dosti. Važno je,

kako se vse te partikule medseboj povezujejo, kako na primer iz grotesknosti nove stavbe in lune in noči in reminiscenc na cerkev v Münchenu in iz vseh besed, ki opisujejo Agatino apokaliptično vi-briranje v praznem prostoru, vstaja poseben magičen splet besed in pojmov, ki svojevrstno govori o našem bivanju v svetu. Agata grozljivo pleše po prazni stavbi, podobna je veliki, omamljeni absurdni žuželki, a vendar ni to žuželka kar tako in zato, marveč je to nekaka žuželka z bistrovidnim odkrivanjem sveta. In sedaj se spomnimo na prvi del triptiha, na pisarno z vsemi drobnarijami in nepomembnostmi, spomnimo se tudi na našo že zapisano ugotovitev, da se v pisarni med vsemi predmeti kar naenkrat pojavi žuželka, žuželka, ki med vsemi temi predmeti raste v pravi blisk nečesa velikega in živega, spomnimo se torej na to prvo, zgodnjo, vsekakor običajno žuželko in jo povežimo z žuželko Agato v tretjem delu triptiha. Po tem bomo videli, kako skačejo v umetniškem fenomenu strukturalne zveze od začetka proti koncu in obratno, kako tu nič ne miruje, kako je tu vse odvisno eno od drugega, vse v nekakšni dialektični zvezi, a vsekakor ne v racionalni, ampak intuitivni dialektični zvezi, kako lahko neka drobnarija kar na začetku, izgubljena med tisočemi drugih besed, kar naenkrat pojasni nekaj, kar se godi čisto ne-kje drugje, na popolnoma drugem koncu, za junaka v knjigi in tudi za bralca temporalno v popolnoma drugem prostoru. To so pač take zakonitosti literarnega dela, ki bistveno pogojujejo njegovo strukturo. Seveda jih je dobro poznati, dobro je vedeti, zakaj so tu. To so v nekem smislu tudi pasti literarnega, oziroma sploh vsakršnega umetniškega dela, to so triki, zaradi katerih je literatura privlačnejša, pommembnejša, a tudi manj dostopna in bolj rebus.

Šeligov dinamičen tekst se torej, to smo dovolj plastično spoznali, dviga v neko novo normo. Ko presega določeno družbeno situacijo, že tudi kaže nove plasti bivanjskega prostora.

ALLEN GINSBERG: PESEM

Teža sveta
je ljubezen.
Pod bremenom
samote,
pod pezo
nezadovoljstva

teža,
teža, ki jo nosimo
je ljubezen.

Kdo more oporekati?
V sanjah
se dotakne
telesa,
v misli
zgradi
čudež,
v domišljiji
tesnobno medli,
dokler se ne
učloveči...

pogleda iz srca
goreča od čistosti —
kajti breme življenja
je ljubezen,

vendar to pezo nosimo
trudoma,
zato se moramo nazadnje
odpočiti
v naročju ljubezni,
moramo počivati v naročju
ljubezni.

Ni počitka
brez ljubezni,
ni spanja
brez ljubezenskih
sanj —
bodisi norih ali hladnih,

obsedenih od angelov
ali strojev,
poslednja želja
je ljubezen
— ne more biti grenka
ne more zanikati,
ne more zdržati,
če je zanikana:

breme je pretežko

— dajati mora

ne da bi kaj prejela
kakor je dana
misel
v samoti
v vsem sijaju
svojega preobilja.

Topli telesi
skupaj žarita
v temi,
roka se bliža
središču
mesa,
koža drhti
od sreče
in duša se radostno
spoji z zenico —

dà, dà,
prav to sem
hotel,
vedno sem hotel,
vedno sem se hotel
vrniti
k telesu
iz katerega sem se rodil.

BOB KAUFMAN: BLAGOSLOV

Temnopolti Mojzes se je podal na Egiptovska Tla,
Da reši ljudstvo pred nekom.
Naj ne hodi v Florido, kjer ni O.Z.N.:
Ubogi guverner je čisto sam,
Obkrožen s šeststo tisoč nepismenih.

Amerika

odpuščam ti... odpuščam ti,
Da si pripribila Črnega Jezusa na križ, ki ga uvažáš
Vsaki šesti teden v Dowson, Georgija.

Amerika

odpuščam ti... odpuščam ti,
Da žreš črnske otroke... poznam tvojo lakoto.

Amerika

odpuščam ti... odpuščam ti,
Da si sežgala japonske malčke zaradi samoobrambe.
Vem, kako je bilo potrebno.
Tvoj prednik je imel lepe misli
Njegovi potomci so Strokovnjaki v Nepremičninah.
Tvoji generali imajo kratkovidne vizije, ki kar mrgoliijo.
Sleherni dan tvoje ljudstvo prejema več in še več,
Vozila, televizorje, bolezni, morbidne sanje.

Morala si biti čudovita, ko si bila živa.

NEMARA

Moral bi zapeti rekviem ko se past zapre?
Nemara je bolje tuliti kak nesmisel.
Moral bi teči po ulicah in kričati ljubezenske pesmi?
Nemara bi bilo bolj dosledno trobiti nekaj obscenosti.
Moral bi si zgristi nohte do zapestij?
Nemara bi bilo bolje pihati večni jazz.
Nemara bom veter zložil v urejene četverkotnike.

KDO JE VIDEL VETER?

Neki španski kipar imenovan Cherino
je videl veter.

Trdi, da gre za kroglo iz trde bakrovine,
da se vrti okoli svoje osi navznoter navzven,
da je zelo težak
in da vam more zdrobiti palce, če vam pade
na noge.

Pozor

ako drezate v veter
vas utegne poslati v bolnico.

ZA EILEEN

Spi spi zame
Spi spanje — brodolom ljubezni.
Spi

moja mala, ti si ljubljena, budna ali
jetnica sna, ti si ljubljena.

Vetrovi totemi plesalci bodo peli zate,
starodavni bogovi bodo zate molili,
reven pesnik te bo ljubil
ko bodo zvezde
predirale
mračna
nebesa.

OPERATIVNI BILTEN

Tisoč saksofonov se pritiho taji v mesto,
Človek v notranjščini skrit v navadnih škatlah
z nalepko KRHKO.

Oddelek trobent zgubi svoje ventile
V notranjosti proti zunanosti.

Pod modro prevleko
Jesenskih neoklasičnih oblakov,
Deset valov pozavn ogovori mesto.

Petsto basistov vsi struna-noga-od-zgoraj
Se naglo umika navzdol.

Sto mlatičev s palicami v obeh rokah,
Nežno grmenje klavirjev se bliža.

Tajni agent, nedolžen gledalec,
Spusti noto v poštni nabiralnik.

Pet generalov zbranih v galeriji
Piha svoje načrte.

Top secret je končno zasnovan:
Prišel je trenutek...
Naskok... trčenje jazza...

Mesto podleže.

SLOVENSKI FILMSKI SCENARIJI 1948-65

XXV. PEŠČENI GRAD 1962

Scenarij: Boštjan Hladnik

Režija: Boštjan Hladnik

Dejanje se godi v nedoločeni sedanjosti, poleti, pod vročim soncem.

Ali in Smoki bežita pred mestnim hruščem in svojimi dolgočasnimi obveznostmi. Želita si prostosti, svežega zraka in sproščenosti. Na njuni nagli dirki z avtomobilom ju ustavi dekle s črnimi naočniki. Všeč jima je. Dekle je spontano in lepo. Vzame ta jo s seboj na morje. Dekle spremlja čuden strah in beži pred nečim, o čimer ne mara govoriti. Svojih naočnikov nikoli ne sname in fanta niti ne opazita, da se z njimi ščiti pred grozo. Dekle je namreč ušlo iz norišnice in je doslej še niso izsledili. Groza jo je vsake mreže, brenčanja os, tišine in prevlike svetlobe, pred čemer se zakriva z naočniki. Čim jih namreč odmakne z oči, ji nezasenčeni predmeti zbudijo asociacijo na vojno.

Na poti so novopečeni prijatelji razposajeni in neugnani, vrh pa doseže njihovo veselje, ko dosežejo morje. Sklenejo, da si bodo zgradili peščeni grad. Že ga gradijo, toda Ali in Smoki se sporečeta zaradi dekleta, v katerega sta se oba zaljubila. Dekle se zgrozi. Naočnike je namreč razbila in ne prenese, da bi bila sama. Poleg tega so jo bolničarji izsledili in tečejo proti njej. Dekle jih istoveti z nekdanjimi vojnimi krvniki ter se iz strahu pred njimi vrže z visoke skale v morje.

Spiker na koncu pove, da je bilo med vojno dekle v koncentracijskem taborišču in

da se ji je od grozot, ki jim je bila tam vsakdanja priča, zmešalo.

Film je simboličen prikaz življenja. Spada med novovalovske smeri, vendar ni kopija tovrstnih tujih vzorov, kolikor si niso ljudje v danih povojnih situacijah in prilogah podobni. Peščeni grad pa kljub tej analizi ni psihološki film. Tak je bil Ples v dežju istega avtorja, Peščeni grad je lirična kompozicija s simboličnimi komponentami. Končna tragedija ni slučajna. Nakazana je že na začetku v Dekletovem strahu, ki se harmonično situacijo in preide v končno grozo. Ta poanta komponiranega strahu je vsebinsko in idejno središče celotnega scenarija. Vrh tragedije je v zadnjih sekvencah. Dejanje je vzporejeno z Dekletovim stopnjevanim strahom. Komponente, ki ga vsebujejo, so razdeljene približno takole:

1. TRAVNIK PRED STARIM BUNKERJEM, pred katerim dekle panično beži. Za tem prizorom sledijo šumi mestnega trušča in mehanizacije.

2. GOZDNA JASA, KJER GORI MAJHEN OGENJ. Ali je opomnil Dekle, da že ves čas nosi naočnike. Dekle jih sname in se zagleda v ogenj. V hipu se prestraši in se komaj premaga, da ne zakriči, vendar fanta v tej sekvenci še ne opazita njene vznemirjenosti.

3. ŽIČNA OGRAJA. Ko so se trije prijatelji naplesali, obnemoglo obležijo ob morju. Fanta sta popolnoma srečna in izmučena, Dekle pa še vedno nekaj išče. Vsa omamljena se oddalji od prijateljev in brezciljno

blodi. Nenadoma obstane. Vsenaokrog je absolutna tišina, iz katere zabrenči osa. Nekaj metrov od Dekleta je žična ograja. Dekle gleda in vedno bolj jo je groza. Ra-da bi zbežala in si hoče natakniti naočnike, ki ji zaradi stopnjevanega strahu padejo na tla. Bližamo se ograji, šum ose se večja, dekletove oči se širijo in Dekle zakriči. Fanta jo slišita in zaskrbljeno sprašujeta, kaj se ji je pripetilo. Zlaže se, da je bila kača, obenem pa ju prosi, da bi šli drugam.

Fanta sta v tem primeru Dekletu še lahko pomagala, ker sta si še vedno prijatelja, egoizem še ni viden.

4. VISOKA SKALA S PREPADOM NAD MORJEM. Dekle noče na skalo, kamor jo Smoki in Ali vabita, ker se intuitivno boji globine. Fanta sta se sama povzpela na skalo in si zaupata ljubezen do Dekleta, ki je medtem stalo samo na obali. Iz strahu neutolažljivo joka. Z visoke skale se sliši presunljiv galebov krik, kar je potencirana avditivna komponenta, ki preide v tišino in nam nakaže poznejšo tragedijo. Dekle je potrebovalo bližine prijateljev.

5. PRAZNO BREZMEJNO MORSKO OBREŽJE. Fanta se pretepeata zaradi Dekletove ljubezni, Dekle pa medtem končuje peščeni grad. Sama je, fanta sta se zasovražila in sta jo zapustila. Senzibilna kot je, spet zasliši brenčanje ose, ki se stopnjuje v grmenje letal. Dekle glasno pokliče na pomoč. Fanta se prepirata in je ne slišita. Dekle išče svoje naočnike, da bi se z njimi zaščitila. Prepuščena je svojim halucinacijam. Daleč na horizontu je videti ljudi, Dekle misli, da so to vojaki, ki bodo podrli grad, in grad se podre.

Slišni element se stopnjuje z nastopom bobnov. Moža, ki se ji nepričakovano približata, ponazorujeta dve sovraštvi: Alijevo in Smokijevo. Dekle fantoma kriči, naj bežita in da je vse zaman. Fanta planeta proti kopnem in bobnanje narašča. Dekle pa se povzpne na skalo in se vrže v morje. V tem hipu bobni obmolknejo in sliši se samo še Dekletov klic: Ali! Smoki!

Komponenta strahu je poleg vizuelne slike sestavljena še iz oddaljenosti in glasbe. Fanta sta si ob Dekletovih prividih groze v vsaki naslednji sekvenci bolj daleč. Najprej ji pritečeta na pomoč, ker sama opa-

zita njeno grozo, v naslednji sekvenci ju opozori na to njen klic. Kasneje pa je sploh ne slišita. Šumi so ponazorjeni največkrat z brenčanjem ose, ki ga vedno spremlja vizualna slika žične ograje.

Čas je v scenariju točno opredeljen. Z vsemi retrospektivnimi scenami stremi film h grozljivemu in irealnemu konfliktu.

Za Dekle pogubna poanta je privid mreže z brenčanjem ose, ki je neprestano prisotna v Dekletovi podzvesti. Ko se ji prikra-de v zavest, jo sili v pogubo. Brenčanje ose je avditivna metafora, ki veže celo zgodbo in Dekletovo tragedijo v harmonično enoto. Konflikt med Alijem in Smokijem ter zamisel Peščenega gradu tvorijo zunanji okvir, ki je skladno vnesen v celoto. Peščen grad je simbol življenja, ki bi ga vsi trije radi živeli, a je iz peska in krhek kot Dekletova eksistenca. Je iracionalna podoba njihovega cilja, ki ga življenje negira. Dekletov beg pred vojno in beg Alija in Smokija pred zmehaniziranim in dobičkarskim okoljem dobita isti cilj. Vsi trije bežijo pred praznino, ki so jo našli v svetu, toda sami pred njo ne morejo ubežati. V njih je neidealizirani svet še vedno živ in zato fanta nista zmožna, da bi dekle rešila. Grad so vsi trije zgradili, razsula pa ga je tista zla sila, ki je prisotna v egoizmu Alija in Smokija ter Dekletovi podzvesti. Fanta doživi ob Dekletovi smrti katarzo, kar je njuna rešitev.

XXVI. SAMORASTNIKI 1963

Scenarij: Po istoimenski noveli Prežihovega Voranca Vojko Duletič

Režija: Igor Pretnar

Dejanje se razvija v začetku preteklega stoletja.

Hudobivniška Meta pride služiti na Karnice. Med njo in domačim sinom Ožbejem se splete velika, skrivnostna ljubezen. Ožbej pa se po vseh strogih navadah in predpisih tedanje družbe ne bi smel družiti z domačo deklo. Toda ljubezen nima meja. Meta zanosi in Ožbej razodene strogi materi Karničnici, da se misli z Meto poročiti. Karničnik se tej zvezi krčevito upre in kaznuje Meto s staro kaznijo. Toda Metina ljubezen je trdovratna. Po prvem otroku dobi še drugega. Karničnik se zateče h

graščaku in Ožbejev brat Volbenk poskrbi, da odženejo Meto na grad. Ker se niti na prigovarjanje graščinskega gospoda ne mara odpovedati Ožbeju, jo neusmiljeno pretepajo po golem telesu. Meta molče prenaša trpljenje in ima z Ožbejem še tretjega in četrtega otroka. Karničnik odvzame Ožbeju pravico do prvorojenstva in s tem povzroči, da ga vzamejo k vojakom. Vojaki ga z drugimi nesrečniki vred odvedjo prav na nedeljo ob koncu božje službe. Poslovi se samo od Mete in otrok, ki ga čakajo ob cerkvenih vratih. Karničnika ob tej priliki zadene skoraj popoln mrtvoud. Odslej vlada na Karnicah mladi Volbenk. Ko Meti umre mati, Volbenk doseže, da Meto in otroke izženejo iz vasi. Toda zaščitijo jo vaščani, ki so sprevideli njeno požrtvovalnost in trpljenje.

Po odsluženem vojaškem roku se Ožbej vrne k Meti, vendar se z njo ne poroči. Ko prosi očeta za dovoljenje, da vzame Meto za ženo, Karničnik molči, ker je mrtvouden, vendarle rahlo prikima, Volbenk pa trdi, da ni ničesar slišal, tako da se zadnji Ožbejev poskus izjalovi. Tudi graščinski gospod ne dovoli, da bi se Ožbej poročil z Meto. Meta ponosno prenaša tegobe življenja in vzgaja svoje otroke v ponosne, poštene ljudi, ki naj se pogumno upirajo vsaki krivici. Ožbej iz obupa popiva in kmalu nesrečno umre. Meta ostane sama, vendar se ne klanja Karnicam in je ponosna na svoje otroke.

Scenarij je nastal že leta 1954. Prvič je bil film pripravljen za snemanje leta 1956, 1959. leta pa je bila sestavljena ekipa, ki je opravila poskusna snemanja. Začetk snemanja je bil preložen zaradi finančnih težav. Končno je ekipa posnela prve kadre aprila 1963, ko je bil film do konca posnet. Te zapreke so se pojavile predvsem zato, ker film ni bil komercialnega žanra, ampak je težil za umetniškim uspehom. Razumljivo je, zakaj ni prišlo do zgodnejšega snemanja, če upoštevamo razmere in odnose do umetniških filmskih tekstov v domači filmski politiki. Če bi bil scenarij posnet že leta 1954, bi lahko postal pomemben mejnik v slovenski filmski umetnosti.

Scenarist je poudaril tiste prizore, ki so tudi v noveli najbolj učinkoviti in vrhunski, obenem pa je preveč posnemal literarno pred-

logo v učinkih in izražanju. Vrh novele in scenarija je Metino mučenje, ki je v filmu dobilo enako vlogo kot v knjigi. Precej pa je spremenjena vloga drugih momentov. Prizori si sicer sledijo neprimerno hitreje kot v noveli, vendar učinkujejo razvlečeno. Preveč je namreč očitno, s katerimi sredstvi je hotel avtor učinkovati. To sredstvo je notranja igra, ki bi se morala izražati v mimiki. Mimika je sicer izčrpno podana, za to pa je ne bi smeli spremljati dobesedni dialogi iz knjige, ker so v enem in drugem tekstu povsem različno opredeljeni. Ko je dejanje najbolj napeto, se molčeče scene neskladno ponavljajo, zato ne morejo doseči zaželenega uspeha. Ko Meta v prvi sceni ponuja Ožbeju vode, se rezki Volbenkov glas, ki se oglasi in postopoma ponavlja, učinkovito razlega in ustvari stopnjevano vzdušje nevarnosti, ki je v celoti povsem funkcionalno. Tega pa ne opazimo v zadnjih sekvencah, ki so po svoji naravi prepatetične in v bistvu preveč poudarjajo vzdušje, ki se spremeni v monotonost.

Mentaliteta nezakonske matere Mete je nejasno podana, Ožbej pa je premalo uporen, da bi ga sprejeli tako dobrohotno kot scenarist. Za današnje ljudi in probleme je ta lik prej smešna šleva kot spoštovanja in usmiljenja vreden junak, zato tudi odpada učinkovitost, ki jo je avtor vnesel v patetiko prepovedi. Nekatero scene so res pretresljive, npr. povesna, bičanje, izgon. Drugje so prikazane z isto patetiko, ne učinkujejo pa tako kot je avtor pričakoval. Pri Baladi o trobenti in oblaku in pri Samorastnikih zasledimo napako, ki je bolj literarno-tehnične kot umetniške narave. Dogodki si namreč sledijo in so prikazani tako, kot jih lahko nekdo obnavlja po dolgem času, ko je že vse razmislil in jih čustveno presnovil. To je sicer lastnost dobro premišljenih umetniških učinkov, vendar bi namen posameznih stilističnih metafor ne smel biti tako očiten, da gledalec že med predstavo zavestno prisostvuje ponavljalnemu prizoru, ki nosijo vlogo ideje, simbola ali česar koli drugega. Če avtor preveč očitno pove, s kakšnimi sredstvi želi doseči funkcionalnost prizora ali pripovedi in postanejo takšni posegi sami sebi namen, pridemo do meje larpurlartizma. Možnost moderne filmske umetnosti pa ne vsebuje samo eksperimente novih metafor, ampak tudi žive vsebine.

Vendar pomeni film zaradi še vedno aktualne zgodbe, poglobljenih karakterjev, prepričljivega okolja, dobrih igralcev in izredno zanimivega okolja izreden poseg v preteklost in literaturo.

XXVII. SREČNO, KEKEC! 1963

Scenarij: Po motivih Jasipa Vandota napisal Ivan Ribič

Režija: Jože Gale

Dejanje se odvija v planinah, vzdušje je na pol pravljичno, kar velja tudi za nastopajoče osebe. Čas je imaginarna preteklost ali sedanjost.

Pogumni Kecec mora v službo k Skalarjevim, kjer bo za pastirja. Ko se na poti k njimi razposajeno šopiri po gozdu, ga napade Skalarjev Rožle, ki je ljubosumen nanj, ker mu ga doma vedno postavljajo za zgled. Toda Kecec mu prežene take misli. Postaneta dobra prijatelja. Na pašo hodita z Rožletovo slepo sestrico Mojco. Pogovarjata se o hribih in o hudobni Pehti, ki ima svoj brlog nekje v gozdu. Vmes veselo prepevajo in Kecec si izmišlja pesem o Pehti. Ta se nekega dne pritihotapi v njihovo bližino in z ukano odvede Mojco v svojo kočo, da bi ji deklica prepevala in jo kratkočasila. Obljubila ji je, da jo bo pustila domov, ko bo spregledala. Mojca joka po cele dneve.

Pehta išče vsepovsod beli cvet, ki bi Mojci pomagal ozdraveti. Ko ga najde, je vsa srečna. Toda, ko pride domov je vsa koča razdejana. Kecec je namreč našel in odpeljal Mojco. Rožle, ki je pri tem podvigu iz strahu zbežal, je na poti srečal Pehto, ji izdal Kekca in zbežal domov na varno. Pehta pošlje za Kekcem in Mojco svojega psa Volka, toda Kecec Volka pogumno zapodi v breg. Ko srečno pridejo domov, Mojca pripoveduje, kako ji je Pehta obljubljala, da bo ozdravela. Kecec se v veliki vedoželjnosti napoti k Pehti, da bi dobil čudežno zdravilo, če ga Pehta slučajno ima. Kekcu grozi, da ne bo dala zdravila nikoli iz svojih rok in da ji bo moral Kecec služiti vse življenje, ker ga bo na vsakem koraku spremljal njen zvesti Volk.

Kekca iščejo vaščani in Rožletovi. Klicanje se sliši do Pehtinega doma. Pehta, ki sovrabi ves svet, zbesni in iz jeze vrže stekle-

ničko s čudežnim zdravilom v prepad. Kekcu se pri Pehti godi vedno huje in nestrpno že šteje dneve svojega ujetništva. V drevo je vrezal že trinajst zarez. Ko zamišljeno opazuje zareze, opazi stekleničko v prepadu. Kecec se nemudoma spusti do nje in jo najde še nepoškodovano. Takoj jo skrije. Pehta ga je namreč že opazila in misli, da ji je hotel pobegniti. Odslej ga vsak dan zapira v votlino. Kecec si hoče pridobiti Volka in ga krmi s svojimi večerjami. Nekega dne primakne lačnemu Volku celo kozico mleka in zbeži. Volk pa ga na begu ujame. Pehta se nad Volkom maščuje zaradi njegove požrešnosti in zato postajata Kecec in Volk v vedno večjih prijateljskih odnosih. Pehta nekega dne pozabi zakleniti za sabo hišna vrata, kar Kecec izrabí in zbeži. V gozdu se sreča z Rožletom, Volk ga dohiti in se mu pridruži. Pehta se vda in mu pove, kako naj ravna z zdravilom, da bo Mojca ozdravela. Mojca ozdravi.

Po Vandotovih motivih napisani scenarij je ohranil mnogo svežine in značilnosti napisane povesti. Čeprav so avtorji scenarija skonstruirali pravljичne motive vsebinske fabule, so liki ohranili prisrčnost in svežino prvotnega teksta.

Vsebina scenarija se ponekod razlikuje od vsebinskih zasnutkov povesti, vendar so posamezne osebe, zlasti Kecec, ohranile svoj prvotni značaj. Kecec je še vedno pogumni, samostojni in prebrisani junak, ki vse prelesiči.

Poetični opisi iz knjige so zamenjani s fotografijami visokih snežnikov, sončnih zahodov in skoraj pravljичne pokrajine.

Srečno, Kecec! ima manj pravljичnega vzdušja kot Kecec, čeprav ni niti Kecec vseboval vseh elementov pravljичnega sveta, ki jih v tradicionalni obliki ne najdemo niti v Vandotovih povestih. Mladi gledalec na koncu zgodbe namreč do Pehte ne čuti grozljivega strahu, kar bi karakteriziralo nekdanje pravljичno vzdušje, niti razumevaločega humanega elementa, kar je bil scenaristov namen, ampak se v njem zbudi le škodoželjn posmeh. Pehta je na več mestih karikirana, npr. v plesu s staromodno obleko, na begu pred vaščani itd. S tem postane preveč klavrna figura, tako da se nam na koncu skoraj zasmili. Zasmehovanje, ki ga je deležna, je po vseh pravilih etične vzgoje nepravilno prikazano. V

knjigi je Pehtin lik simbolične narave, zato je bolj skrivnosten, zagoneten in čaroben, Pehta pa je kot protiigralec v vlogi simboliziranega zla učinkovitejša. Scenarijska Pehta je zagonetna samo na začetku, v končnem razpletu ostane le osmešen človek, ki kljub starosti ohrani v sebi čudne komplekse. Kot taka ne more več ostati učinkovit protiigralec, kar poenostavi središčni konflikt. Ko bi ostala vsaj do take mere tragična figura, kot je v knjigi, bi bilo takšno etično vrednotenje njenega lika pravilno. Ostala bi namreč v mejah skrivnosti nadnaravnega zla. Če pa jo hočemo prikazati kot osamljenega človeka, kar se je zgodilo v scenariju, mora biti njen lik bolj pozitiven. Kekčeva porednost nas večkrat moti in njegov pogum je večkrat le nepopravljiva hudobija.

TEMATIKA IN PROBLEMI SLOVENSKIH SCENARIJEV

Po tematiki so filmi razdeljeni po obdobju in snovi, ki jo obravnavajo.

Upoštevala sem zgolj tematsko okolje uprizorjenih scenarijev. Težko je tudi vskladiti resnost vseh filmov, ker jih je večina brez umetniških tendenc, razen tistih, kjer so pogoji za komercialen film zahtevnejši. Vendar je nemogoče vskladiti umetniški kriterij z določeno predlogo tam, kjer veš, da se je avtor hote odrekel umetniškemu cilju. Pri slovenskih realiziranih scenarijih ne opazimo samo umetniških tendenc, ampak v večji meri druge. Še največ težnje po umetniškem dosežku opazimo pri filmih *Balada o trobenti in oblaku*, *Ples v dežju* in *Peščeni grad*. In še v teh pičlih filmih ne gre vedno za svobodno izražanje, zlasti, če pomislimo na *Balado*, kjer je literarna predloga povsem drugače grajena in idejno izpoveduje življenje na bolj svojstven način kot scenarij.

Do 1963 je bilo vojnih filmov deset, prav toliko filmov je obravnavalo sodobnost, vendar je treba ugotoviti, da je bilo več dobrih filmov, ki so obravnavali sodobnost kot preteklo oz. vojno. V *Akciji* lahko ločimo zunanji vojni okvir od notranje, bolj splošne problematike. V glavnem je zunanji okvir postavljen v vojno, dogajanje samo, *Akcija* sama na sebi pa nam prikaže medčloveške odnose, ki niso ka-

rakteristični samo za vojno, pač pa je to vloga, ki jo zahteva vsako življenje.

Balada o trobenti in oblaku nam vojno prikazuje z drugačnega aspekta. Tudi v noveli je to prikazano na povsem drugačen način, idejno se novela razlikuje od scenarija. V noveli je vojni svet vzrok sedanjega stanja, življenje ni romantično izolirano. Preteklost je pogoj sedanjosti, če pa primerjamo oboje, je prikaz življenja intenzivnejši in bolj dramatičen v prvotni zasnovi. Avtor nam v noveli prikaže smisel, ki ga je imelo dejanje v preteklosti za sedanjost kot resnico, prepleteno s preteklostjo in psihološkimi posledicami na ljudi in njihova dejanja, scenarij pa je samo simbolično domišljen prikaz preteklosti. Kot pot do umetniške ponazoritve sta si režiser in scenarist izbrala lirični simbolizem in ta formalni okvir je povsem adekvaten notranji vsebini, najbolj po svojskemu liku glavne osebe. Z dramo individualnega je jasno podana podoba splošnega, ki je vodila do individualne akcije.

Tri četrtine sonca lahko uvrstimo med vojne scenarije, ker nastopajo v tej pripovedi žrtve vojne, ki jih je vojna prisilno združila in jih v takem sklopu še vedno zasleduje. Žrtve vojne, zlasti Marija in Jacques, že sama na sebi karikirata vojno. Samo, da film na vseh mestih ni bil dovolj prepričljiv in ni izkoristil vseh možnosti, da bi pokazal resnico, kjer bi to bilo nujno. Film ljudi ne idealizira, pokaže jih take, kakršni so. Njihovi odnosi so mizerno odvisni od situacij in instinktivnih simpatij. Nič jih ne izučijo, že pri prvem koraku v neutesnjenost in svobodo pokažejo svoje napake in medsebojne neskladnosti. Vsakdo izmed njih ima svoj cilj in svoje življenje, ki ga pričakuje, ti ljudje pa so nezmožni, da bi celo v nujni trenutni situaciji mirno živeli skupaj. V sebi namreč že nosijo nezadovoljnost in medsebojno mržnjo, celo zdaj, ko so zadihali. Obenem je to zanje edino izhodišče, zakaj že zdaj, ko je vojne konec, je tu življenjski red (v filmu ga ponazorjuje železniška postaja), ki je sicer drugačen od prejšnjega, ampak suh, sistematski in brezkompromisen kot vsak red. Jacques doseže najvišjo stopnjo upora. Razbije okno na železniški postaji, ker je najbolj neučakan in nabolj hrepni po svoji domovini, ki zanj simbolizira sonce, v posplošeni obliki pa mir. K soncu stremlje neutešeno in se ne

ozira na okoliščine, ki mu trenutno narekuje drugačna dejanja in čustvovanja. Toda Jacquesovo ravnanje je norost, človek mimo vsakega razumskega urejenega načina življenja ne more. Jacques je nor in brez izhoda. Umre, saj tak, kot je, ne more živeti. Sonce, ki ga išče, ni celo, je samo tričetrtinsko.

V scenarijih Veselica in Peščeni grad se prepletata preteklost in sedanjost. V obeh je vojna, oz. preteklost vzrok sedanje nesreče in abnormalnega stanja. Oba junaka sta žrtvi preteklosti: Aleš je telesni invalid, Dekle v Peščnem gradu duševni. Njuna sedanja usoda je različna. Pri Veselici znamo turobnost sedanjosti, enoličnost in monotonost, ki povzroča omrtvelost duha in trpinčenje glavnega junaka. Vendar ima ta žrtev še možnosti, da se vraste v sodobno življenje in adekvatni življenjski red, verjetno v privatizemstvo. Peščeni grad je tragedija. Življenje je vredno življenja v sproščenosti, svobodi, neutesnjenosti. Junakinja zgodbe je zmožna življenja, toda njena sedanja nemožnost ni izven nje, temveč v njej sami, v njeni duševnosti. Vojna je bila z njo prekruta, pokazala ji je preveč strahot, da bi mogla prenesti še kapršenokoli asociacijo nanje. Lik dekleta je podoben Jacquesovemu, ne Dekle ne Jacques namreč nista mogla prenesti asociacije na krivico in sovraštvo, ki je v življenju nujno zlo, zato ne moreta živeti.

Konec Veselice je prikriti happy-end, po katerem naj bi presodili, da je vseh križev in težav kriv predvsem Aleš sam, torej posameznik, ki ni prilagodljiv. Vzroke njegove zagrenjenosti in nesreče nosi do neke mere družba. Tako stanje je prikazano skozi cel film, samo na koncu zgodbe se ljudje nekam presenetljivo hitro zavejo svojih dolžnosti in se iz negativnih in sebičnih ljudi spremenijo v pravičnike. Tudi Aleš se reši morečega življenja, ki ga je živel zaradi svojega mrtvega značaja in zagrenjenosti. Happy-end torej, medtem, ko je Peščeni grad prava balada. Junakinja tega scenarija umre, ker se prva človeka, ki ju sreča na poti iz norišnice, zasovražita po dolgem, simboličnem intervalu živahnosti, sreče, veselja in brezskrbnosti. Dekle je uničila vojna in zdaj se v miru skuša zdraviti, toda ljudje, kakršne si želi in kakšni bi morali biti po svoji človeški

dolžnosti in nujnosti, so premajhni in preneznatni, da bi ji od njih zrastle občutki, ki bi premagali vojno. Avtor Peščenega gradu je povedal več resnice, kot je najdemo v Veselici, kjer je vojna premagljiva, v Peščnem gradu pa se razraste v grožnjo in s svojimi posledicami v katarzo.

Po načinu pripovedi in po tendencah, da se prikaže sodobnost z analizo več ljudi, oz. skupine ljudi v meščanskem svetu in njihovo vraščenost v vsakdanje življenje v nekakšnem realističnem stilu z rahlim prizvokom posmehljivosti, sta si Družinski dnevnik in Veselica podobna. Problemi socialistične družbe so v obeh zgodbah enako obravnavani, dogajanje obeh zgodb imata sorodno socialistično potezo v različnih variantah. Predsednik iz Družinskega dnevnika je bolj dobrodušen in optimističen. Aleša pa še vedno zasleduje »partizanska romantika«. Oba si vroče želita, da bi se socializem uresničil, le da si Aleš vero v to možnost pridobi, dobrodušni predsednik pa si to vero nekoliko omaja s procesom zgodbe.

Odkrito se je lotil te snovi Boštjan Hladnik s filmom Ples v dežju. Za scenarij si je izbral snov iz Smoletovega ciklusa novel Črni dnevi in beli dan, kar se ni zgodilo povsem slučajno, ker je ta ciklus eno izmed redkih del tedanje slovenske proze. Del slovenskega življenja nam predstavi nešablonsko in nezlagano, obenem gre v njem za zanimivo in podrobno analizo okolja. Avtor novele nam je odkril del življenja, katerega sestavin se niti ne zavedamo, jih pa srečujemo vsak dan ob sebi in v sebi. Scenarij načenja vprašanje čustev, ljubezni, sožitja med ljudmi, v tem primeru Maruše s Petrom, Maruše s Šepetalcem in obratno, Petra s Šepetalcem in tako naprej. Ti ljudje, ki so skoraj usodno ujeti v svojo vsakdanjost, ne morejo ostati drug do drugega nevtralni, med njimi pride do kriz in trenj. Maruša in Peter živita vseh skozi v živčni napetosti, dokler se »Črni dnevi« ne prelevijo v prazen »beli dan«, ko se vse pojasni in napetost preneha. Prikazana je nerešljivost problema in naravnost usodna nujnost Marušinega konca, kar ustvari močno tragedijo.

Junakinji obeh Hladnikovih filmov sta tragični in v tem je največja podobnost v tematiki enega in drugega. Tudi če oba filma primerjamo s formalnega stališča, ugotovimo

vimo, da je Peščeni grad izrazito antonionske, eksperimentalne narave, kar za Ples v dežju ne moremo trditi. V Peščinem gradu je bolj poudarjena motivika in njegov umetniški del, ki izhaja iz scenarija.

Prispodobе, simboli in sanje, ki dobe v filmu izrazito neliterarno podobo, povsem vizualno funkcijo, so večkrat vzeti, pravzaprav kopirani, iz literarnih predlog. Konflikti se krijejo s tistimi iz novele, vendar zaživijo v scenariju v harmonično celoto. Ples v dežju prikazuje usodno nemoč, da bi se ljudje v danih situacijah sporazumeli, med njimi niti ne pride do pogostnih konfliktov, ampak samo do usodnih. Ko obupajo, se opijajo in pozabljajo na probleme, ki bi jih sicer uvedli v konfliktno situacijo, katerih se najraje odpovedo. Isto reakcijo najdemo v Veselici in v Minuti za umor. Tudi Maruša se včasih zateče k taki tolažbi, kar je nekakšno nevtrarno in nikomur škodljivo maščevanje za neprijetnosti. Druga rešitev ali sprememba tesnobe konfliktno situacijo je sanjarjenje. To sanjarjenje ima pri Maruši še bolj cankarjanske poteze, kot pri Petru. V tem je nekaj tipično slovenskega.

Konflikti se torej skrivajo v zunanjih ekscesih akterjev, ki komunicirajo med sabo po nekaterih nujnostih okolja in navad. Kot začarani so vanje in jih v vsakodnevnem obredu ponavljajo, kot bi jih k temu silila neka sila, ki je izven njih, ali pa so vse skozi z neko zlohotno slutnjo vklenjeni v navade in se zaradi nemožnosti za resnično življenje vpletajo v nerešljive kompleksne situacije.

Maruša se v nerešljivem krogu vedno vrača k Petru, čeprav slutí, da jo njegov cinizem tira v skrajnostno situacijo. Nejasno rešitev samo občuti, ne pride pa do tega, da bi v resnici spremenila sebe in dotedanjost. Podzavestno zaznava in spoznava, da bi morala domov na deželo, toda v sklopu samih po sebi umevnih vsakdanjih navad, pozabi na to misel. Prav tako odlašá s sklepom, da bo spremenila svoje dotedanje življenje in s tem pospeši tragiko. Peter slutí Marušino pogubo, toda realni svet mu ne pomeni toliko, da bi z njim smiselno komuniciral. K njemu se vrne šele takrat, ko zasluti preveliko žrtev in doživi katarzo.

Erotika je vnesena tudi v Peščeni grad in Veselico, vendar je le v okviru fabule.

Kot pojav posebne vrste jo obravnava Nočni izlet. Največjo dimenzijo je doseglja pri Plesu v dežju, kjer je bistveni element življenja, medtem ko je v prejšnjih filmih le ena izmed vezi v sklopu človeških odnosov. Erotika postaja celo smisel in pogoj za človeško življenje. Ta element se pojavlja v novovalovskih filmih in tak odnos do smisla življenja vsebuje nihilistično idejo.

Važen element slovenskih filmskih scenarijev je fantazijska motivika. Ima izrazito nacionalno potezo in vsebuje element lirčnosti, ki je tipični izraz slovenske umetnosti. Najbolj jo poudarjajo Stiglicévi in Hladnikovi filmi v dveh različnih variantah. Obe smeri imata isto značilnost, da so namreč isti elementi te motivike vsebovani v literarnih tekstih. Prividni svet iz literarnih tekstov Balade in Črnega dneva in belí dan, se ponovi v obeh scenarijih. V Baladi služi fantazijski motiv umetniški ponazoritvi in simboliki, v Plesu psihološki osvetlitvi značajev, impresij in ekspresij situacij. V Peščinem gradu vsebuje fantastično lirčni motiv, ki intenzivira simbolično dogodkov. Največkrat ima isto funkcijo kot v Plesu v dežju, da oblikuje namreč posamezna duševna stanja glavne junakinje. Isto vlogo imajo blodne sanje v filmu Tri četrtine sonca.

Samorastniki prikazujejo posledice srednjeveške zaostalosti in togosti, patriarhalnosti in samopašnosti, v kar naj bi po nekaterih neapisanih in neznanih zakonih morali biti vključeni svobodni ljudje. Zaradi miselnosti in takoimenovanih pravil igre določenega okolja vklenejo Meta v grozljivo in nevarno situacijo: podvržena je posmehu, revščini in suženjskemu garanju; graščinski gospodi se zdi potrebno, da jo podvrže telesnemu trpinčenju, čeprav se je v javnem družbenem kodeksu nehoče uprla. Sovaščani jo prezirajo, zasovražijo, Meta mora sama proti vsem ali pa poginiti kot garjav pes. Toda Meta najde v sebi dovolj moči, da vsemu navkljub vzgoji svoje otroke, pravzaprav pripravi jih, da se sami pripravijo za življenje, da postanejo samorastniki. S svojim uporom, trpljenjem in žrtvovanjem postane junakinja. Tudi okolica se omehča, napači čas, ko se vajeti močnejšega strgajo in je davek preteklosti plačan.

Originalnost in grozljivost pripovedi o Hudačivniški Meti je zamikala režiserja, ki je znal ujeti resničnost in prepričljivost prikazanega okolja. Funkcija pokrajine je dinamična, ekspresivna, vključena v vzdušje mračnjaštva, ki hoče za vekomaj zapečatiti usode. Film lahko uvrstimo med boljše, vzporedno z drugimi filmi, ki obravnavajo isto obdobje, kot poljski: *Mati* Marija Angelska.

Na slovenski film so vplivale različne sodobne filmske šole. Pretnar je zlasti v Samorastnikih sledil Eisensteinovi ekspresionistični simboliki, Hladnik izhaja iz pariške novovalvske šole, a je izoblikoval svoj stil. Slovenski film si je torej ustvari tradicijo, rešiti se mora vseh ovir, ki mu doslej niso pustile, da se prosto oblikuje in prikaže vso resnico o življenju.

SLOVENCİ IN JUGOSLOVANSKA IDEJA V LETIH 1903-1914

(Nadaljevanje)

III. OD ANEKSIJE BOSNE IN HERCEGOVINE DO BALKANSKE VOJNE

Ne nepričakovana, toda 7. oktobra 1908 v Wiener Zeitung nenadoma proglašena aneksija Bosne in Hercegovine je bila vendar veliko presenečenje tako za jugoslovanske kakor za druge evropske politike in državnike. Najbolj zadeta je bila Srbija. Hrvatski politiki, posebno pravaški, so bili razočarani, ker je bil v cesarskih aneksijskih pismih ministrskemu predsedniku Becku, zunanjemu ministru Aehrenthalu in finančnemu ministru Burianu z dne 5. oktobra za Bosno in Hercegovino predvsem predviden položaj Reichslanda, torej skupne posesti Avstrije in Ogrske, še bolj pa zaradi tega, ker ni bilo teh aneksijskih listinah z nobeno besedo označeno, da je aneksija nekak prvi korak k realizaciji obljubljenega trialističnega rešitve jugoslovanskega, dejansko velehrvatskega vprašanja (Franc Ferdinand, Aehrenthal, Conrad von Hötzendorf, krščanskosocialna stranka); kajti na vključitev slovenskih dežel v trialistično jugoslovansko ozemlje ni na Dunaju ne preje ne pozneje nikdar nihče resno mislil. V cesarski proklamaciji na prebivalstvo Bosne in Hercegovine vsebovane besede: »...eingedenk der in alten Zeiten zwischen Unseren glorreichen Vorfahren auf dem ungarischen Throne und diesen Ländern bestehenden Bande...« so omogočale celo interpretacijo bodoče priključitve Bosne in Hercegovine k Ogrski.

IDEJA TRIALIZMA

»Slovenec« je aneksijo takoj pozdravil. Dr. Anton Korošec, ki je malo prej prepotoval Bosno in Hercegovino, je izjavil, da bi bila velesrbska agitacija brez moči, ako bi se Bosna priklopila z Dalmacijo vred hrvatskemu kraljestvu. (16) Hrvati, napredni mohamedanci in tako imenovani »španjolci« (španski židje) da so za aneksijo. Liberalni »Slovenski narod« se je nekaj dni po aneksiji izražal zelo rezervirano, opozarjal je na razne nevarnosti, na odpor velesil, predvsem Rusije. »Na Srbskem se že bliska«. (17) 9. oktobra je v avstrijskih delegacijah v imenu jugoslovanskih delegatov govoril o aneksiji dr. Šušteršič. Pozdravil je aneksijo, izrazil pa mnenje, da se bodo kmalu pokazale državnopravne težkoče. »Zato se bo po mojem mnenju kmalu pokazala nujnost, da zastopniki Bosne in Hercegovine dobe v parlamentu in delegacijah sedež in glas. To pa je na dva načina mogoče: Ali s priklopljenjem na eno obeh državnih polovic ALI PA TAKO, DA SE USTVARI TRETJE SAMOSTOJNO DRŽAVNO TELO, SESTOJEČE IZ JUGOSLOVANSKIH DEŽEL AVSTRIJE IN OGRSKE (podčrtano v originalu. Z odločnostjo se morajo pri tej priliki zavrniti težnje Ogrske, katerim se je tudi v bosenskem manifestu napravil kompliment« itd.. (18) Ta govor je v povzetku objavil tudi liberalni »Slovenski narod« z dne 10. oktobra s tole pripombo: »Stališče, ki ga je s tem govorom precizi-

(16) Prim.: »Slovenec«, 7. oktobra 1908.

(17) Prim.: »Slovenski narod«, 7. oktobra, 1908.

(18) »Slovenec«, 10. oktobra 1908.

ral dr. Šušteršič v imenu jugoslovanskih delegatov, se popolnoma ujema z našim stališčem.« Glasilo jugoslovanske socialne demokracije »Rdeči prapor« je komentiralo aneksijo v uvodniku 10. oktobra »Bosna in Hercegovina«. Ugotavlja, da obstaja poleg Avstrije in Ogrske sedaj še tretji del habsburške monarhije in da je s tem stvarno dualizem že pokopan. »Faktično imamo torej za naprej trializem namesto dosedanjega dualizma.« To seveda ni bil nikak trializem. Nekaj tednov poznej sta komentirala aneksijo tudi Tuma in Etbin Kristan. Tuma končuje svoj članek z ugotovitvijo, da je »z aneksijo Bosne in Hercegovine stopilo jugoslovansko vprašanje v ospredje in s tem najtesnejše zvezano vprašanje osvobodjenja Slovanov v Avstriji po avtonomnem načelu.« Do avtonomije narodov pa pride habsburška monarhija le po socialni demokraciji, ki bo odstranila s tem tudi nacionalna nasprotja. »Le tako nastopi naravna združitev skupine slovenske, hrvaškosrbske in bolgarske.« S tega stališča socialno-demokratska stranka v Avstriji, posebno jugoslovanska, jemlje z zadoščenjem na znanje aneksijo Bosne in Hercegovine. (19) Etbin Kristan je govoril in pisal o aneksiji večkrat. Tudi on ne predvideva kakšne trialistične rešitve jugoslovanskega vprašanja, ali celo jugoslovanske države izven ozemlja habsburške monarhije. Najbolj jasno je prišla do izraza njegova temeljna miselnost v naslednji ugotovitvi: »Gospodarski položaj in razvoj ne kaže trializma, sploh ne ekonomičnega cepljenja, temveč razširjenje enotnega gospodarskega področja. Pogled na zemljevid srednje Evrope in Balkana ter gospodarsko-agrarna statistika povesta, da tvorijo vse obdonavske dežele in one med Jadranom in Črnim morjem enoten gospodarski teritorij, na katerem se morajo gospodarski interesi vseh narodov tembolj približevati enotnosti, čimbolj se razvija kapitalistična industrializacija.« (20) Očiten vpliv nemškoavstrijske socialne demokracije, zlasti Rennerja.

Tako se je v pripravi na aneksijo in ob aneksiji rodilo geslo trializma, pojmovno jasno le kot ideja tretje države habsburške monarhije poleg Avstrije in Ogrske, povsem nejasno pa glede teritorialnega obsega in glede poti, po kateri naj se ideja trializma realizira. V tej obliki je bilo postavljeno jugoslovansko vprašanje ob aneksiji. Hrvatska z Zagrebom pa je tista dežela, okrog katere naj bi se zbrale še dru-

ge jugoslovanske dežele. Sila, s katero je Avstro-Ogrska, ob vsej podpori Nemčije, dosegla odobritev aneksije končno tudi od Rusije in Srbije, je ustvarjala videz, kakor da bo imela Avstro-Ogrska tudi dovolj moči, da jugoslovansko vprašanje reši, oziroma da je prav ona poklicana, da ga reši. Medtem pa, ko so se mogli hrvatski politiki opirati pri tem vsaj na neke sicer dovolj nedoločne obljube, se slovenski politiki niso mogli opreti niti na kakšne obljube. Zanje je mogel biti trializem že celo od vsega početka le stvar lastnih želja, upov, utvar. V nemškem svetu ni bilo politika, ne v Avstriji ne v Nemčiji, tudi ne socialdemokratskega, ki bi dopuščal misel, da bi Nemcem zastavila pot k Adriji, Trstu, kakšna tuja državna tvorba. Nobenega dokaza ni, da je bil katerikoli slovenski politik res v kakšnih tesnejših stikih s Francem Ferdinandom, da je imel od njega ali od kogarkoli na Dunaju resno obljubo, da bo trialistična državna tvorba obsegala tudi slovenske dežele. Šušteršič je prišel najdalje do prestolonaslednikovega cerberja Broscha, pozneje menda Bardolffa. Do prestolonaslednika ni prišel, kolikor vemo, nikdar. (21) Ko se je Franc Ferdinand poleti 1909 obrnil na Šušteršiča, naj bi Slovanska jednota (v kateri je bilo 125 poslancev in je bil njen predsednik Šušteršič) prenehala s svojo ostro opozicijo proti Bienerthovi vladi, ostro med drugim tudi zaradi Bosne in Hercegovine, mu je Šušteršič res poslal neko spomenico z načrtom, katere jugoslovanske pokrajine naj bi obsegala trialistična tvorba. (22) Če je že obstajal kakšen tak načrt, pri katerem bi bil Šušteršič sodeloval ali za katerega bi bil Šušteršič vedel — zakaj naj bi mu potem pošiljal tako spomenico? Tudi na to spomenico je dobil Šušteršič le potrdilo, da jo je Franc Ferdinand dobil, vendar brez kakšnega povabila na razgovor. Trializem je torej res mogel biti za kateregakoli že slovenskega politika le stvar lastnih želja in moči, razen kolikor so se mogli slovenski politiki kot „planinski Hrvati“ opreti na velikohrvatske načrte hr-

(19) Prim.: »Rdeči prapor«, 25. november in 2. december 1908, Zgodovinski arhiv KPJ V, 160-163.

(20) Etbin Kristan, »Herceg. - Bosna«, »Naši zapiski« 1909, št. 3-4, 56-60 Zgodovinski arhiv I, str. 186.

(21) Prim.: Friedrich Funder, »Vom Gestern ins Heute«, Wien, 1952, 392.

(22) Prim.: Dr. Ivan Šušteršič, »Moj odgovor«, 1292, 63-66.

vatskih pravaških politikov, ki pa so bili za slovensko stran iz razlogov, ki sem jih že omenil, prav tako nerealni oziroma so morali zadeti na iste sovražne sile kakor slovenski.

ISKANJE STIKOV S HRVATI

Po vsem, kar se je tisti čas dogajalo, pisalo in šušljalo, pa so mogli imeti slovenski politiki vtis, da je prišel čas, da se rešijo iz osamelosti, v katero so zašli po reški resoluciji in po političnem razvoju na Hrvatskem po tej resoluciji. V Hrvatskosrbski koaliciji so se po aneksiji in ob vprašanju, kam z Bosno in Hercegovino, pojavila nesoglasja. Z večjo prizadevnostjo so začeli slovenski klerikalci iskati zopet zvezo s Hrvati. Do Srbov je bil njihov odnos hladen, že zaradi pravoslavja; sovraštvo frankovcev do Srbov pa jih je motilo, zlasti Krekovo strujo. Zato so iskali zvezo predvsem z „milinovci“ in pravaši v Hrvatskosrbski koaliciji, nekaj časa tudi s Hrvatsko seljačko stranko (brata Radića). Ko je v novembru 1911 Frank umrl, se je položaj pravašev „milinovcev“ še okrepil. Milinovci so prihajali za katerokoli slovensko meščansko stranko, ki bi hotela kakšno ožjo politično povezanost s Hrvati, kot zavezniki v prvi vrsti poštev. Hrvatskosrbska koalicija s Slovenci tako ni iskala stikov.

ZDRUŽITEV JUGOSLOVANSKIH POSLANCEV NA DUNAJU

V aneksijskem vzdušju, v pričakovanju izvršilnih zakonov na podlagi cesarjevih aneksijskih pisem, je Šušteršič najprvo predlagal, da bi se Slovenci in Hrvatsko-slovenski klub poslancev v dunajskem parlamentu združila v Narodni zvezi.

Novembra meseca se je to res zgodilo. V Narodni zvezi je bilo vseh 37 jugoslovanskih poslancev, slovenskih, hrvatskih in srbskih, klerikalnih in liberalnih. Stopila je takoj v ostro opozicijo proti Bienenrhovi vladi. Na zasedanju od 26. novembra do 19. decembra 1908 so nato Šušteršič in tovariši vložili nujni predlog, da se za Bosno in Hercegovino, v sporazumu z domačim prebivalstvom, sestavi načrt zakona, ki naj tema deželama zagotovi ustavne svoboščine in „prerogative“. 18. decembra je Šušteršič ta predlog v parlamentu utemeljil. (23) Pijeva korespondenca na Dunaju (bilten Piusverein-a) je v teh dneh objavila tudi razgo-

vor svojega sodelavca s Krekom. Na vprašanje, kaj mislijo Slovenci o aneksiji, je odgovoril Krek: "Še bolj kot prej čutimo, da spadamo skupaj s Srbi in Hrvati, čutimo potrebo, da se ustvari velika jugoslovanska država v okviru habsburške monarhije." (24) Kar pa so slovenski klerikalci ob aneksiji hoteli predvsem povedati, to so prihranili za kranjski deželni zbor. Glede na to, da je bil hrvatski sabor tačas za nedoločen čas odgoden in se jim je nudila priložnost, da prebite kakšen morebitni posebni nastop zaradi aneksije v dalmatinskem deželnem zboru, so hoteli povedati svoje mnenje o aneksiji v kranjskem deželnem zboru kot tretjem jugoslovanskem predstavniškem telesu. 15. januarja 1909 torej je imel Šušteršič v deželnem zboru tišči govor, ki ga v brošuri „Moj odgovor“ s takim poudarkom navaja kot dokaz svoje jugoslovanske zavesti in v katerem je izrazil vero, da vsaj to doživijo naši potomci, da bo zaplapolala v zraku ponosna zastava jugoslovanske države (25) pod žezlom naše habsburške dinastije seveda. Stenografski zapisnik res beleži, kakor pripoveduje Šušteršič, viharo odobravanje in živio klice na levi in v središču, torej na vseh slovenskih klopeh. (Na desni so bili zastopniki nemške veleposesti). 16. januarja je utemeljeval v kranjskem deželnem zboru Krek svoj in svojih tovarišev predlog: „Deželni zbor pozdravlja aneksijo Bosne in Hercegovine v trdni nadeji, da je s tem izvršen prvi korak k združevanju vseh južnih Slovanov naše monarhije v državno-pravno samostojen organizem pod žezlom habsburške dinastije.“ Utemeljeval je ta predlog med drugim s priljubljenim, v nje-

(23) Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des Oesterreichischen Reichsrates in den Jahren 1908 und 1909, XVIII. Session, IX. Band, Wien 1909, str. 8215 in 8225.

(24) »Slovenec«, 22. decembra 1908. Teh besed Krek torej ni govoril v parlamentu, kakor navajata Fran Erjavec v »Zgodovini slovenskega katoliškega gibanja na Slovenskem«, str. 171–172 in Franjo Šukije, »Spomini III., str. 120. Erjavec še trdi, da je »ta Krekov govor« našel simpatičen odmev tudi v beograjski javnosti. 23. decembra pa je objavil »Slovenec« uvodnik »Morje«, podpisan od — ž., v katerem izraža začudenje, da poslanci s tako lahkoto govorijo o združitvi Bosne in Hercegovine ter Dalmacije s Hrvatsko in o jugoslovanski državi. Imena ne imenujejo nobenega.

(25) Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani, Stenografski zapisniki, 47. zvezek, str. 223.

govih izjavah večkrat ponavljajočim se argumentom o geografsko-gospodarski enotnosti jugoslovanskega ozemlja, ki da jo označuje enotnost vodnih cest, nakar je prešel v svojo čustveno zaneseno, za Kreka tako značilno govorico: „In tukaj vali sinje valove Sava, doma pod Triglavom in vodi po svojih pritokih v osrčje Bosne in Hercegovine... En narod smo in en jezik govorimo... Srbski narod, gospoda moja, to so naši Napolitanci. Po vsem se vidi, da prevladuje poezija in ne realnost. Ako hočeš spoznati srbski narod, pojdi gledat, kako se srbski kmet, ko orje, razgovorja s svojim voličem in kako poje. Videl boš, kako vse njegovo delo preveva poezija in ne realni svet. In če so si ustvarjali ideale, tako nedosegljive ideale, kdo bi jim zameril? Tak nedosegljivi ideal je Velika Srbija. Konstatiram hladno in kratko, da bi ta ideal bil tudi za splošnost, ne samo za Avstrijo, poguben... (26) V imenu Narodnonapredne stranke je podal izjavo dr. Karel Triller. Pozdravil je aneksijo, med drugim pa še rekel: „Narodnonapredna stranka smatra zrelega za blaznico vsakega Slovenca, ki išče bodočnost slovenskega naroda kjerkoli drugje kakor v pravični Avstriji... (27)

SUŠTERŠIČ

Zadnji zimski in pomladni meseci leta 1909 so potekali za jugoslovanske narode kaj viharo. Mednarodna napetost zaradi aneksije je dosegla višek v februarju in marcu, ko je grozila že vojna nevarnost. Zagrebški veleizdajniški proces se je vlekel. Po člankih v Reichsposti v novembru in decembru 1908 z obdolžitvami veleizdajniškega delovanja članov Hrvatskosrbske koalicije je objavljala podobne članke v Neue Freie Presse tudi avstrijski zgodovinar Friedjung. Slovanska jednota pod predsedstvom Šušteršiča je boj proti Bienerthovi vladi še zaostрила, med drugim tudi zaradi madžarskega načrta o ustanovitvi agrarne banke v Bosni in Hercegovini, ki bi pomenila dati državno pokroviteljstvo organiziranemu oderuštvo.

19. marca je ob vladnem zakonskem predlogu o rekrutih govoril tudi Šušteršič, in sicer v imenu jugoslovanskih poslancev, po predhodnem dogovoru v Slovanski jednoti. Zaklinjal je Srbijo in Rusijo, naj ne tvegata vojne, ki da bo Srbiji prinesla samo nesrečo. V primeru vojne pa naj Srbija ne raču-

na na pomoč Jugoslovancov, ti vedo, kaj je njihova državljanska dolžnost. Obenem pa je izjavil: „Mi vsi, posebej stranke v tej visoki hiši, ne želimo nič bolj goreče kakor to, da bi se oblaki, ki danes pokrivajo horizont mednarodnega položaja, razkadili. Če pa ima katera stranka v tej hiši, rekel bi, potencirano željo, da se mir ohrani, če je katera stranka, ki ima dvakraten, da, trikratni interes na tem, da do vojne ne pride, smo to Jugoslovani (odobranje in ploskanje). Kajti kaj nam grozi? Grozi nam, da bi se morali sinovi našega naroda boriti z orožjem v roki proti lastnim bratom. Gospodje, to vsakdo od nas globoko občuti. Kajti četudi so Srbi zavzeli tačas sovražno stališče proti Avstriji, izjavljam vendar odkrito in glasno: To so naši bratje (živahno odobranje in ploskanje). To so naši bratje, ki imajo pravico do naših bratskih čustev. Ker je temu tako, ker se hočemo ogniti boju zoper brate, zato in prav zato želimo z vsakim vlaknom našega srca, da se ohrani mir.“ (28)

Ta odgovor ni zanimiv samo zaradi stališča, ki ga je v času vojne nevarnosti zavzel predsednik SLS skupno z drugimi jugoslovanskimi poslanci, ampak je zanimiv tudi, če ga primerjamo z govorom, ki ga je imel isti Šušteršič 5. julija 1914, po sarajevskem atentatu.

O zagrebškem veleizdajniškem procesu in o dunajskem procesu „veleizdajalcev“ proti Friedjungu in Reichsposti so slovenski časniki pisali pogumno.

V boju proti madžarskemu načrtu o agrarni banki v Bosni in Hercegovini sta govorila Šušteršič in Krek 4. junija, oba zelo odločno. Posebno Krek kot krščanski socialist je bil v svojem elementu. Saj je šlo

(26) Isto: 267-270. O Kreku, ki je prešel v zgodovino kot veliki slovenski Jugoslovanc — dokaj po zaslugi Otona Župančiča, njegove pesmi Naša beseda — še nimamo temeljite študije. Mislim pa, da bi vsaka temeljitejša analiza njegovih izjav o jugoslovanskem vprašanju — in za to nam v tem spisu gre — pokazala, da je bilo Krekovo pojmovanje naroda preveč herderjansko, njegova jugoslovanska ideja vse preveč prepojena z vseslovanskim čustvovanjem, da bi mogel Krek pravilno dojeti in oceniti pomen slovenske narodne samobitnosti in jugoslovansko idejo razumeti predvsem kot živo interesno vzajemnost jugoslovanskih narodov, posebej v zgodovinski situaciji pred in med prvo svetovno vojno.

(27) Isto, 271-273.

(28) Sten. Prot., XIX. Session, I. Band. Wien 1909, str. 345.

proti oderuškim načrtom, proti „zelenaštvu“. Z ustreznimi citati iz Mickiewicza in Slovackega, govorjenimi v poljščini — po pripovedovanju Krekovega biografa Ivana Dolenca je znal Krek vse slovenske jezike — se je obrnil na Poljake, da bi jih odvrnil od glasovanja proti resolucijam Šušteršiča in tovarišev. 8. junija je bilo veliko bojno glasovanje, v katerem je vlada zmagala le s pomočjo glasov poljskega plemstva (ki so imeli v vladi Bilinskega) in buržoazije: 242 proti 237 glas. Vsi drugi Slovani, nekaj Romunov in vsi socialni demokrati so glasovali za resolucijo. (29)

STALIŠČE JUGOSLOVANSKE SOCIALNE DEMOKRACIJE

Tudi jugoslovanska socialna demokracija je v tem letu zavzela do aneksije in do jugoslovanskega vprašanja svoje končno stališče. To se je zgodilo na prvi jugoslovanski socialnodemokratski konferenci v Ljubljani, 21. in 22. novembra 1909. Sprejeta je bila resolucija, ki je znana pod imenom „tivoljska resolucija“. Prepeluh pripoveduje: „Na ljubljanski konferenci delegatov socialističnega delavstva iz Slovenije, Dalmacije in banske Hrvatske l. 1909 je bila sprejeta resolucija, ki je dobila ime po tivolskem hotelu, kjer je ta konferenca zasedala. Bila je v glavnem duševni proizvod treh mož: Etbina Kristana, Juraja Demetrovića in dr. Henrika Tume, med tem ko se manjši del delegatov, med njimi dr. Anton Dermota, za njo ni mogel ogreti.“ (30) Tuma pa pravi: „Razpravi je vodil v prvi vrsti Etbin Kristan, docela v smislu dunajske centrale. Takoj v začetku konference, na kateri sem bil delgat goriške deželne organizacije, sem čutil, da ni željeno, da bi zavzemal svoje posebno stališče.“ (31)

ZA ENOTEN JUGOSLOVANSKI NAROD

V prvem delu resolucija najprvo ugotavlja, da je aneksija Bosne in Hercegovine „krepak sunek v imperialistični smeri“. Proti avstro-ogrskega absolutizmu in fevdalnemu dualizmu postavlja idejo narodne avtonomije, ki jo razume kot samostojnost in samoupravo v vseh narodno-kulturnih (podčrtal U.) zadevah. Končni smoter avstro-ogrskih Jugoslovancev naj bo v popolni narodni združitvi ne glede na državnopravne in politične pregrade. Bojevati se bo treba za te cilje na podlagi danih političnih raz-

mer in naprav dualistične Avstro-Ogrske, najprvo pa za splošno, enako in tajno volilno pravico v ogrski državni zbor, hrvatski in bosensko-hercegovski tabor in v vse avstrijske deželne zборе. Kako si jugoslovanska socialna demokracija zamišlja jugoslovansko enotnost, pa je strnjeno povedano v temle odstavku: „Jugoslovanska socialna demokracija smatra sedanje jugoslovanske narode le za elemente, ki naj ustvarijo enoten narod, in konstatira, da treba v svrhu oživitve te enotnosti smotrnega skupnega kulturnega in političnega dela, ne glede na današnje politične formacije in meje. Zlasti smatra potrebnim sporazumljenje o skupnem narodnem jeziku in pravopisu kot prvem predpogoju popolnega enotnega narodnega življenja Jugoslovancev. To pa je dosegljivo le s sistematično postopno kulturno politiko v vseh delih tega naroda.“ (32)

Če primerjamo to resolucijo z raznimi izjavami Etbina Kristana na prejšnjih rednih zborih JSDS ali v raznih člankih, ni v tej resoluciji pravzaprav nič bistveno novega, oziroma je v njej vse tisto, kar je Kristan v raznih inačicah že preje govoril. Nova je slovesna oblika kot izjava konference. To bi obenem govorilo za misel, da je glavni formulator resolucije, zlasti v zgoraj citiranem delu, Etbin Kristan. Tuma je sodeloval predvsem zaradi strankarske discipline. Pozneje se je pa večkrat pritoževal, kako malo so se za to resolucijo zme-nile v Sloveniji druge stranke. Prepeluh se je o vplivu te resolucije izražal omalovažujoče. Dermota je že v decembrski številki Naših zapiskov zapisal, da se je treba o resoluciji še razgovarjati. V Naših zapiskih je nato oktobra 1912 podal izjavo, ki tivolske resolucije sicer izrecno ne omenja, postavlja pa trditve, ki pomenijo odločno odklanjanje vseh glavnih točk citiranega dela resolucije. Sicer pa je tudi od tistih, ki so resolucijo sestavili, le malokdo storil kaj za njeno realizacijo. Ilesič je za svojo idejo vsaj iz dneva v dan agitiral. Prav na zadnjem, IX. zboru Jugoslovanske socialnodemokratske stranke v Ljubljani, 28. in

(29) Prim.: Sten. Prot., XIX. Session, str. 1246-1251 in 1257-1260 ter 1334-1339.

(30) Albin Prepeluh, »Pripombe k naši prevratni dobi Ljubljana 1938, 71.

(31) H. Tuma, »Iz mojega življenja«, Ljubljana 1937, 330.

(32) Zgodovinski arhiv KPJ V, Beograd 1951, 202.

29. junija 1914, torej na dan sarajevskega atentata, je ugotovil Tuma: „Pravimo, da je naša stranka jugoslovanska socialnodemokratska stranka. Ali kaj je na našem delu jugoslovanskega? Nič!“ (33) Deklaracije in resolucije so pač eno, njihova izvršljivost drugo. Pa tudi Etbin Kristan sam je pozneje svoje zadevne nazore korigiral in jih približal Cankarjevimi. To je storil leta 1917 s podpisom tako imenovane čikaške izjave z dne 29. junija (!?) 1917, ki jo je zelo verjetno sam tudi sestavil in ki je bila soglasno sprejeta na ustanovnem občnem zboru Slovenskega republiškega združenja v Chikagu, 12. avgusta 1917. (34)

Narodnoradikalna mladina se je slej ko prej izživljala po smernicah svojega začetnega programa. Kar se tiče slovenske ali jugoslovanske ideje, je še vedno veljalo tisto, kar je napisal Žerjav v članku Slovenska vzajemnost: „... Mi ne pričakujemo edino od slovanstva narodne rešitve. Kulturno in gospodarsko ojačenje našega naroda nam je prva potreba. Slovanstvo je opora in pomoč. Samega sebe treba povzdigniti in se ne le na brata zanašati. Pri tem pa nismo ‚Samoslovinci‘, ampak hočemo, da smo Slovani medsebojno deležni svojega dela. Naš nacionalizem je omejen po slovanski vzajemnosti...“ (35)

Od 5. do 8. septembra 1907 je narodnoradikalno dijaštvo zborovalo v Celju. Med resolucijami je tudi resolucija o jugoslovanskem vprašanju, ki se glasi: „II. shod narodnoradikalnega dijaštva: 1. smatra kulturno jedinstvo jugoslovanskih narodov za potrebno. Slovensko dijaštvo naj se uči jugoslovanskih jezikov in naj se seznani z razmerami pri posameznih jugoslovanskih narodih. Naše dijaštvo naj stopi v ožjo zvezo s srbo-hrvaškim in bolgarskim dijaštvom; 2. sklene, da se na III. shodu narodnoradikalnega dijaštva, ki naj ima značaj jugoslovanskega dijaškega shoda, temeljito razpravlja o tem vprašanju.“ (36)

DEMONSTRACIJE

Ko se je narodnoradikalno starešinstvo leta 1907 polastilo vodstva Družbe sv. Cirila in Metoda, je vneslo v njeno delo vsaj prvi čas večjo živahnost in bojevitost. Svoje občne zборе je začela Družba prirejati v narodno ogroženih krajih. Tako je za 13. september 1908 sklicala svoj občni zbor v Ptuj. Nemški nacionalisti so zborovalce dejansko napadli. Zaradi tega so organizira-

li narodni radikalci v Ljubljani 18. septembra protestni shod, ki se je spremenil v velike splošne demonstracije proti Nemcem. Razbijali so okna na nemških hišah in odstranjevali nemške napise. Nastopilo je nemško vojaštvo graškega 27. pešpolka. Proti surovemu ravnanju tega vojaštva s posameznimi slovenskimi pasanti so se 20. septembra demonstracije ponovile in vojaštvo je streljalo v množico. Dva demonstranta sta bila ubita, več jih je bilo ranjenih.

Te dogodke so s protestom komentirali tudi na Hrvaškem. Neue Freie Presse, M., 19. 9. 1908, pa je videla v njih rezultate velikosrbske propagande in panslavizma. (37) V naslednjih letih je narodnoradikalno dijaštvo vzpostavilo stik s Hrvatsko napredno omladino, ki pa je bila pravzaprav sestavni del Hrvatske pučke napredne stranke, članice Hrvatsko-srbske koalicije, razliki od narodnoradikalne mladine že strankarsko politično opredeljene zaveznice.

Na III. shodu narodnoradikalnega dijaštva v Ljubljani od 16. do 19. septembra 1909 se je poleg okrog 300 slovenskih dijakov zbralo tudi veliko število drugih gostov, toda največ Čehov, 117, trije člani srbskega akademskega društva Zora na Dunaju, trije srbski akademiki iz Beograda, nekaj Hrvatov in dva Bolgara iz Sofije. Navzoči so bili poročevalci nekaterih slovenskih in hrvaških, srbskih ter čeških listov. Pozdravne

(33) Isto, 277.

(34) Na tem zborovanju so ameriški slovenski republikanci pretresali krfsko deklaracijo. Ostro so jo kritizirali in sprejeli nato resolucijo, ki pravi med drugim: »Vprašanje, če so Jugoslovani en narod ali štirje narodi, je znanstveno in se ne more politično rešiti. Dejstvo pa je to: Jugoslovani so po krvi in jeziku tako sorodni, kakor enoten narod, ki se deli po narečjih; vendar pa je zgodovinska usoda določila posameznim delom ločen razvoj, iz katerega se je porodila tudi specifična plebemska zavest vsakega dela. Dočim ni med Jugoslovani večje jezikovne razlike... ima vendar vsak del svojo literaturo, svoje posebne kulturne barve, šege in tradicije. — Upoštevajoč ta dejstva, smatramo za edino uspešno rešitev slovenskega in sploh jugoslovanskega vprašanja v politični združitvi vseh jugoslovanskih delov, ki pa prepušča avtonomijo vsakemu delu v vseh rečeh, katere niso po svoji naruri vsem skupne. — Realizacija te ideje je mogoča v politični obliki Jugoslovanske Federativne Republike, ki jo s tem označujemo za svoj cilj.« (Brošura »Krfska deklaracija in demokracija«, Chicago 1917, 15-16).

(35) Omladina I, 1904/5, str. 66.

(36) Omladina IV, 1907/8, 143.

(37) Prim. še: M. Gross, n. d. 257.

brzjavke so poslali med drugimi češki univerzitetni profesorji Masaryk, Drtina in Foustka. Javno zborovanje je vlada prepovedala. Glavna referata sta bila narodno-obrambenga značaja (Brunčko in Mackovšek). III. poglavje resolucije govori o jugoslovanskem vprašanju: izraža željo, naj se jugoslovansko dijaštvo ukvarja z jugoslovanskim vprašanjem v kar najbolj „celem obsegu“; vzpostavi naj se najtrdnješi stiki med naprednim jugoslovanskim dijaštvom v Avstro-Ogrski, Beogradu in Sofiji in zlasti z dijaštvom v Bosni in Hercegovini; eksekutiva narodnoradikalnega dijaštva naj nemudoma izvede zadevna pripravljala dela; medsebojno poznavanje naj se širi predvsem v vzajemnim širjenjem naprednih dijaških listov in publikacij. Na koncu pa „najodločneje protestira proti brezprimernemu progonu bratov Srbov na Hrvaškem“ ter jim izreka najiskrenejše simpatije (38) (U.: mišljenih je 53 članov Srbske samostalne stranke, ki so se morali prav tedaj zagovarjati pred sodiščem v Zagrebu zaradi veleizdaje).

ODPOVED SLOVENSKEMU JEZIKU

Iz referata tržaškega slovenskega državnega poslanca dr. Otokarja Rybara o jugoslovanskem vprašanju na tem shodu in iz resolucij o tem vprašanju je razvidno, da se narodnoradikalno dijaštvo z jugoslovanskim vprašanjem ni ravno temeljito ukvarjalo. Od drugega shoda ni videti nobenega napredka. Z juga tudi ni bilo pravega odziva in razumevanja. Prepričljiv dokaz, da hočejo tudi Slovenci biti sestavni del jugoslovanske skupnosti, bi bil tedanjim družbenim nosilec jugoslovanske ideje med Hrvati in Srbi predvsem v tem, da bi Slovenci opustili svoj jezik. To bi bil tudi logičen sklep posebnega referata Srba Djura Orlića o jugoslovanskem vprašanju, v katerem poudarja centralni položaj Srbov in Hrvatov v jugoslovanstvu, med katerimi da enotnost zelo napreduje: „Potpomajimo svima silama započeti proces ujedinjavanja, utirimo put budućnosti potpunim izjednačivanjem naših jezika, stvarajmo zajedničke ideje u literaturi ubijajući svaki separatizam.“ (39) Tako je pojmovala jugoslovansko idejo Hrvatsko-srbska koalicija. Jasno je tu povedana misel: načela, ki naj veljajo za reševanje problematike srbsko-hrvatskih odnosov, posebno na hrvatsko-srbskem mešanem ozemlju (en jezik, en

narod), naj se uporabijo tudi v odnosih do drugih jugoslovanskih narodov.

S tem shodom je doseglo gibanje narodnoradikalnega dijaštva svojo kulminacijo tako po sili kakor po strnjeni množičnosti. Poslej se pojavljajo vedno hujša nasprotja med starešinstvom in dijaštvom, ki je še na univerzi, in v dijaštvu samem. Po vstopu v praktično življenje je del starešinstva poizkusil ustanoviti lastno stranko, ki bi ustrezala idejam narodnega radikalizma. Po brezuspešnih poskusih pa se je vključil ali v liberalno Narodnonapredno stranko, ali začel iskati stika s socialno demokracijo, kar je vplivalo tudi nazaj na dijaštvo. Velik del narodnoradikalnega dijaštva so pozneje potegnili za seboj prepородovci. Njihov mesečnik Omladina je ostal po tiskanih besedah na ovitku do konca „glasilo narodnoradikalnega dijaštva“, kar naj bi po nekaterih uvodnikih pomenilo poleg narodnega radikalizma tudi napredno, strankarsko politično neopredeljeno dijaštvo.

SLOVENSKO KATOLIŠKO DIJAŠTVO

Slovensko katoliško dijaštvo je iskalo stike s katoliškim dijaštvom vseh slovanskih narodov v Avstriji in je bilo povezano z njimi v Slovanski ligi katoliških akademikov. Na jugu je imelo stike le s hrvatskim dijaštvom. Od aneksije dalje se Zora, „glasilo katoliško-narodnega dijaštva“, vzporredno s Časom, začenja z jugoslovanskim vprašanjem ukvarjati tudi teoretično. V strankarsko političnem pogledu je bilo katoliško dijaštvo naraščaj klerikalne, Slovenske oz. Vseslovenske ljudske stranke, kdaj pa kdaj tudi v sporu z vodstvom. V kulturno političnem pogledu pa se kaže po aneksiji že dve struji: novoilirska in dosledno slovenska ali, kakor so se izražali, Prešernova struja. V 8. številki XIV. letnika, 1908-9, sta obe ti dve struji prišli posebno jasno do izraza, novoilirska v uvodnem članku Fr. Trdana, duhovnika, profesorja na knezoškofijski gimnaziji v Št. Vidu iz zgodovine ilirske ideje, Prešernova pa v članku Andreja Vebleta Kulturne težnje Jugoslovanov. Ta dvojna kulturno-politična orientacija je ostala do vojne in še po njej, le da se je novoilirska struja po balkanski vojni še okrepila. Novoilirska struja pa je ostala tako kakor v naprednem taboru

(38) Omladina VI, 1909, 97.

(39) Omladina VI, 1909, 163.

zgolj teorija, brez kakršnihkoli poizkusov izvajati jo tudi v praksi. V času je tej novilirski struji dajal neko težo poglobitvi slovenski katoliški filozof tistega časa dr. Aleš Ušeničnik. O tem nekaj več pozneje.

SLOVENSKA UNIVERZA V TRSTU

V teh letih je zopet oživel boj za slovensko univerzo. Kdor se je zavzemal za ustanovitev slovenske univerze, je že s tem izpovedoval svojo slovensko doslednost, prepričanje o potrebi, da si izgradijo Slovenci svojo kulturno stavbo do najvišjih institucij. Zelo živo so debatirali zlasti o tem, ali naj bo univerza v Ljubljani ali v Trstu. Prvi, ki je že v letih 1904-5 z vso silovitostjo dokazoval, da morajo dobiti Slovenci univerzo v Trstu in ne v Ljubljani, je bil Tuma. Toda vsakdo, ki je to zahteval, in teh je bilo vedno več, je s tem posredno izpovedoval svojo misel, da habsburška monarhija ne bo razpadla ali pa se je vdaljal upom, da bo Trst v vsakem primeru prišel v meje Jugoslavije. Nekateri prepovedci so to tržaško zaverovanost velikega dela slovenskih izobražencev in političnega vodstva napadli, ker se jim je zdela nevarna za premočrtno jugoslovansko revolucionarno usmerjenost.

Naj se omejim v nadaljnjem samo na tiste pojave in izjave, ki vnašajo v položaj, kakor je nastal po aneksiji, v odnose slovenskega naroda do drugih jugoslovanskih narodov oziroma drugih jugoslovanskih narodov do Slovencev, res nekaj novega, t. j. novo silnico, nov stvarni pogled, nov pogled v bodočnost.

S carinsko vojno in z aneksijo Bosne in Hercegovine je postala Avstro-Ogrska za Srbijo najhujša in najbolj nevarna sovražnica. Toda razmere v Makedoniji so silile Srbijo, da je potem, ko je zaradi razmerja sil morala rešitev vprašanja Bosne in Hercegovine odložiti na poznejši čas, posvetila in usmerila vso svojo pozornost zbiranju in organizaciji sil za obračun s Turčijo. Zunanjepolitično je pripravljala Balkansko zvezo. Njeni politiki in državniki niso kazali za Slovence nobenega zanimanja, ampak jim je bilo v glavnem do tega, da pridobije Bolgarijo, Bolgare. Makedonsko vprašanje je pri tem družilo in razdvajalo.

Nimamo še temljitejšega pogleda, koliko je bilo tedaj v Srbiji zanimanja posameznih kulturnih delavcev in kakšnega zanimanja. Od listov je znan Slovenski Jug,

od društev pa razen že omenjenega Jugoslovanskega Gradanskega Kluba še Narodna odbrana, ustanovljena leta 1908.

JUTROVO JUGOSLOVANSTVO

2. marca 1910 je začel izhajati v Ljubljani neodvisen politični dnevnik Jutro. Tiskalaga je Učiteljska tiskarna, lastnik in glavni urednik je bil Milan Plut. Milan Plut je odšel leta 1899 v Srbijo in se po službovanju pri beograjskem presburoju vrnil domov leta 1908. Jutro je izdajal „kot zaupnik beograjske Narodne odbrane, bil v zvezi z Milanom Pribičevićem in dobil nalogo, da širi jugoslovansko propagando in iredentistično gibanje med Slovenci“, tako piše v Slovenskem biografskem leksikonu njegov biograf Pirjevec. Ali je vse to res in ali je bilo Jutro od Narodne odbrane tudi financirano, kakor so mu tedaj očitali, morda ni tako gotovo. (40)

„Naravno je, da bomo posvečali veliko pozornost tudi odnosom Slovencev napram drugim narodom, posebno jugoslovanskim rodovom, ker smatramo, da so Slovenci samo sestavni del ene etnografske celote, ki se imenuje: slovanski jug“, tako piše uvodničar prve številke. Slovanski jug je bil res stalna rubrika tega lista, navadno takoj za uvodnikom. Upravičeno pa je imeti Jutro za srbofilski list. V tem je bilo bistvo njegovega jugoslovanstva. Slovenec in Slovenski narod sta ga zaradi tega napadala. Intelktualno je bilo pisanje Jutra povprečno na nizkem nivoju. Med sodelavci pa najdemo imena kakor Ivan Lah, Vladimir Levstik, Cvetko Golar, Anton Melik in druga, nekatera od njih samo v prvem času izhajanja. Naročnikov je imelo Jutro razmeroma veliko. Že v letu 1910 je doseglo naklado 7000. (41)

V uvodniku Problem skupnega jugoslovanskega jezika zastopa uvodničar mnenje, da skupen srbo-hrvatski-slovenski knjižni jezik ni samo „skoro nemogoč“, ampak tudi nepotreben. „Taka dva kulturno razvita dialektika (!), kakor sta srbohrvatski in slovenski jezik (!), ne bosta na škodo kulturnemu ujedinjenju jugoslovanstva, posebno še, ako se bosta skušala drug drugemu približevati. V tem smislu, da srbohrvatski in

(40) Prim. še: Ivan Lah, »Knjiga spominov«, Ljubljana, 1925, 46.

(41) Prim.: Fran Erjavec, »Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem, Ljubljana 1928, 184.

slovenski jezik ostaneta kot knjižna jezika, je vsaj za bližnjo bodočnost problem rešen." (42)

Ko pa se je Jutro vmešalo v domače strankarsko politične boje in postalo glasilo „mladoliberalcev“, ki so izšli iz narodno-radikalne mladine in so po dovršenih vseučiliških študijah iskali svojo strankarsko politično streho (n. pr. Ribnikar in njegov poizkus ustanovitve narodnosocialne stranke!), ko je nadalje začelo pisati zelo prostaško in so zaradi pogostih konfiskacij tiskovni stroški močno narasli, je Učiteljska tiskarna izposlovala proti Jutru prisilno upravo. Plut je nato preselil Jutro v Trst, kjer pa je kmalu prenehalo izhajati. Jutrovo jugoslovanstvo je bilo jugoslovanstvo v službi beograjske organizacije Narodne odbrane, če verjamemo trditvam Plutovega biografa Pirjevca, in je bilo ne glede na to žurnalistično jugoslovanstvo brez globljega utemeljavanja jugoslovanske ideje.

REVIJA VEDA

Nekaj novega pomeni v tem pogledu revija Veda, dvomesečnik za znanost in kulturo, ki je začel izhajati v januarju 1911. Kot izdajatelj in uredniki prvega letnika so podpisani Albert Kramer, bivši urednik Omladine, Ivan Prijatelj, slovenski kulturni in slovstveni zgodovinar, Bogomil Vošnjak, pravnik in sociolog, pozneje član Jugoslovanskega odbora v Londonu ter Mihajlo Rostohar, psiholog, docent na češki univerzi v Pragi. Idejno homogena ta družba sicer ni bila. Rostohar in Prijatelj sta bila slovenska kulturna nacionalista, če rabim izraz, ki še najbolj na kratko in točno označuje njuno idejno usmerjenost, Kramer je premalo pisal — v Vedi sploh ne — da bi bilo mogoče reči o njem kaj določenega, Vošnjak pa je bil zmeren novoilirec. V političnem pogledu so bili vsi bolj ali manj odločno za politično združitev Jugoslovancov, niso pa videli možnosti, da bi moglo priti do združenja vseh jugoslovanskih narodov. Njihovo gledanje na Avstrijo je bilo gledanje Palackega. Za Rostoharja, Vošnjaka in poznejšega osrednjega urednika Vede, publicista Knafliča, je to prav gotovo. Družilo jih je predvsem spoznanje, da je treba ustvariti Slovincem in drugim jugoslovanskim narodom znanstveno revijo, ki bi tudi jugoslovansko vprašanje obravnavala znanstveno. V uvodu prve številke izjavlja uredništvo, naj bo revija predvsem

široko, mnogostransko informativna, nato pa pravi: „Znanstvena reprociteta južnih Slovanov je mogoča in nam vsem potrebna. Hočemo, da prestopi naš zbornik ozke slovenske meje. Ker je treba med južnimi Slovani najožjih kulturnih stikov in smo si svesti velikih nalog, ki jih ima vršiti južnoslovanska inteligenca na kulturnem polju, bomo združevali v Vedi dela in naziranja južnoslovanske znanstvenosti ter prinašali (v latinici) poleg slovenskih tudi hrvatske in srbske razprave v izvirniku, bolgarske pa v slovenskem prevodu. Pečati se nam bo z razjasnitvijo razmerja Slovincov do Srbohrvatov s stališča družabnih ved, da se posreči formulacija, odgovarjajoča današnjemu stanju sociološkega raziskovanja. Kulturne dogodke južnega slovanstva smatramo za svoje. Tako kakor južnemu slovanstvu, bo posvečevala Veda pozornost tudi kulturi ostalega slovanstva". Pisali pa so v reviji vendarle skoraj samo Slovenci. Revija je objavila nekaj dobrih razprav in člankov iz slovenske, južnoslovanske in slovanske kulturne in politične problematike, najbolj znana pa je ostala po anketi o južnoslovanskem vprašanju, ki jo je razpisala konec leta 1912 in so odgovori nato izhajali leta 1913. A o tem pozneje.

Leta 1911 je izšla v Londonu knjiga Setona Watsona (Scotus Viator) *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy*. (43) Avtor je bil dalje časa v Avstro-Ogrski in je na kraju samem študiral politične, gospodarske in kulturne razmere na Hrvatskem. Nasproti monarhiji je knjiga pisana dobrohotno, z močnim poudarkom pa ji pisec svetuje, naj jugoslovansko vprašanje čimprej reši. Govori o trializmu, toda z veliko malomarnostjo glede Slovincov. Odločno izjavlja, da ni misliti na to, da bi v trialistični jugoslovanski državni tvorbi mogli biti tudi Slovenci. Tako avstrijski kakor rajhovski Nemci da bi bili proti temu, ker bi jim jugoslovanska državna tvorba s slovenskim ozemljem v svojih mejah zaprla pot do Jadranskega morja; to da je tudi zelo razumljivo. S. Watson obravnava jugoslovansko vprašanje kot vprašanje razmerja med Hrvati in

(42) »Jutro«, 11. aprila 1910.

(43) Leta 1913 je izšla ta knjiga, dopolnjena glede na novi položaj, kakor je nastal z balkansko vojno v nemškem prevodu v Berlinu pod naslovom »Die südslawische Frage im Habsburger Reiche«.

Srbi v habsburški monarhiji, jugoslovanska ideja mu je skrčena nanje. Blizu je torej misel, da se je pisec sukal predvsem v krogih Hrvatskosrbske koalicije. To mu je dr. Franc Kidrič v neki polemiki z Ilešičem tudi izrečno očitil. (44)

Leto 1912 je prineslo v slovensko življenje nekaj bistveno novih silnic in novih pogledov na jugoslovansko vprašanje ter nekaj važnih odločitev v že dotlej znanih političnih konceptih in skupinah.

Leto 1912 je na slovenskem rojstno leto jugoslovanskega revolucionarnega nacionalizma, ki vidi rešitev Slovencev iz nacionalne stiske v združitvi s Srbijo in Bolgarijo. V začetku, do balkanske vojne, pa si mladina, ki se je začela odločati za revolucionarno rešitev, o tem še ni na jasnem. Do balkanske vojne je bila ta mladina — mislim na „Organizacijo jugoslovanskih srednješolcev“ — bolj pod vplivom revolucionarnega duha, ki je v teh letih obvladoval velik del mladine na Hrvatskem, ker ni bila zadovoljna z oportunistično taktiko Hrvatskosrbske koalicije. Zaradi tega je prišla v spor z njo in je brez dokončno postavljenih političnih ciljev izražala svoje nezadovoljstvo z obstoječim stanjem predvsem z atentati. Kolar pripoveduje o mistični svečanosti ob sprejemu novih članov in o prisegi vsakega novega člana na revolver. (45) Mislim, da je bil prav Endlicher, ki je študiral na gimnaziji na Sušaku, eden izmed glasnikov tega duhovnega razpoloženja hrvatske mladine med Slovenci. Natančno gledano, pravila in zapisniki sej in občnih zborov te „organizacije jugoslovanskih srednješolcev“ sami po sebi niti ne kažejo kakšne posebne revolucionarnosti. Treba pa je vzeti v poštev, da je bilo v pravih kakor v zapisnikih verjetno veliko previdnostnega prikrivanja. Izrazito jugoslovansko revolucionarno nacionalistično je postalo razpoloženje te skupine slovenskega dijaštva po mojem mnenju šele z balkansko vojno. Endlicherjev govor 12. maja 1912 v ljubljanskem Mestnem domu jim je bil šele prvo „razodetje“. (46)

ROSTOHAR PROTI IDEJI ENOTNEGA JUGOSLOVANSKEGA NARODA

V Pragi je po izstopu iz uredniškega odbora Vede začel 1912 izdajati docent na praški univerzi Mihajlo Rostohar revijo Napredna misel. Rostohar je izšel iz vrst narodnoradikalnega dijaštva, katerega glasilo je bilo Omladina in je bil eden izmed njegovih najbolj delavnih članov. Zakaj je pravzaprav izstopil iz uredništva Vede, iz prvih zvezkov Napredne misli ni razvidno. V uvodnikih prvih dveh zvezkov napada predvsem klerikalizem kot največjo nesrečo za slovenski narod. Toda to bi bil lahko objavil tudi kje drugje. V 4. zvezku pa je v uvodniku Jugoslovanstvo, s silovitostjo, kakor do tistega časa še nihče, ostro napadel nazor, da so Slovenci, Hrvati in Srbi en narod. „Združenje južnih Slovanov na narodni podlagi je ideal jugoslovanskih romantikov in je zasnovan na splošno razširjenem, pa neutemeljenem nazoru, da smo Slovenci, Hrvati in Srbi krvno eden in isti narod jugoslovanski, katerega je razcepil zgolj slučaj zgodovine. Klerikalci tostran in onstran Sotle mislijo vedno na združenje katoliških Hrvatov in Slovencev ali „planinskih Hrvatov“, toda nič nečejo slišati o združenju s pravoslavnimi Srbi. To je jugoslovanski ideal klerikalizma in temelji na verski podlagi. Končno vidijo voditelji socialnodemokratskega delavstva jedro jugoslovanskega vprašanja v specifično stanovskih interesih proletariata na slovanskem jugu in hočejo z združenjem vsega jugoslovanskega proletariata razrešiti problem jugoslovanstva.“ To so srednje trditve članka. Glavna ost njegovih izvajanj je naperjena proti nazoru, da so Slovenci, Hrvati in Srbi etnično in „filološko“ en narod. Vse te teorije ostro odklanja. „Pač pa smo za politično jedinstvo zato, da z združenimi političnimi močmi lažje branimo svojo narodno individualnost in se kot narod razvijemo kdaj na najvišjo stopnjo kulturne višine.“ Članek je pisan s hladno logiko znanstvenega racionalista in je moral v takratnem splošnejšem čustvenem razpoloženju med slovenskimi izobraženci zbuditi odpor. Z Rostoharjem so polemizirali predvsem Ušeničnik, Vošnjak in Knaflič, pozneje pa kar najostreje prepovedovci. Med vsemi odgovori najbolj zanimiv je odgovor katoliškega filozofa dr. Aleša Ušeničnika, urednika Časa. Med drugim pravi: „Če torej Slo-

(44) Prim.: Kidrič-Ilešič, »Slovenski preporod. Recimo dve, tri o slovenskem preporodu«, Veda IJ, 1912, 169.

(45) Ivan Janez Kolar, »Preporodovci 1912-1914«, Kamnik 1930, 22-28 in »Preporod za osamosvojitve«, Delo, 21. XII. 1964.

(46) Prim.: I. J. Kolar, »Preporodovci«, 36.

venci in Hrvati še niso en narod, zakaj ne bi mogli postati en narod? Politična formacija, ki bi na to vplivala... ni nemogoča, asimilacija pa ni da bi morala biti enostranska, temveč je lahko vzajemna. Izmed kulturnih dobrin bi morali žrtvovati Slovenci pač le jezik, pa 'individualnost'. Narodna 'individualnost' pa je le tedaj nekaj pomembnega, ako je narod sam zase dovolj močan, da se lahko kulturno vsestransko razvija. A tak naš narod ni." (47)

Nasprotno mnenje je v istem letniku Časa zastopal profesor Ivan Mazovec v razpravi Vzajemnost med Slovenci in Hrvati, toda Ušeničnikovo mnenje je kasnejšega datuma in utegne biti v zvezi tudi s sklepi poslancev VLS in pravaških poslancev 20. oktobra 1912.

Učiteljska tiskarna je začela v tem letu izdajati svoj „politično neodvisni“ dnevnik Dan, nadomestilo za Jutro. Prve mesece je bil Dan dokaj brezbarven, zlasti se je varoval objavljati takšne srbofilske članke, kakor jih je pisalo Jutro in prišlo zaradi tega v težave. Mladoliberalci so ga uporabljali za napade na klerikalce in za zbadanje staroliberalcev pri Slovenskem narodu. V začetku je objavljaj tudi Rostoharjeve članke. Poleti 1912 pa je začel pisati čedalje bolj v duhu jugoslovanskega nacionalizma. 12. avgusta je objavil članek Rudolfa Giunija iz Zore, glasila srbske in hrvatske nacionalnoradikalne mladine, Delegacije, trializem in naša narodna ideja, v slovenskem prevodu J. K. (U.: verjetno Janko Kos, ki je z inicialkami J.K. podpisoval pozneje tudi svoje članke v Preporodu.) S sugestivno logiko je v tem članku izražena misel, ki je na mah osvojila duha nacionalno revolucionarno razpoložene mladine: „Hrvatski in srbski narod noče še nekoliko stoletij životariti in umirati brez smrti (!), mora torej hoditi revolucionarno pot. Ta pot pa ravno tako vodi v trializem kakor do popolne svobode in združenja. Isto energijo, jednake priprave in jednake žrtve zahteva revolucija za trializem kakor za popolno združenje in neomejeno svobodo. Ako pa kak raztrgan narod krvavi za svoje združenje, za neomejeno svobodo, tedaj je več kakor jasno, da ta narod ne more in ne sme težiti za polovično, temveč za popolno svoje združenje in neomejeno svobodo." S to logiko je med drugim utemeljeval svojo revo-

lucionarnost tudi Preporod. 30. septembra je v uvodniku Jugoslovanstvo in dr. Rostohar Dan napadel Rostoharja, objavil pa je 7. oktobra še njegov odgovor še enkrat jugoslovanstvo, v katerem Rostohar med novolirce prišteva tudi tiste, ki za primer politične združitve jugoslovanskih narodov dopuščajo misel jezikovne in kulturne asimilacije, čeprav so danes proti jezikovni in kulturni enotnosti. Po tej logiki je Rostohar pozneje prišel med novolirce tudi preporodovce. S tem so bile med Dnevom in Rostoharjem pretrgane vse vezi. V naslednji etapi si stojita nasproti kot sovražnika.

V letu 1912 je bilo z uspehom končano tudi prizadevanje slovenskih klerikalcev v VLS, da bi dobili na Hrvatskem zaveznika, ki bi se z njimi vred boril za to, da bi prišla tudi Slovenija v trialistično državno tvorbo, katero so Hrvati, predvsem Hrvatska stranka prava, še vedno trdno pričakovali. Po daljših pripravljanih razgovorih so se 20. oktobra 1912 sešli v Ljubljani zastopniki VLS in Hrvatske stranke prava na „prvem hrvatsko-slovenskem saboru“ in sprejeli tole resolucijo: „Izjavljamo, da tvorimo Hrvati in Slovenci eno narodno celoto. Vsled tega hočemo pristaši Stranke prava in VLS skupno delovati v duhu in pravcu programa stranke prava za jedinstvo, pravice in svobodni razvoj hrvatsko-slovenskega naroda v okviru Habsburške monarhije. V svesti smo si, da so hrvatsko slovenske dežele odločilnega pomena za pozicijo monarhije kot velevlasti in kakor se zavedamo svoje dolžnosti napram monarhiji, tako odločno zahtevamo in pričakujemo, da se zave tudi monarhija svojih dolžnosti napram našemu narodu." (48) — „Navdušenja in svečanega razpoloženja, v katerem je bila ta resolucija sprejeta, ni mogoče popisati“, tako pristavlja Slovenec.

Na zborovanju so govorili med drugimi Mile Starčević, Zagorac, dalmatinski deželni poslanec Dulibić, bosenski saborski poslanec Sunarić. Govoril je tudi Krek: „Z našo ljudsko demokratično mislijo je bila od prvega začetka združena jasno misel, da smo s Hrvati eno“.

Z balkansko vojno se je začelo v razvoju jugoslovanske ideje novo poglavje. Trialistična ideja je stopila v ozadje.

(47) Zapiski, Čas VI, 1912, 487-488.

(48) »Slovenec«, 21. oktobra 1912.

KRATEK PREGLED RAZVOJNIH MOŽNOSTI V BENEČIJI

Miselnost in zelo razširjeno prepričanje, da bodo možnosti, ki jih za povečanje delovnih mest imajo industrija, sodobno kmetijstvo, turizem in obrtništvo, že same po sebi prispevale k oživitvi Beneške Slovenije, sta močno poenostavljena. Pozablja se — in to ni stvar romantičnih zahtev — na vprašanje, kako nuditi ljudem in posebno mladini okolje, v katerem se ne bo čutila odrezane od sodobnega sveta. Poskusi, da bi oživel tudi predele, v katerih ni pogojev za nekoliko raznovrstnejše socialno-kulturno okolje, bodo zelo verjetno obsojeni na propad.

SOCIALNO-KULTRNO OKOLJE

Kot povsod v hribovskih in gorskih krajih tako izstopa tudi tu problem odhajanja mladine in sploh vsega aktivnega prebivalstva v mesta oziroma v tujino. Ta proces pa je že zdavnaj presegel okvir odhajanja odvečne delovne sile. Beg iz hribovskih vasi je zavzel že tak obseg, da lahko govorimo o razkroju socialne strukture zaselkov in vasi. Pobude, ki bi si postavile za cilj obdržati in deloma tudi spet pritegniti ljudi v te kraje, se ne smejo omejiti na politiko delovnih mest. Upoštevati je treba predvsem dejstvo, da nihče več noče živeti osamel v odmaknjenih zaselkih, posebno mladina ne. Vsi bi radi živeli v podobnih spodbudnih razmerah kot velika večina ljudi v deželi. V ospredje ne stopa torej samo problem zaposlitve in zaslужka ampak problem socialno-kulturnega okolja. Osamljenost pomeni hudo oviro za razvoj mladega človeka. V tem oziru bo dovolj, če si priključimo k spominu slabe

učne uspehe otrok iz osamljenih zaselkov ki ne nudijo pravega socialnega okolja, ki bi doraščajočega človeka spodbujalo in mu omogočalo, da razvije svoje sposobnosti. Tisti, ki takorekoč od zmeraj živijo v mestih oziroma v raznovrstnem socialnem okolju, se mogoče ne zavedajo dovolj pomembnosti privlačnega okolja. Za mladega človeka pa je to osrednje vprašanje, saj pričakuje od življenja mnogo več kot samo stalno zaposlitev in dober zaslužek. Treba je torej z vso resnostjo in občutljivostjo načeti vprašanje, kako oživeti to hribovsko področje. Verjetno ne bo moč preprečiti nadaljnjega propadanja najbolj oddaljenih in težko dostopnih vasi in zaselkov. Morali pa bomo mnogo napraviti, da bodo dostopnejše vasi, posebno kraji, ki imajo več možnosti, da se razvijejo v pomembnejša središča, res postali privlačni. Znati si je treba torej postaviti in odgovoriti na vprašanje, kakšna naj bo bodoča prostorska ureditev Beneške Slovenije in kako naj v okviru možnega poteka v krajih z nezadostno socialno-kulturno in gospodarsko razvitostjo proces njihovega strukturnega izboljšanja.

KAJ NAREDIRI ZA RAZVOJ BENEŠKE SLOVENIJE?

Ugotovitev, da so hribovski kraji v razkroju in da bo treba za njihovo oživetje narediti kaj več, kot samo poskrbeti za postavitev industrijskih obratov in razviti ostale gospodarske dejavnosti, je treba razumeti v tem okviru samo kot spodbudo za preciznejšo, organsko opredelitev problemov in vprašanj v zvezi z Beneško Slovenijo.

Poglejmo zdaj, kakšne možnosti razvoja imajo posamezne gospodarske dejavnosti. Kmetijstvo je tradicionalna dejavnost teh krajev. Da pa ne bo še nadalje propadalo, ga bo treba postaviti na drugačne temelje. Nekdaj je uspevalo sirarstvo. Vse kaže, da ima sirarstvo v sodobno urejenih planinah še največ možnosti postati tudi v pogledu današnjih tržnih zahtev in konkurence trdna gospodarska veja. Bodoče kmetijstvo bo tudi v Beneški Sloveniji specializirano kmetijstvo. Ker pa ne bo moglo samo nuditi dovolj dela, ga bo treba povezati z novimi dopolnilnimi dejavnostmi, in sicer s turizmom in obrtništvom. Deželna uprava je sicer poverila deželni ustanovi za razvoj kmetijstva (ERSA) nalogo, da pripravi področni načrt za ovrednotenje kmetijstva v Beneški Sloveniji, vendar bo treba čimprej ugotoviti tudi potrebe in razvojne možnosti ostalih gospodarskih dejavnosti in dati pobudo za organski načrt, ki bo uskladił posamezne pobude in posege.

PREUSTROJ KMETIJSTVA

Kmetije, ki so nekoč slonele na naturalnem gospodarstvu in katerih proizvodnja se je torej omejevala na preživljanje družinskih članov, bodo morale drugače kot doslej upoštevati potrebe tržišča. Obdelovalne zemlje je malo, več je pašnikov in planin, vsa druga zemljišča pa tvorita gozd in nerodovitna zemlja. Osnovna značilnost pridelovanja je velika pestrost, vendar je ob neznatni uporabi rudninskih gnojil in veliki razdrobljenosti posesti proizvodnost zelo nizka. Ob taki strukturi je možno vso pozornost posvetiti le živinoreji. Zaradi oddaljenosti nabiralskih centrov, nizke proizvodnosti in slabih poti je potrebno preusmeriti živinorejo v rejo pasemske živine, mleko pa predelovati v sir. V ta namen pa bo treba povečati donosnost sedanjih njiv in travnikov, treba bo nadalje izkoristiti vse razpoložljive kmetijske površine, da bo imela živina pozimi dovolj krme na razpolago. Poleti pa bi živino pošiljali v planine. Te so večinoma premajhne. Treba jih bo razširiti, da bodo lahko sprejele več goveda. V razmerah, ki vladajo v Beneški Sloveniji, je edino reja plemenske živine donosna, toda tudi tako organizirana živinoreja ne more vsrkati dovolj delovne sile oziroma ne zadostuje niti za enakomerno izkoriščanje razpoložljive kmečke delov-

ne sile skozi vse leto. Razviti je treba kot dopolnilno dejavnost kmečki turizem in pa obrtništvo.

KMEČKI TURIZEM

Čedalje več ljudi razpolaga s čedalje več prostega časa in čedalje več ljudi si zaradi potrebe po počitku in oddihu išče manjše kraje, ki nudijo mirnejše okolje. Kmečki turizem je vsega upoštevanja vreden dejavnik v hribovskih in gorskih področjih in mu zato v vseh srednjeevropskih državah posvečajo mnogo pozornosti. V ta namen pa bi morali kmetovalci pripraviti svoje hiše za oddajanje sob turistom. Sedanji obrati so za to bodisi zaradi nepoučenosti kmetovalcev glede izkoriščanja deželnih prispevkov bodisi zaradi odsotnosti družinskih poglavarjev neprimerni. Deželna ustanova za razvoj kmetijstva bi morala pri pripravljanju področnega načrta že zaradi tega dejstva poskrbeti za tesen stik s prebivalci teh krajev, da jih seznani z možnostmi, ki jih imajo kmetovalci, da si z deželnim prispevkom popravijo svoja stanovanja oziroma da izkoristijo prispevke za gradnjo ali popravilo hiš v turistične namene. Posredno s turizmom se odpirajo nove možnosti zaslužka tudi s prodajo obrtniških izdelkov. Obrt je v odročnih krajih zaradi svojega individualnega značaja naravnost idealno sredstvo za zaposlitev odvečne delovne sile. Ni dvoma, da je — kot kažejo podatki iz sosednih držav, kriza obrtništva mimo. S turizmom je prišlo posredno do preporoda obrtniške dejavnosti. Problem je edinole v tem, ali bo obrtniška dejavnost prepuščena sama sebi ali pa bo deležna pozornosti in direktnega stika s strani deželne ustanove za razvoj obrtništva.

KLASIFIKACIJA PLANIN

Katerikoli perspektivnejši načrt glede preporoda in razvoja živinoreje je vezan na preustroj planin. Deželno odborništvo za kmetijstvo, gozdarstvo in gorsko gospodarstvo pripravlja oziroma zaključuje klasifikacijo planin in sicer tistih, ki naj se ohranijo, ker so primerne za poletno pašo, in tistih, ki naj se pogozdijo, ker so pač neprimerne ali pa težko dostopne oziroma preveč oddaljene. Predvideno je izboljšanje in povečanje planin in pa ureditev stanovanjskih razmer v stanovih za pastirje. Sodobna reja plemenske živine je nerazdružljivo povezana s planinami. Izboljšanje planin ter njihov preustroj po načelu koncentra-

cije goveda v večjih planinah bi z izboljšanjem in povečanjem krme v nižjih predelih v doglednem času napravilo iz te kmetijske panoge donosno dejavnost. Specializirano kmetijstvo bo obenem komplementarno, torej vezano na neko drugo dopolnilno dejavnost, ki naj pomaga bolje izkoristiti obstoječo kmečko delovno silo ter predvsem povečati kmetove dohodke. Turizem prihaja pri tem v poštev tudi kot odjemalec kmetijskih proizvodov. Sir in surovo maslo iz planin sta iskana in cenjena proizvoda. Nekatere švicarske in avstrijske planine so si celo uredile lastno prodajno mrežo. Ves sir iz planin našega deželnega območja naj bi po priporočilih strokovnjakov imel iste lastnosti, postal naj bi torej tipičen za celotno področje, da bi bil možen tudi učinkovitejši prodor do potrošnikov.

RAZVOJ TURIZMA

Če je bilo doslej govora o družinskem oziroma kmečkem turizmu, to še ne pomeni, da nima Beneška Slovenija možnosti za razvoj intenzivne turistične dejavnosti. V ta namen so potrebna dobra smučišča, vlečnice, vzpenjače, hoteli, izdelan zimski in poletni program. Tudi v turizmu je potrebna določena specializacija. Beneška Slovenija ne more nuditi veliko razvajenim gostom, lahko pa mnogo tistim, ki iščejo nekoliko preprostejše, cenejše in predvsem mirnejše okolje sredi narave. Nič ne de, če je to okolje kmečko okolje. Ne pozabimo, da si je mnogo avstrijskih hribovskih vasi znalo iz omenjenih potreb današnjega človeka ustvariti nove vire dohodkov. Takšnemu turizmu se ponuja v bodočnosti še veliko možnosti razvoja. Treba pa je pri tem organizirati vrsto postranskih, privlačnih dejavnosti kot jahanje, lov, ribolov, itd. Podpreti pa bi bilo treba pobudo, da se postavi čim več sanatorijev, mladinskih hotelov in otroških kolonij prav v Beneško Slovenijo.

Tiste, ki se ne bi znali ali pa hoteli vključiti v novo dejavnost, bi utegnili zanimati gozdarstvo. Zdaj, ko je precej kmetijske površine opuščene, se poudarja potreba po pogozdovanju, ki bi naj prinašalo dobiček in obenem zavarovalo tla pred erozijo. Toda gozdovi dobivajo z razmahom turizma povsod po svetu nov pomen in vlogo. Gozdovi postajajo področja za rekreacijo prebivalcev bližnjih velikih mest. Prišlo bo torej do novih delovnih mest, ker je treba zgraditi ceste in poti, poskrbeti za vzdrže-

vanje in predvsem za nadzorstvo in vodenje gozdnih obiskovalcev. Obiskovalci občutijo sicer potrebo po obisku gozda, največkrat pa ne vedo kaj in kako gledati. Gozdarstvo postaja torej razširjena dejavnost, ki bo potrebovala nove kadre. Predvsem pa moramo vedeti, da je rekreacija v naravnem okolju tista oblika oddiha, ki se je v zadnjem desetletju razvila v prej nesluteni meri. Brez naravnega okolja pa si rekreacije dandanes sploh ne moremo več zamisliti. Treba pa je tudi rekreacije organizirati. Odločiti se je treba, kakšni dejavnosti naj se posvetijo posamezna področja, kar pomeni, da bomo nekatere dejavnosti ponekod tudi izločili.

ZVEZA ZA RAZVOJ TURIZMA

Turizma, tudi kmečkega turizma, si prebivalci sami ne bodo mogli organizirati. Sobe in privlačen ambient so le predpogoj za razvoj turistične dejavnosti. Dandanes je treba turista privlačiti s premišljeno in dolgotrajno propagando akcijo po časopisu, radiu, s plakati, z razstavami, s konferencami itd. Potrebno je torej vse tisto, kar pomaga pognati neko pobudo v tek. Nič manj kot za kmetijstvo je tudi na področju turistične dejavnosti temeljnega pomena priprava enotnega načrta za uskladitev pobud in naporov s strani posameznikov ter lokalnih in deželnih ustanov.

Nedavno je prišlo do zelo spodbudne zveze za razvoj krajev ob Nadiži in pod Matjurjem. Zveza bo podpirala načrte za razvoj turizma in sploh gospodarske dejavnosti v omenjenem področju. Združenje so ustanovili za dobo desetih let. Zveza bi morala takoj stopiti v stik s posameznimi deželnimi odborništvii in ustanovami, pa tudi z ostalimi javnimi ustanovami kot so Agri-turist in podobne ustanove in združenja. V tej fazi je predvsem pomembno imeti pregled nad posameznimi pobudami in ukrepi, ki stremijo po ovrednotenju posameznih dejavnosti in jih nato tudi medsebojno uskladiti. Zveza pa lahko že zdaj mnogo naredi za ponovno uveljavitev skoraj že pozabljenih jedil, krajevnih znamenitosti in proizvodov, organizira posebne tečaje za obrtnike, za kmečke gospodinje, kuharice itd.

Tudi preproste metode pomagajo vabiti ljudi. Slovenci bi morali, kot je bilo že večkrat poudarjeno, sami začeti zahajati tja, delati propagando pri prijateljih in znancih, organizirati otroške kolonije, raz-

stave — nekaj podobnega, kot sta storila s svojo videmsko razstavo Riccardo Toffoletti in arhitekt Nimis.

Za razmah turizma je torej na eni strani treba pripraviti celoten ambient, na drugi strani pa je mnogo odvisno od metode vabljenja turistov. Slednja mora vedeti, kaj želi doseči, kakšnega turista naj privabi in kaj naj mu nudi, točneje, kakšne prednosti bo nekdo imel, če si bo za svoj oddih izbral te kraje. Nedavno od predsednika Berzantiija napovedano anketo delovne sile si je treba zastaviti kot strukturni pregled delovne sile, ki naj pomaga pravilno usmerjati bodoče pobude na raznih področjih. V kraju, kjer je kmetijstvo glavna dejavnost, je zaželena le dopolnilna dejavnost, ki naj torej pomaga bolje izkoristiti razpoložljivo kmečko delovno silo. V takem kraju bi bilo umestno razviti kmečki turizem oziroma obrtniško dejavnost, ne pa intenzivnega turizma, ki bi postal za kmetijstvo konkurenčna dejavnost in ki bi slej ali prej odtegnil od kmetijstva potrebno delovno silo.

INDUSTRIJA

Pred leti so mnogo pisali o ustanovitvi industrijske cone v Čedadu. Od velikih upov je ostalo bore malo. 40 milijonov, ki so jih namenili za izgradnjo osnovnih infrastruktur kot pravimo cestam in ostalim napravam, ki so potrebne za postavitve industrijskih obratov, je šlo za urbanizacijo čedadskih predmestij, za ceste, kanalizacijo, razsvetljavo, ne pa za infrastrukture, ki bi služile industrijski coni. Slovenci iz okolice Nem, Ahtena, Fojde, Tipane, Brd, Tarčenta imajo nekoliko možnosti za zaposlitev v industriji v Huminu. Nadiške doline pa v doglednem času ne bodo videle industrije. Podoba je, da se ni uresničila napoved, da se bo industrija pri iskanju delovne sile pomikala proti hribovskim področjem. Nujen je torej poseg s strani državnega koncerna IRI, če hočemo, da bo domača delovna sila našla doma dovolj delovnih mest.

Kakorkoli že, treba je še nadalje računati z dejstvom, da bodo tisti, ki ne bodo našli doma zaposlitve, iskali delo v večjih mestih v ravnini. Če bodo ceste slabe, se bodo delavci prej ali slej nastanili za stalno v ravninskih neslovenskih krajih. Spričo nevarnosti, da bi se izpraznili hribovski predeli, prihaja v ospredje potreba po hitri in učinkoviti akciji za izgradnjo cest tudi do

bolj oddaljenih krajev, tako da ne bi tisti, ki hodijo ali bi radi hodili na delo v industrijo, bili prisiljeni po sili razmer zapustiti svoja dosedanja bivališča. Pri današnji stopnji motorizacije in krajšem delovnem tednu razdalje ne igrajo več tako velike vloge. Brez cest pa ne bo moč zadržati ljudi v starem okolju, ki bo še bolj propadalo.

PODROČNI NAČRT

Ukrep, ki ga je sprejela deželna uprava, ki je spričo nevarnosti, ki jo predstavljajo zanemarjena in zaostala področja za skladen razvoj v deželi, poverila deželni ustanovi za razvoj kmetijstva nalogo, da pripravi področni načrt za ovrednotenje kmetijstva v Beneški Sloveniji, je izredno pomemben. Kmetijstvo, ki je samo po sebi izredno občutljiva in ranljiva gospodarska veja in ki je povrh bila deležna manj sistematičnega raziskovanja kot ostale dejavnosti, bo nedvomno dobilo s tem nove impulze. Namen področnih načrtov se ne izčrpuje v analiziranju splošnega stanja neke dejavnosti. Področni načrt se mora soočati tudi z resničnostjo posameznih kmetijskih obratov, proučiti razmerje delovne sile, nakazati v luči sodobne proizvodnje in konkurence možnosti in obseg preustroja kmetijstva. Povrh pa mora organizirati vrsto vzorčnih posestev, ki bodo za vzgled ostalim. Poseben pomen gre pripisovati stiku s kmetovalci. Ravno v pogledu pospeševalne službe obstaja v Beneški Sloveniji, ki je odmaknjena od glavnih središč kmetijske pospeševalne službe, velika vrzel. Deželna ustanova za razvoj kmetijstva naj bi torej pomagala odpraviti tudi to pomanjkljivost. Pred kratkim je ista ustanova že začela na posebnih sestankih vzpostavljati prve stike s kmetovalci tega področja. Omenjena ustanova ima odgovorno in tudi težavno nalogo, posebno če pomislimo na neurejene lastniške odnose, na razdrobljenost kmečke posesti. Prebivalstvo in vse krajevne ustanove in organizacije jo morajo vsestransko podpreti, da bo lahko delala v ozračju sodelovanja in zaupanja.

Tak področni načrt pa se ne bi smel omejiti samo na kmetijstvo, ker bi sicer ne zadostoval za globoke in dolgoročne strukturne ukrepe. Že prej smo nakazali na soodvisnost raznih gospodarskih dejavnosti in na nevarnost, da bi ponekod prišlo med temi do konkurence. Sistematično raziskovanje mo-

ra torej zajeti tudi ostale gospodarske veje. Dosledno izpeljana strukturna analiza bo proučila tudi možnost postranskega zaslужka za kmečko prebivalstvo in bo torej dala jasne napotke za organiziranje dopolnilne dejavnosti, pomagala bo tudi pri iskanju in določanju lokacij za nove turistične in obrtniške obrate, izpopolnila bo mrežo prometnih vezi itd.

Tako raziskovanje ne more dati stoddotnih receptov, ker je pač prvenstveno le sredstvo za odkrivanje razvojnih zakonitosti in možnosti in s tem podlaga za pravilno izbiro potrebnih ukrepov. Cilj je torej v tem, da bi preko področnih načrtov za razne dejavnosti oziroma s področnim načrtom, ki upošteva tudi ostale gospodarske dejavnosti dobili širši, organski načrt, ki pa mora biti vključen v splošno deželno načrtovanje. Potrebna je torej ustrezna politična volja, da najdejo pobude in načrti za razvoj Beneške Slovenije praktično osnovo v deželnem proračunu.

ODSTRANITI JE TREBA ŠE OSTALE OVIRE

Zastaviti je treba vse sile in posvetiti vso možno pozornost problemu vojaških uslužnosti, ki utegnejo, v kolikor jih ne bi zmanjšali in vskladili v prostorskem oziru z raznimi področnimi načrti, razbliniti še tako dobre in spodbudne načrte.

IZOBRAŽEVANJE

Sodobna gospodarska dejavnost je nerazdružljivo povezana s kvalitetnim splošnim in strokovnim šolstvom. Tudi tu nam šablonske rešitve ne bodo dosti koristile. Kmetijsko strokovno šolstvo npr. je treba urediti v luči sodobnih zahtev in spoznanj. Glavna skrb kmetijskega šolstva bi morala biti usmerjena k iskanju in zagotavljanju potrebnega naraščaja. To narekuje potrebo po ustanovitvi posebne dvoletne šole. Da ne bi preveč obremenjevali staršev in da bi ti ne ovirali otrok pri obiskovanju šole, bi morala deželna uprava dati na razpolago šti-

pendije, oziroma stanovanje in oskrbo v kraju šolanja. Da pa bi obiskovalci kmetijske šole ostali navezani na dom in bili na razpolago doma takrat, ko je največ dela, bi v določenih presledkih študiju in bivanju v zavodu sledilo delo in bivanje na domu. Če hoče oblast rešiti našega človeka v Beneški Sloveniji občutka, da ravna z njim macehovsko, mu bo morala omogočiti šolanje v materinem jeziku in to od osnovnega do strokovnega. Vprašanje šolstva, posebej vprašanje ustreznih kadrov, pa ni nič manj zahtevno tako v materialnem kot tudi v organizacijskem oziru od ostalih vprašanj. Ugodno razporedenje oblasti se mora pokazati v iskanju celostne rešitve.

ZAKLJUČKI

Mogoče ne bo vsakomur jasno, kako misliti in v sedanjih razmerah na res učinkovito izboljšanje stanja v Beneški Sloveniji. Položaj je sicer skrajno kritičen, toda pot, ki jo Slovenci lahko izberejo, je le pot vse-splošnega napredka na temelju sodelovanja in zaupanja. Ravno to naše tradicionalno zadržanje mora naposled naleteti na več razumevanja in upoštevanja s strani centralne vlade. Prav gotovo bo uresničenje tega cilja zahtevalo več angažmaja s strani vseh odgovornih dejavnikov naše dežele, pa tudi in ne nazadnje, z naše strani. Pomislimo samo na to, kako daleč smo od osnovanja enostranskega posvetovalnega organa in nadstrankarskega slovenskega manjšinskega predstavništva. Tudi ni dovolj imeti pred očmi narodnoobrambni moment. Za praktično reševanje slovenskih problemov je potrebno predvsem soočanje s konkretnimi problemi vsakdanje borbe za kruh, temeljitejše poznavanje vloge, ki jo ima socialno okolje in doslednejše upoštevanje zahtev ljudi po sodobnem načinu življenja. Enostransko zamišljeni ukrepi bi se lahko izkazali za škodljive stremljenju po vsebinskem izboljšanju celotnega položaja.

V vrsto resnejših pobud za krepitev zamejskega in med-slovenskega dialoga lahko upravičeno postavimo tudi študijske dneve v Dragi pri Trstu. Študijski dnevi, ki se vršijo vsako leto na prvo septembrsko soboto in nedeljo, so nastali iz potrebe, da bi slovenski izobraženci z vseh strani sveta in vseh nazorov slišali nekaj poglobljenih analiz o aktualnih slovenskih problemih in si o teh lahko sproščeno in svobodno izmenjali svoje misli.

Udeležba različnomislečih ljudi in predvsem prisotnost predstavnikov iz matične domovine, je postavila Drago v ospredje pozornosti, saj so se študijski dnevi takoj razvili v vseslovenski dialog. Posebno tišči, ki so v Drago zahajali vsako leto, so lahko z zadovoljstvom ugotavljali, da je ravno srečanje različnomislečih ljudi in razvijanje kolikor toliko sproščenega in strpnega razgovora, pomenilo dejansko novost in privlačnost in bilo v očeh velike večine ljudi tudi dejanski premik naprej. Spomini na predvojne, medvojne, poveljne in najnovejše konflikte so se vsaj na tem mestu umaknili treznemu presojanju in torej priznavanju stvarnosti v njenem bistvenem elementu, priznavanju drugačnosti, pa čeprav drugačnost in različnost nimata še povsod domovinske pravice.

Blagodejni vpliv takšnih in podobnih srečanj je mogoče premočno razviden, toda ravno na takih srečanjih — spomnimo se samo na srečanja urednikov in sodelavcev revij tostran in onstran meje — so se razvile številne vezi in prijateljstva, ki so pomagala ustvarjati novo ozračje. Srečanjem kulturnih ustvarjalcev so namreč sledila tudi srečanja zamejskih političnih predstavnikov in tistih iz matične domovine. Prav gotovo bi si izmenjava mnenj ne utrla poti v mnogo širši krog in prostor kot doslej, ko ne bi podobne pobude pripravile ugodnih tal.

PREŽIVELOST DOLOČENE VSEBINE

Če je tudi Draga marsikaj doprinesla k porajanju novih odnosov in vzpostavljanju novih stikov, je torej umestno vprašanje, ali smo, ne toliko zadovoljni z doseženim, kolikor, kakšna naj bo vsebina študijskih dni v prihodnosti, tako da bo njihov doprinos k utrjevanju zamejskega in med-slovenskega dialoga še nadalje nepogrešljiv in da bo hkrati tudi doprinos k vse bolj sistematičnemu in analitičnemu odkrivanju slovenske in posebej zamejske problematike, tehten in aktualen. Odgovor na to vprašanje nam bo posredoval pregled letošnjih študijskih dni, ki so naravnost značilni za preživelost določenih delovnih metod kot tudi vsebine, ki se kaže v premalo analitičnem in zato toliko bolj voluntarističnem pristopu, za kar gre del krivde tudi njihovemu nekoliko megalomanskemu okviru.

PRELOMNA RAZDOBJA V SLOVENSKI ZGODOVINI 20. STOLETJA

Bistvena značilnost letošnjih študijskih dni je bila v tem, da so udeleženci Drage — ne po izključni krivdi sicer zelo prizadevnih organizatorjev — imeli priliko poslušati vrsto referatov, ki bi morali glede na pomembnost in razsežnost obravnane snovi biti pravzaprav del serije predavanj o temi, ki so jo obravnavali posamič. Namen, nuditi poslušalcem, ki imajo različne interese, čimveč raznovrstnih tem, bi se dalo drugače rešiti tudi tako, da bi določeno snov obravnavali iz različnih zornih kotov in jo tako prikazali v vsej njeni raznolikosti.

Zwittrovo predavanje, da začnem s prvim, je sicer imelo za temo prelomna obdobja v slovenski zgodovini 20. stoletja, je dalo mnogo snovi za razmišljanje, toda ni bilo niti moglo biti tudi dejanski prikaz polpre-

tekle stvarnosti, saj je zgodovinsko ta doba hkrati tudi doba prelomnih razdobij v gospodarstvu — npr. deagrarizacija kot posledica industrializacije —, sprememb v socialni sestavi, nadalje sprememb v teritorialni vezanosti slovenskih dežel navznoter in navzven itd. V tem okviru bi bil potreben vsaj še referat filozofsko-kulturne vsebine, če bi hoteli, da bi pretekla doba zaživela pred nami v vsej svoji polnosti. Zakaj, če omenjamo »škodljivi vpliv raznih univerzalizmov«, ki so predvsem preko klerikalizma in komunističnega internacionalizma izrabljali slovenski narod v svoje namene, se moramo tudi soočati in razčleniti vso tisto vzročno povezanost, ki šele omogoča hipertrofijo in mistifikacijo določene ideje.

Preširoko postavljene teme se torej na koncu pokažejo kot ovira njihovega temeljitemu razčlenjevanju. Ta ugotovitev pa ne odreja vrednosti Zwitterovemu predavanju. Zwitter nam je posredoval dosti pomembnih informacij, toda, kot sem že omenil, informacij s stališča zgodovinarja, kar pa je za današnji idejno-družbeni okvir, v katerem živimo, premalo. V isti meri ni mogel postati tudi koreferat o koroškem plebiscitu, ki ga je imel Janko Zerzer iz Celovca, kaj več kot torzo.

PROBLEMATIKA MANJŠINSKE ZAŠČITE

Tudi o manjšinski zaščiti, o kateri je predaval zelo sistematično msgr. Klinec iz Gorice v luči naravnega prava in krščanske etike, je umestno pripomniti, da bi takšna tema, že zaradi tega, ker predstavlja tako v praksi kot tudi v teoriji, vsaj za naš primer, še vedno nerešen in odprt problem, terjala še kakšen povsem drugačen koreferat. Ne morem si namreč odmisлити politično-upravnih razmer, v katerih živijo Slovenci v Italiji, ne smemo pa tudi mimo dejanskih življenjskih pogojev, znotraj katerih se giblje zamejski Slovenec. Msgr. Klinec je postavil okvir svoj izvajanj visoko nad dualistično predstavo o prosvetljeni, zreli in zvesti narodni plasti na eni strani in neznačajnejših in plašljivih na drugi in kar je še takih enostavnih razločevanj. Toda svojo pozornost moramo začeti obračati ravno ob priliki obravnavanja takšnih vprašanj tudi sistematičnemu razčlenjevanju problemov socialne narave in seveda tudi načinov in oblik

političnega udejstvovanja zamejskih Slovencev. Vključevanje dela Slovencev v italijanske vsedržavne stranke ne more biti izključno stvar napačno pojmovanega internacionalizma, narodne mlačnosti ali celo oportunističnega, v kolikor pristaja na princip razmerja moči in števila. Slovenci v Italiji se udeležujejo tudi borbe za večje pravice delovnega človeka, predvsem pa živimo v dnevnem stiku z Italijani in je zato razumljivo, da nekateri mislijo, da morajo slovenske probleme reševati v okviru delovanja v vsedržavnih strankah. Ne glede na to, ali slovenske probleme tako res bolje rešujejo in če je to res realnejša oblika političnega udejstvovanja neke narodne manjšine, vprašanje ni niti malo abstraktno. Študijski dnevi naj bi vzeli v pretres ravno taka temeljna vprašanja. Vedeti moramo namreč, kakšen vpliv in posledice ima pot samostojnega političnega delovanja oziroma pot vključevanja v vsedržavne stranke na ravni samoidentifikacije neke skupnosti. Če pa priznamo obstoj določenih političnih dejstev, ki jih ne moremo odpraviti s sveta, če se še tako silovito zaletavamo vanje, ne bo težko ugotoviti, kakšne metode moramo izbrati, da se rešimo iz sedanje zagate in najdemo pot do krovnega manjšinskega predstavništva.

Niti ne bo težko ugotoviti, zakaj je tako krovno predstavništvo potrebno. Ravno takrat, ko je šlo za ugotovitev posledic, ki jih imajo za obstoj in razvoj manjšine občinski regulacijski načrti v tržaški pokrajini, je bilo z lahkoto ugotoviti, kako vsak zase slabo poznamo dejanski položaj in kako smo daleč od tega, da bi aktivneje posegali na področje urbanističnega načrtovanja, ki daje dolgoročni okvir celotni gospodarski dejavnosti, predvsem pa bistveno sovplova na bodočo narodno sestavo ozemlja. Te usodne pomanjkljivosti so se mnogi zavedli in dali pobudo za sodelovanje izvedencev pri pripravi predloga za ovrednotenje kmetijstva na Tržaškem in pri kritični analizi regulacijskih načrtov v nekaterih občinah tržaške pokrajine. Zdi se mi potrebno, da dobijo take pobude večji odmev in da se jim končno najde ustrezno organizacijsko podlago, kar je seveda najlažje doseči v okviru krovnega predstavništva zamejskih Slovencev.

Ob razčiščevanju osnovnih vprašanj slovenske prisotnosti v zamejstvu, bomo lahko konkretnje začeli govoriti o zaščiti, predvsem pa o funkciji, ki jo ima slovenska narodna manjšina v današnjem času v tem prostoru. Na takšni ravni lahko pričakujemo odziv pri večinskem narodu. Katerokoli resnejše soočenje in razčlenjevanje problemov zamejskih Slovencev naravnost kliče po prisotnosti predstavnikov večinskega naroda, s čimer se ne bi dvignila samo raven diskusije, ampak tudi zanimanje udeležencev, ki bi tako odnesli s seboj vtis, da prodira tematika v tisto javnost, kateri so te teme pravzaprav namenjene v isti meri kot slovenski. Študijski dnevi sami pa bi tako dobili jasnejše obrise, pridobili bi na znanstveni ravni, ki je danes podlaga za sodobnejše reševanje tudi zamejskih problemov.

VERSKO STANJE V SLOVENIJI

Urednik ljubljanskega verskega lista DRUŽINA Drago Klemenčič je svoje predavanje o verskem stanju v Sloveniji podprl s kopico statističnih podatkov. Njegove pripombe so bile večkrat tako žive in tako iskren izraz ne samo dialoga vajenega, temveč tudi v smisel dialoga verujočega človeka, da je bilo takoj jasno, da gre za predstavnika sproščenega in odprtega krščanstva, brez tistega tradicionalno-klerikalnega kompleksa pred marksizmom in sodobnimi vprašanji in pojavi v svetu. Kristjan lahko živi tudi brez strahu, da ga »drugi« neprestano ogrožajo. Če bi pa hoteli dobiti tudi v tem oziru globlji vpogled v tematiko današnjega prenavljajočega se krščanstva, bi morali podati tudi prerez skozi pristope do človeka v praksi, seznaniti bi se morali tudi s sociološko sliko današnjega vernika v Sloveniji, predvsem pa bi morali slišati nekaj besed o tistih duhovnih premikih, ki takšno sproščenost omogočajo in ki jo lahko opredelimo kot prisluškovanje stvarnosti, porojeno iz neke temeljne sprašljivosti o vseh pojavih v svetu. Ne bi pa na drugi strani mogli mimo vprašanja o depolitizaciji Cerkve ter o mejah »nove politizacije«, ki jo takšna sprašljivost pogojuje. To pa zato, da ne bi tisti, ki v Sloveniji delajo ogromne težave pri izdajanju dovoljenj za zidanje novih cerkva, postavljali sebe — glej čuden paradoks — v vlogo borcev proti zlorabi vere.

KAKŠNO POT NAJ IZBIRAJO SLOVENCİ ZA OHRANITEV IN ZA NAJBOLJŠO MEDNARODNO UVELJAVITEV?

O tej temi, o kateri so v zaključnem popoldnevu govorili Boris Pahor, Dušan Nendl in Franc Jeza, sem odnesel vtis, da je treba brezpogojno in svobodno razpravljati o vseh slovenskih problemih, in to je moralna zasluga predavateljev, da pa bo treba še marsikaj narediti, da bomo takšne in podobne teme obravnavali s potrebno analitično resnostjo in zahtevnostjo. Mnogo je bilo povedanega o tem, kaj naj bi Slovenci morali storiti in kakšni naj bi bili (po Pahorju bolj možati, po Nendlu bolj prosti manjvrednostnih kompleksov, po Jezi bolj suvereni), nič pa o tem, kakšna je današnja socialna sestava Slovencev, ki pri takšnem ali drugačnem uveljavljanju le igra pomembno vlogo, nič o tem, kakšni so dejanski temelji suverenosti v današnji mednarodni delitvi dela, skoraj nič o interesni vezanosti Slovenije znotraj in zunaj Jugoslavije, zelo malo o strukturi slovenskega gospodarstva, itd., ki so elementi mimo katerih ne bi smeli. Najbolj značilno pa se mi zdi dejstvo, da ni iz ust predavateljev padla niti besedica o deželah Furlaniji - Julijski krajini, Koroški in Štajerski, na katere meji republika Slovenija in s katerimi nas vežejo čedalje številnejši in v mednarodnem oziru najbolj neposredni interesi. Utrjevanja slovenske vloge v svetu si ne morem zamišljati na ravni več ali manj fiktivnih predstav, temveč samo na temelju povezovanja najprej s sosedi in nato z ostalim svetom. Poznati je treba torej dejansko stopnjo vezanosti Slovenije s svetom. Prepletanje interesov, ki je podlaga takšnemu uveljavljanju, ima največji smisel tam, kjer prihaja do njega najbolj neposredno, torej v prostoru, ki ga zasedajo republika Slovenija in pa dežele Furlanija - Julijska krajina, Koroška in Štajerska. Prepletanje je v tem prostoru kaj več kot samo ekonomsko ali pa kulturno, ker je pač prepletanje ljudi, ki živijo tesno skupaj in ki takemu prepletanju lahko dajo tudi najbolj konkretno vsebino. Končno pa lahko le taka kulturna, gospodarska in prostorska povezanost da tudi politični stvarnosti v tem prostoru novo vsebino in funkcijo, preko katere se tudi bolje uveljavljajo slovensko težnjo po večji samostojnosti znotraj Jugoslavije.

Aktivnejše delovanje znotraj tega prostora bi moralo postati gibalno bodočih študijskih dni. Taka usmeritev bi nam pomagala se izmotati iz tradicionalnega vase zaprtega gledanja na svet okoli nas, predvsem pa bi delovala spodbudno na udeležence Drage, ki bi jim pomagala videti se kot aktivne dejavnike tam, kjer je tako delovanje najbolj realno in potrebno.

NAČIN PRISTOPA

Ni se treba niti najmanj odreči obravnavanju perečih vprašanj, toda pred očmi moramo imeti vlogo in funkcijo študijskih dni, ki jih ne smemo zamenjati z okroglimi mizami, članki po časopisu in revijah in drugačnimi javnimi nastopi. Način dela v okviru študijskih dni vidim v posredovanju informacij in njihovem preverjanju, v utemeljevanju dejstev in analiziranju odprtih vprašanj, nikakor pa ne v še tako »sveti« borbi za svoje ideje, ki redno zdrkne na konflikt med Pravim in Napačnim.

Zdi se mi škoda, ko bi to redko in dragoceno prizorišče zamejskega in medslovenskega dialoga postalo prizorišče tradicionalnih političnih spopadov. Obiskovalci študijskih dni, ki so v veliki večini angažirani v slovenski stvarnosti, lahko odnesejo marsikaj koristnega iz Drage tudi brez prosvetljskega dajanja napotkov. Vsaj na tem mestu bi morali opustiti to anahronistično metodo delovanja v javnosti, ki jo je npr. Cerkev v Sloveniji morala zavreči, če je hotela ostati še nadalje pomemben dejavnik v iskanju sodobnejših družbenih odnosov. Ljudje so prihajali v Drago zaradi sproščenega ozračja, ki je tam vladalo

in katerega pomanjkanje tako čutimo v javnem življenju. Nerazveseljiva družbena praksa v zamejstvu kot v domovini bi morala siliti vse tiste, ki jim je usoda slovenskega naroda pri srcu k bolj smiselnemu izkoriščanju prisotnosti tako različnomislečnih ljudi za osvetljevanje in kritično odkrivanje predvsem mnogoterih struktur, v katerih živimo in torej pluralnosti interesov in pogledov, za analiziranje osnovne družbene dialektike med interesi posameznikov, skupin in skupnosti. Dramatični apeli so pozitivni le v toliko, kolikor spomnijo na posebej danes potrebno in neodtujljivo pravico do svobodnega izražanja svojega mnenja, negativni pa zato, ker vzbujajo v ljudeh prepričanje, da se da probleme današnjega sveta reševati s formulami »bolj naprednega in človeškega socializma« ali pa z več ali manj magičnim »slovenstvom«. Jože Velikonja zelo umestno ugotavlja v razpravi »Sodobna politična geografija in slovenska politična stvarnost«, ki jo je objavil v Vrednotah, zborniku Slovenske kulturne akcije v Argentini, da se take ideološke usmerjenosti lažje otresejo ekonomski dejavniki kot po kulturni in politični, ki se preveč nerefleksivno prepuščajo utesnjujočim idejnim zgradbam.

Odgovorna in hkrati iskrena skrb za napredek celotne slovenske stvarnosti bo napravila veliko, če bo po štirih letih izkušenj znala potegniti bilanco v luči sodobnih družbenih dilem in dala študijskim dnevom v Dragi izrazitejšo vlogo v prostoru, kjer živijo Slovenci.

VLADIMIR VREMEC

Število novih revij pri nas stalno narašča. Zvezki starih se neprebrani kopičijo na pisalnih mizah in v knjižnicah. Naš bralec je v zadregi. Da bi mu iz te zadrege pomagal sem skušal prebrati zanj nekaj zvezkov revij in jih komentirati. Upam, da sem mu ustregel. Delo sem opravil med počitnicami, zato ga prosim, naj mi oprost, če izbor ni popolnoma aktualen.

KAPLJE 15/16: Kaplje izhajajo v Idriji. Ni jasno, zakaj se imenujejo Kaplje. Rad si umišljam, da je to zaradi tega, ker v Idriji kopljejo živo srebro, ki je edina tekoča kovina. Takšen pomen in ime reviji pristojata: oblika je sicer skromna, a izvirna, vsebina pa vselej zbadljiva, spremenljiva, satirična in ironična. Živosrebrna pač, kakor se živosrebrnim kapljam pristaja.

Opisani zvezek lahko radelimo na tri ločene dele: prvi del vsebuje leposlovje, pesmi in prozo, drugi, osrednji del, pa esejistično polemične zapise, tretji in zadnji, krajše stvari, pisma uredništvu, ipd.

Prozo zastopata v teh Kapljah predvsem Pavle Zidar in Jože Felc. Jože Felc opisuje psihološki razvoj med ljudmi, ki so doraščali v povojnem obdobju. Tematika je za Kaplje že tradicionalna. Bistvo psihološke napetosti v ljudeh predstavlja razlika med programskimi izjavami nove oblasti, ki je obljubljala »zlatu svobodo« in »paradiž na zemlji«, ter konkretnim doživljanjem ljudi, ki so morali še naprej živeti svoje trdo življenje. Ker ljudje dvojnosti psihološko ne zdržijo (Slovenci jemljemo vse preveč resno), se skrivaj maščujejo in tako dajo duška svojemu nezadovoljstvu. Pavle Zidar objavlja odlomek, in kolikor je razumeti, so to doživljaji Slovence, ki se mora v nemški uniformi boriti na ruski fronti. Največjo napetost predstavlja prav

nelagodje človeka, ki je in ni Nemec, ki mora ubijati Ruse, čeprav je njih krvni brat.

Vtis, ki ga dobimo iz obeh spisov, ni povsem zadovoljiv: kakor če bi avtorja problematike ne mojstrila popolnoma. Vse je nekam preveč bežno, da bi moglo biti resnično, tudi iz psihološkega vidika. Sodobni človek je odkril, da imajo lahko najmanjši zunanji premiki velikansko duševno ozadje in obratno. V teh odlomkih teh dimenzij ni čutiti.

Močnejši je centralni, esejistično polemični del Kapelj. Cudermanovi »Zapiski na rob Pirjevčevega vprašanja o poeziji« je primer ostre, a stvarne polemike s Pirjevčevimi stališči. Pirjevčevih spisov o poeziji sicer nisem bral, vendar bi dejal, po Cudermanovih citatih sodeč, da so nekatere njegove trditve take vrste, da bi se človek z njimi strinjal. To velja recimo za trditev, da je bila literatura v preteklosti največja slovenska vrednota in, da je danes ta njena vloga propadla. Pravilna se mi zdi tudi ugotovitev, da je bil naš literarno-kulturni pokret iz prejšnjega stoletja predvsem kulturna — revolucija, pač v pomenu gibanja, ki se poslužuje kulturnih sredstev za dosego političnih ciljev. O tem vprašanju sem pisal tudi sam (glej Most 21/22): Zdi se mi zelo verjetno, da ni slovenska kulturna revolucija iz devetnajstega stoletja (če naj jo tako imenujemo) imela pred očmi predvsem kulturnih ciljev (zato na primer tudi ni ustvarila takoiimenovanih »velikih tekstov«). Sila, ki jo je gnala je bil socialni dvig slovenskega naroda, njen dolgo časa nezavedni in neizraženi cilj pa nova življenjska raven za slovenski narod, nova socialna vsebina, ustavnopravna konsolidacija slovenskega ljudstva.

S Cudermanom soglašam predvsem v naslednjem: ob odkritju te resnice, to se pravi, ob odkritju sociološke in zgodovinske

pogojenosti naše literature, nam kljub vsemu ni pozabiti, da je to v bistvu zmeraj literatura. Ali je ta literatura prav zaradi svoje pogojenosti nepravda, oziroma slaba literatura? Tudi tega ne moremo trditi. Po mojem mnenju je ves problem v tem: doslej smo na našo literaturo gledali na določen način, podobno kakor gledajo ostali evropski narodi na svoje literature. Sedaj pa smo odkrili, da naša duhovna tvornost iz preteklosti ni povsem rešljiva s tem ključem, zato je potrebno, da jo v novi luči revidiramo in prevrednotimo; treba bi bilo na novo napisati njeno zgodovino. Tu vidim osnovno bodočo nalogo naše sodobne literarne kritike, le tako bo ta naša specifika jasno izšla iz naše duhovne preteklosti, le tako bo lahko stopila v dialog s svetom.

Osrednji spis te številke Kapelj, tako po pomenu kot po kvaliteti je Jolke Miličeve satira Perica - reže - raci - rep, satiričen zapis ob pesniški zbirki mladih reistov. To je duhovito berilo. Igraje in šalivo se vrstijo verzi, na videz nesmiselni stavki, vse v kaotičnem in zafrkantskem stilu reističnih poetov, Šalamunovih epigonov (stranišnih poetov, kakor jih imenuje Cuderman). Osnovno resnico, ki bi jo rada Miličeva zabrusila mladim na eleganten način, je bil že izrekel Cuderman v prej omenjenem eseju: vloga mladih Katalogovcev in Tribunovcev je v bistvu reakcionarna; po celem svetu se je študentska jeza sprevrgla v akcijo proti okostenelim režimom, le v Ljubljani... je vse mirno bilo...

Prav »straniščno pisanje«, trdita Cuderman in Miličeva, je pasiviziralo mlade vrste. To je seveda politikom dobrodošlo. Zato so mladi imeli, in še imajo na razpolago odprta vrata družbenih blagajn.

MLADJE 7/8

Po dolgem premoru zopet številka Mladja iz dežele med Ziljo in Dravo, izpod Dobrača in Karavank, iz zelene Koroške. Od vseh revij, ki jih tu omenjam je Mladja najstarejša. Prva številka Mladja je menda izšla v letih 1961-62.

Dolga doba za osem števil, kolikor so jih Korošci doslej izdali! Spominjam se vesplošnega navdušenja ob izidu prve številke. To je bil praznik za vso raztepeno slovensko kulturo od Buenos Airesa do Ljubljane. Koroška še ni umrla! Nova revija

je bila kakor jamstvo, da ostaja v Koroških Slovencih še zmeraj volja do življenja.

Številke Mladja so začele kolikor toliko redno izhajati, v različnih taborih slovenske kulture pa se je začelo nategovanje vrvi: vsak je hotel imeti Mladje v svojem taboru.

Tudi mladje je postajalo od številke do številke bolj svesto svoje zgodovinske vloge: vsak zvezek je bil lepši od drugega, vsak bolj reprezentančen. Izdaja, ki si jo s ponosom lahko pokazal tudi tujcu! V eni izmed zadnjih števil, pred dolgim premorom, je bil skoraj cel zvezek posvečen Mladjevcem samim, njihovim portretom, njihovim življenjepisom: rodil ta in ta dan, maturiral ta in ta dan, objavil to in to... Dišalo je po narodnih literarnih zgodovinah in svetovnih enciklopedijah.

Po tej »izdaji za zgodovino« je revija obmolčala za dolgo vrsto let.

Nova številka Mladja na prvi pogled ni manj ambiciozna od starih. Kaj pa vsebina?

Na prvem mestu beležimo dolg članek »Kako daleč je od načel do dejanja«, ki ga je napisal Florian Lipusch. Lipusch se spoprijema s »Programom Narodnega Sveta koroških Slovencev«, o katerem je bilo že dosti napisanega (glej med drugim tudi Most: Vladimir Vremec, »Kam s Programom?« in »Koroška v slepi ulici«). Lipusch navaja nekaj tehtnih misli »Ne verjamem, da so v življenju meje med desnico in levico tako globoke. Slovensko ljudstvo skoraj brez izjem odklanja to zoprno nasprotnost, ki je vpricho našega števila absurdna«. Ali »Pa vendar Program dialog odklanja. Besede dialog se dosledno izogiblje, kar je tipični znak starokopitnega klerikalizma, ki na Koroškem trdovratno drži svoj greben pokonci«.

S tržaškega vidika so sodbe o koroški stvarnosti nujno delne in nepopolne, toda iz teh spisov dobi človek vtis, da delovanje koroške katoliške usmerjene organizacije v zadnjih letih ni bilo najbolj posrečeno. Sprašuje se, ali je bilo pametno angažirati duhovne sile v takšne abstrakcije, kakor je omenjeni Program, namesto, da bi zastavili svojo silo v koroško resničnost, nadaljevali s poskusom politične konsolidacije in osamosvojitve, skušali iztržiti konkretne koristi za slovensko ljudstvo. Gotovo, da je to zadnje težje in zapletenejše, vendar pa je, po vseh znakih

sodeč, čas kulturne abstrakcije minil tudi za Korošce, kakor je pred tridesetimi leti minil za vse Slovence. Kljub objektivnim težavam bi vsak poskus konkretne in samostojne vključitve Korošcev v takojšnjo stvarnost imel več vpliva na narodno zavest manjšine kakor vsi programi, spomene in slavospevi preteklosti (ki se žal prav nič ne izraža v sedanjosti).

Tudi ta aspekt je Lipusch dobro označil: »Merodajne niso besede, temveč dejanja«. Ali pa citat iz Cankarja, ki dokazuje, da je na Koroškem naša politika še v letu 1900: »Ščuka: Program se je izgubil. Kremžar, Mrmolja: Izgubil? Kakšen program? Grozd: Nič ne de, programov je veliko, — ta ali oni, je naposled vseeno. Treba je samo, da so besede dolge in lepe.«

A žal programatični del Lipuschevega članka ne dosega kritičnega. »Vsak bodoči program koroških Slovencev bo moral biti kovačnica... Na vseh popriščih javnega življenja bo moral zagotoviti akademski naraščaj in vzpostaviti delovne kadre, ki jih bodo vodili usposobljeni izobraženci.« (Kaj naj bi to pomenilo? Odkod ima Lipusch takšno vero v izobražence? To je ravno tako prosvetljijsko kot sam Program.) Tudi zahteve glede tiska, ki jih postavlja Lipusch so vsaj nejasne: »Namesto dveh tednikov, ki pomenita dvojno finančno obremenitev in sta ustvarjena nalašč zato, da utrujeta bloke, bo izhajal en list, ki bo urejevan od različnih strank in bo prinašal necenzurirane prispevke izpod peres vseh koroških Slovencev.« (To je lepo in simetrično, a dvomim, da je življenjsko.)

Lipuschev članek je spis talentiranega intelektualca, ki lepo piše in misli, a se mu kljub vsemu pozna osebna, narodna in socialna izolacija, ki ga toliko pasivizira, da si ne more zamišljati konkretnjšega delovanja za pravice koroških Slovencev.

Lipuschev članek posrečeno dopolnjujeta dva spisa Feliksa J. Bistra, »Koroški politični položaj, ali ekspozice za skupni narodni kredo« in pa »Slovenec med vzhodom in zahodom«, ki sta iz družbenega in političnega vidika konkretnjša. Tu najdemo obilo misli o tem, kako in kaj bi morali koroški Slovenci ukreniti, da bi se njihov položaj izboljšal. Morda primanjkuje le stavka, ki bi jasneje izrazil resnico, kakor jo je bil napisal V. Vremec v Mostu

16, da »Odpoved iniciativnosti in tveganju postaja vse bolj značilna za današnje stanje slovenske narodne manjšine v Avstriji: z odpovedjo lastni politični samostojnosti si koroški Slovenec verjetno sam onemogoča, da bi postal upoštevanja vreden subjekt v deželi in državi«.

V Mladju 7/8 najdemo še celotno dokumentacijo o » aferi Korotan« (50 strani!), eno izmed redkih »slovenskih afer«, ki je na široko našla pot v domačo in tujo javnost (glej pregled časopisov, ki so objavili članke o tej zadevi — Mladje 7/8 str. 195). Čeprav določeni krogi težijo za tem, da bi Mladjevce obtožili bahaštva zaradi napihovanja te zadeve, pa je po drugi strani res, da se je v zvezi s tem dogodkom v avstrijski in domači javnosti več govorilo in pisalo o koroških Slovencih in njihovi problematiki kakor prej dolga leta. Kar še enkrat dokazuje, da je vsaka akcija več vredna od gore natisnjenega papirja! Edino kar mi je pri opisani dokumentaciji nerazumljivo je to, kaj naj bi v zvezi z afero Korotan pomenili Kocbekovi verzi:

»Nikoli nisem to,
kar mislijo, da sem,
in nikoli nisem tam,
kjer me vidijo oči.«

Za tem pregledom, ki daje hrbtenici reviji, sledi vrsta člankov, krajših spisov, črtic, pesmi in pa »Vodnik skozi Tokio iz leta 1724«, za katerega ni prav jasno, zakaj se je urednikom revije zdelo potrebno, da ga objavijo. Spis naj bi bil humorističen, vendar dvomim, da bo njegov humor za navadnega Slovenca razumljiv. Je to nekakšen eksotičen poperček, ki je revijo stal štiri klišeje in jo podaljšal za pet strani, verjetno, da bi jo »internacionalno popestril«.

OBALA

Kdo bi si bil mislil, da je v Kopru, ki je za Tržačane predvsem pojem poceni hrčcina in mesa, toliko zanimivih intelektualcev!

V nasprotju z doslej obravnavanimi revijami, ki se predvsem ukvarjajo s tradicionalno lepoumniško problematiko, je Obala odprta tudi gospodarskim, družbenim, upravnim, ipd., problemom.

Na prvem mestu nove revije najdemo razgledan članek Staneta Kaluže »Morje — nova dimenzija v slovenskem gospodarskem prostoru«, ki se odlikuje po sodobnem postavljanju problematike morja, te

dragocenosti, ki je Slovenci doslej še nismo znali prav izkoristiti. Kaluža izhaja iz dejstva, da »v Jugoslaviji in v Sloveniji izrabljamo prednost morja skoraj izključno na klasičen način. Naša pristanišča so več ali manj pretovorna mesta. Industrije, ki je vezana na morje, skorajda nimamo, izjema je to ladjedelstvo in predelava rib.«

V izhodiščih dolgoročnega ekonomskega-socialnega razvoja Slovenije, pa je nakazano važno mesto naši obali, ki naj bi svojo geografsko lego ne izkoriščala samo za klasično obmorsko dejavnost — pretovor blaga — ampak bi se tu začeli postavljati objekti bazične industrije, vezane na pretovor surovin (Edina opomba, ki jo kot lepoumnik lahko postavim Kaluži je pač ta, da se bo s takšnim razvojem naša doslej zelena obala spremenila v neskončen izvor prahu, dima, smradu in skaljenih voda, samih neprijetnih reči!)

Na koncu svojega sestavka podaja avtor kratek oris dosedanjega razvoja koprške luke in njenega perspektivnega razvoja.

Zanimiv je tudi Gustava Guzeja spis o »Integraciji oblasti ali združevanju interesov«, ki daje zanimiv vpogled v družbeno in upravno problematiko naše obale. Za tržaškega Slovenca je recimo še posebej zanimiv stavek, ki pravi, da »je zamisel o eni sami občini na obali obtičala predvsem zaradi mednarodnih obveznosti, po katerih naj ne bi spreminjali upravno-teritorialne razdelitve tega področja.« Katere so te mednarodne obveznosti? Ali morda londonski memorandum?

Lepoumniki je bolj drugi del revije. Zanimiv je prikaz umetniškega dela Alojza Rebule izpod peresa Jožeta A. Hočevarja. Marsikdo bo šele ob tem spisu odkril obsežnost Rebulovega opusa. Naloga literarne kritike bi bila, da vse to pregleda in ovrednoti, zakaj Rebula je verjetno najzvestejši pričevalec te naše tržaške epohe: od partizanstva in zavezniške vojaške uprave do naših dni. Hočevar končuje svoj prikaz z zadnjim Rebulovim romanom »Sibilin veter«, ki obravnava, kot je znano, krščansko problematiko za časa rimskega imperija. Kristjane imenuje Hočevar »palestince... (no comment)«

Tomaž Bizjak ima v reviji članek o dialogu med marksisti in kristjani. Toda Bizjak v tem spisu problematiko dialoga nekoliko preveč poenostavlja. Kakor vsak dia-

log, tako je tudi dialog med marksisti in kristjani zelo zapletena zadeva, ki bi jo, zaradi jasnosti prej imenovali dialektika. Bizjak navaja nekaj ponesrečenih primerov dialoga, kjer so kristjani prikazani v slabi luči. Vendar ni moč misliti, da bi se problem dialoga lahko rešilo z navajanjem tega ali onega primera. V življenju se vedno pripeti kaj nepredvidenega, to pa še ne dokazuje, da je na naši strani vse dobro, na nasprotni pa vse slabo.

Dialog je predvsem stvar zavesti, ki naj bi v dialog stopili. Krščanska in marksistična zavest pa sta si bistveno različni, zakaj kristjanom gre predvsem za preseganje tega sveta, marksizem pa v glavnem za ta svet. Krščanstvo se ne more in se nikoli ne bo moglo stodoletno identificirati z akcijo v tem svetu, pa če bi ta bila še tako plemenita, marksizem pa s preseganjem tega sveta ne ve kaj početi... Od srca, globoko od srca, si zato marksizem in krščanstvo nimata kaj povedati, saj krščanstva ne zanimajo (ali vsaj ne bi smeli zanimati) problemi oblasti, za katere se marksisti najbolj navdušujejo, obratno pa tudi marksistov prav nič ne zanimajo problemi transcendence. Problemi nastajajo vedno le zaradi tega, ker se skušata oba svetova ekspandirati preko svojih naravnih meja: kristjani na področje oblasti, marksisti pa na področje transcendence (recimo tako, da zahtevajo od svojih članov negativni odnos do transcendentnega pojmovanja sveta). Če bi se marksizem omejil na svoje področje, to se pravi, na urejevanje družbe, lastnine, gospodarstva ipd., krščanstvo pa na svoje, bi problem dialoga med obema odpadel, zakaj ena in ista oseba bi lahko bila marksist (na področju družbene teorije, ipd.) in kristjan, kakor je nekdo odvetnik in kristjan ali pa zemljemerec in ateist. Marksizem trdi, da je znanstven, sodobna znanost pa ni nikjer in nikakor dokazala, da Boga ni, ali, da Bog je. Sodobna znanost se za ta problem sploh ne zanima, ker že a priori ve, da je izven njenega dometa. Če je marksizem del sodobne znanosti, mora do tega problema imeti isti nevtralni odnos, drugače mora človek začeti dvomiti, da je marksizem znanost... Obratno pa velja tudi za krščanstvo: vsako poseganje po oblasti se je doslej za kristjane končalo s katastrofo. Kristjan, ki posega po oblasti in z oblastjo urejuje, in prekrščuje svet

okoli sebe, ne izkazuje prav nič drugega kot pomanjkanje vere v Boga, to se pravi, da v bistvu ni kristjan. Če natanko premislimo vse zaključke, ki iz tega sledijo, vidimo, da je med krščanstvom in marksizmom možna najboljša koeksistenca (ne dialog!), kadar se oba, marksizem in krščanstvo pojavita v dovolj čisti obliki. Kadar pa imamo opraviti z marksizmom, ki bi rad bil vera, a s krščanstvom, ki bi rado bilo oblast, tedaj prihaja nujno do konfliktov.

Razen omenjenih člankov najdemo v Obali še dobro poezijo, kar se sicer bolj poredko srečuje v naši revijalski deželici. Zasluga za to gre predvsem Jolki Miličevi in Miroslavu Košuti. Revijo dopolnjujejo zgodovinski zapiski, urbanizem, informacije in razno.

PROSTOR IN ČAS 3/4:

Intelektualno delo je med drugim tudi družbeno dogajanje. Le tako si lahko razložimo, zakaj se kulturna zgodovina določenega obdobja ne deli predvsem na posamezne opuse in avtorje, temveč na skupine ljudi s sličnim pojmovanjem in značilnostmi. Kakor druge veje človeškega udejstvovanja se tudi kultura širi podobno kakor valovi, ki zajemajo večje število ljudi, vzpostavljajo pojme in iz njih izvirajoča protislovja.

V povojni Sloveniji beležimo več takšnih kulturnih tokov, med najvažnejše spada vsekakor val, ki se je zbiral okoli revije *Perspektive*, med najznačilnejše pa val najmlajšega rodu, ki se je zbiral in se še zbira okoli študentskega glasila *Tribuna*. Pred kratkim se je v naši kulturni metropoli že obstoječim skupinam pridružila nova revija, *Prostor in Čas*. Označujejo jo imena kakor Edvard Kocbek, Jože Snoj, Anton Slodnjak, Janez Gradišnik, v zamejstvu pa Alojz Rebula in Boris Pahor, ki sta nastanek revije deklarativno podprla. Čeprav je posploševanje smeri in značilnosti določenega kulturnega pokreta in zbirke imen dokaj nevarno početje, pa je kljub temu dejstvo, da so se omenjena imena združila v eno skupino in revijo značilno, saj pomeni nič več in nič manj kot to, da so sorodni duhovi spoznali nujnost, da zberejo svoje sile za družbeno akcijo na področju kulture.

Ali lahko ugibamo kakšna naj bi ta akci-

ja bila, kakšen je tisti globlji movens, zaradi katerega se je pojavila nuja po združevanju sličnih, a vendar različnih duhov pod eno streho?

Oglejmo si naslove posameznih prispevkov in rubrike »Zapisi«, kjer se obravnava v »Prostoru in Času« aktualna problematika: »Slovenščina v javni rabi — pastorka«, »Plemenito poslanstvo«, »Za rdečo fasado — brezmejne ambicije«, »O nestrpnosti«, »Pojdi od doma...«, »O demokraciji«. Podoben družbeno-kritičen namen imajo še »Odsevi«, kjer revija ponatiskuje odlomke iz govorov, sestavkov, člankov in spisov, ki se ji zde vredni ponatisa (objavljen je recimo ponatis odlomkov govora, ki ga je imel Alojz Rebula ob slovenskem prazniku v Nabrežini) in Glose, ki so kratki polemični zapisi o najrazličnejših vprašanjih, ki pa nam razkrivajo duh, s katerim se revija loteva vsakdanje resničnosti. Če naj sodimo po vsem tem, si upamo izreči trditev, da si je *Prostor in Čas* zastavil dokaj ambiciozen cilj, in sicer nekakšno osrednje poslanstvo v slovenskem kulturnem prostoru. Precizneje bi to poslanstvo takole razložili: razne kulturne skupine, ki so doslej uspevale na ljubljanski kulturni pozornici so sicer izredno popestrile in marsikdaj tudi razburkale našo kulturno javnost (glej, na primer, pojav *Perspektiv*), niso pa uspele ustvariti osrednjega in vseveljavnega kulturnega kriterija, ki bi odigral vodilno vlogo v sodobni slovenski kulturi.

Od tu v reviji poskusi, da bi dosedanja preplet revij in tokov shematizirali in ga označili za nezadovoljivega in parcialnega, takega pač, ki zahteva piko na i, ki potrebuje še nekaj, še neko skupino in revijo. Poskus v tej smeri pa naj bi bil »Prostor in Čas«. V reviji beremo na primer: »Za konec bi rekli še o našem revijalnem življenju, da bi bilo treba v njem spet ustvariti tisto rodovitno ozračje, ki so ga naše predvojne revije imele dosti več kot povojne; ozračje, v katerem je mogoče neprenehoma trezno presojati vse pojave v kulturi, jih osvetljevati z raznih strani, tako, da čimbolj vidimo njihovo pravo podobo, saj je samo tako mogoče zdravo kulturno življenje. V takem ozračju bi izginila tudi vrsta nevšečnih pojavov, ki nas zdaj vznemirjajo.« Revija »Prostor in Čas« si zastavlja cilj, da bi takšno ozračje dosegla, to pa predvsem tako, da bi začela prevzemati vlogo

kulturnega arbitra, ki naj bi s samo močjo svojega duha, čeprav v skromni obleki, usmerjal in vodil slovenski kulturni promet. Ob tem pa se porajajo dvomi, ali ni v današnji situaciji omenjena naloga preveč ambiciozna. Namreč: nihče ne dvomi o ustvarjalnem in kritičnem potencialu imen, kakor so Kocbek, Slodnjak, Snoj in drugi, ki so se reviji pridružili, vsak kulturni Slovenec je zanje slišal in pozna njih zasluge za našo kulturo. Ne smemo pa pozabiti, da je naš čas buren, poln bliskovitih sprememb in novih spoznanj, poln prepletajočih se vplivov, skratka atomiziran in razpršen na mirijade različnih aspektov resničnosti, za katere je skoraj nemogoče, da bi se jih dalo združiti v enotno merilo, ki bi bilo vsem enako pravično. Takšno nalogo bi se morda dalo mojstriti, le če bi zbrali res vse intelektualne moči, ki so danes na razpolago v Sloveniji (globoko dvomim, da bi stvar uspela tudi v tem optimalnem primeru), sem pa vsekakor spadajo imena iz revij in skupin, ki so s Prostorom in Časom v dialektičnem razmerju.

Kadar kritiziramo poskuse mladih okoli Problemov in Tribune, nikakor ne smemo pozabiti globljih filozofskih razlogov, ki so mlade privedli do njihovih poskusov. Hočem pač reči, da ti razlogi ostajajo, čeprav poskusi propadajo. Velja dejstvo, kakor je napisal Marjan Rožanc, da je današnji čas res izreden, da se stare predstave res prevrčajo, da slovenska kultura ni in ne more biti to, kar je bila pred vojno. To resnico nam je prvi odkril sam Edvard Kocbek, ki je v svojih monumentalnih dnevnikih od dneva do dneva meril pulz velikanske spremembe, ki se je med vojno izvršila v Slovencih. Zato je pač skrajno neverjetno, da bi se dalo karkoli urejati in reševati z merili, ki so veljala pred vojno, ko sta bila »prostor in čas« veliko manj zapletena.

Isti vtis nam revija pušča tudi pri drugih tekstih. Franc Pediček objavlja pedagoško temo in se zavzema, da bi probleme v samoupravnih družbi reševali z boljšo vzgojo bodočih oblastnikov. Takole pravi: »Brez novega etosa oblasti ne more biti resnično, samoupravljalno družbo«. Vprašanje pa je seveda, kdo bo ta novi etos oblasti ustvaril. Zgodovina nas namreč uči, da je bil etos oblasti od vsega začetka na tem našem planetu kar se da slab. Problem je torej zakoreninjen in kroničen. Ne trdim, da ga ni moč zdraviti. Trdim samo, da bi

moral Pediček biti bolj konkreten, če se že spušča v to vprašanje. Vsaj nakazati bi moral pedagoško metodo, s katero bi se dalo izboljševati oblastniški etos. Drugače njegov spis izzveni utopično.

Od ostalih spisov v reviji se mi je zdel posebno zanimiv Grahov »Jezik in čas epškega poročanja«, iz katerega si prepisujem naslednjo misel glede jezika, ki naj bi ga uporabljal sodobni prozaist: »Umetnost naj drži deset korakov od sebe. Preprosto pripovedujoč, podajajoč govor je božji dar, ne sme dovoliti, da mu ga vzamejo... Stil ni nič drugega kot klavir, s katerim kar najstvarneje izdelamo prikazano. Napaka je že, če se stil opazi.«

S to ugotovitvijo namreč popolnoma soglašam. Vendar, kot se zdi, z njo ne soglašajo še večina naših proznih ustvarjalcev, zakaj tako izumetničenega jezika, polnega čudnih besed, ki niso nikjer v rabi, prisiljenih zvez, metafor in primerov, kakor jih najdemo po straneh naših sodobnih romanov, novel, črtic, spisov in opisov, je težko najti v vsej svetovni literaturi. Ne vem, zakaj se je pri nas uveljavilo mnenje, da je to umetnost, v resnici pa je samo znak ustvarjalne nemoči! Zakaj, če bi v teh črticah, spisih, novelah in romanih odpravili vso to nabreklost, bi se izkazalo, da je njih bistvo kaj revna zadeva...

Revija »Prostor in Čas« je nedvomno zapolnila vrzel v slovenski revijalni deželici, nastala je kot glasilo določene kulturne skupine, ki doslej ni imela prilike, da bi aktivno posegla v naše kulturne tokove. Uvrstila se je med številno obstoječo konkurenco, ki jo bo popestrila s svojo navzočnostjo. Vprašanje pa je, če se bo lahko približala svojemu osnovnemu cilju, če bo razvila zadosten potencial, da bo zasedla osrednje mesto v našem kulturnem prostoru. Vendar, tudi če tega svojega osnovnega cilja ne bo dosegla, ji njenih ambicij ne bomo jemali za slabo, saj je svet naše kulture zmeraj bil in bo prepoln neizmernih ambicij, ki so se uresničevale le v malenkostni meri.

VREDNOTE — PETA KNJIGA

Vrednote pravzaprav niso revija. Njih namen je biti znanstveni zbornik. Izšle so kot izredno izdanje Slovenske Kulturne Akcije v Buenos Airesu leta 1968.

Na uvodnem mestu stoji Jožeta Velikonja

esej »Sodobna politična geografija in slovenska politična stvarnost«.

Temu eseu se pozna, da ni nastajal v naših ozkih razmerah. Pozna se mu veliki svet, svet ameriških univerz, kjer je danes, hočeš ali nočeš, zbran največji svetovni duhovni potencial. Znano je, da v Evropi glede razvoja znanosti zelo zaostajamo za Ameriko. To opazamo vsi, ki se z znanostjo ukvarjamo, vsak na svojem področju. To opaza tudi površni opazovalec, ki sledi najnovejšim dosežkom ameriške vesoljske tehnike. In to ni samo stvar denarja, kot bi nas hotela prepričati določena propaganda... To je predvsem stvar ljudi in dialektike med ljudmi.

Vzemimo Velikonjev esej. Ko ga človek prebere dobi vtis, da je naša znanost (naša slovenska, a tudi naša italijanska in naša evropska) vse preveč zaprta in tradicionalistična.

Kadar človek bere podobno znanstveno razpravo pri nas, opaza predvsem citate s katerimi se avtor trudi prepričevati bravca, da res pozna vso literaturo. Ne opazi pa nikakršne drznosti, ničesar novega, nobene prodora v neznano, ki so prav tisti elementi, ki dajejo miselnemu delu soli. Prav ta element soli pa je v Velikonjevem eseu v dobršni meri prisoten (in sicer poleg strokovnosti). Po tem spisu bi sodili, da je Velikonja na svojem področju napravil velik razvoj. Takšnih duhov bi rabila naša univerza in sploh naša domovina, če bi hotela v sodobnem svetu napredovati.

Slovenci, nacionalno zaljubljeni, kaj radi govorimo o »edinstvenosti našega nacionalnega prostora«. Velikonja pa te naše pojme takole demitizira: »V luči moderne geografije je edinstvenost predvsem v predstavah, ki jih imajo ljudje o tem koščku zemeljskega površja in ne v značaju površja samega... V primerjalni analizi »edinstvenost« slovenskega sveta kaj hitro zbledi ter se približa »normalnosti«. Ker je torej edinstvenost bolj iluzorna kot utemeljena v realnosti naravnega miljeja, so tudi nanjo oprti razlogi in vezanosti iluzorne, bolj izraz človeških gledanj na naravno okolje kot odraz tega okolja... Prehodnost slovenskega sveta ni mnogo večja ali manjša kot je prehodnost drugih podobnih velikih in razgibanih površin. Prehodnost kot pojem je vezana na človeka, ki ta svet prehaja.

Neprehodnost je torej bolj izraz dejstva, da človek preko tega sveta ni hodil, kot izraz razlogov, zakaj ni hodil tod... Če bi pretresli zgodovino stoletij, bi dognali, da slovensko ozemlje ni bilo pozornica prehajanja nič bolj kot prenekateri kosi Evrope ali širokega sveta. Pač: večkrat kot zaprte doline francoskih Alp ali pirenejskega podnožja, a prehod ni bil uporabljen pogostejše kot panonske ravni ali šumadijska razgibana pokrajina, gričevje Toskane ali valovite planjave srednje Poljske. Prehodnost in iz nje izvirajoče »geografske silnice« zato kažejo bolj na naše gledanje kot na dejstvo samo ter zato izgubljajo objektivno pomembnost pri analizi naravnih pogojenosti slovenske politične stvarnosti...

In še nekaj stavkov dalje:

»Slovanski naval je bil mnogo manj silovit in nenaden, kot si pogosto predstavljamo ob vzgledu modernih masovnih selitev. Prostora je bilo dovolj za vse, za stare naseljence in nove prišleke, saj so še v poznem srednjem veku obstajale praznine, ki so jih kolonizatorji delno izpolnili na Loškem, Kočevskem, v Gorjancih in na Prekmurskem. Germanski in slovanski svet sta dolga stoletja živela drug ob drugem na vsem ozemlju dravskega in murskega porečja. Presajanje naših današnjih pojmov zajetnih skupnosti v čas okrog prvega tisočletja dela silo zgodovinskim dognanjem. Slovenske skupnosti tiste dobe so bile skupke družinskih, rodbinskih in šele kasneje, pokrajinskih entitet, dolgo časa brez skupnega imenovalca. Dinastični teritoriji in njih boji so imeli malo opravka s slovenskim človekom, oziroma z njegovim zavestnim sodelovanjem (prim. Most 21/22, Težavno Sožitje, str. 37: »mestno prebivalstvo se je povečini ukvarjalo s svojimi problemi... Kadar se Slovani omenjajo, je to informacija o nečem oddaljenem, samosvojem, drugačnem in obrobni...«.)

Pomen takšnih esejev je nedvomno večji, kakor bi na prvi pogled utegnili slutiti. Samo takšni, znanstveni in obenem kritični pogledi bodo sčasoma privedli do tega, da bomo Slovenci posodobili svojo nekritično romantično-prosvetljijsko in provincialno-kulturniško gledanje na svet. Samo revizija naših pojmov v tem sodobnem smislu nam bo omogočila, da se bomo lahko enakopravno vključili v svet in se z njim soočili v plodnem dialogu. Tu ne gre za prosvetljijsko vero, da bi znanost lahko reši-

la vse človeške probleme. Ne, tu gre bolj skromno le za to, da se Slovenci po svoji splošni mentaliteti dvignemo iz srednješolskih klopi in se vpišemo na univerzo, iz nociónistične shematike pojmov in pogledov, na raven kritičnosti, ki je normalna raven duhovnega obstajanja pri vseh drugih narodih. V konkretnem jeziku bi lahko isto izrazili tudi s socialnim pokazateljem, rekoč, da se mora odstotek višje izobraženih ljudi pri nas dvigniti na vseh področjih našega udejstvovanja, od industrije, do državne uprave, od trgovine do kulture.

Ni namreč slučajno, da se naša shematska, mojstrska in šolmesterska mentaliteta prekriva z dejstvom, da je pri nas, na vseh področjih, odstotek visoko izobraženih kadrov nizek, celo nižji kot pri ostalih jugoslovanskih narodih.

Tudi ostali eseji v tem zvezku Vrednot so vredni branja, vendar se bi zaustavil samo ob enem, ki je iz širšega vidika verjetno najbolj zanimiv. To je Srečka Brumna »Odnos Slovencev do Jugoslavije«, ki zavzema kar sto strani — to se pravi — dobro polovico revije.

Osnovna nit, kriterij, na katerem Brumen gradi svoja spoznanja glede Slovencev in Jugoslavije je dejstvo, da so bili v predvojni Jugoslaviji odnosi med Srbi in Hrvati zdaleka dominanten faktor, saj je njih spor dajal tempo vsemu političnemu in družbenemu dogajanju v predvojni Jugoslaviji. Iz spisa dobi bralec vtis, da smo Slovenci vstopili v novo državno tvorbo docela psihološko nepripravljeni, ali z drugimi besedami, da gibanje za Jugoslavijo med Slovenci ni popolnoma aktiviziralo ljudskih plasti. Naš narod je, v trenutku ko se je zrušila vladavina, ki mu je delila kruh, pravičnost in davke, skozi dolgih tisoč let, čutil še vse preveč lojalnosti do stare oblasti, da bi se mogel navdušeno in poln vere usmeriti v novo državo (Stvari so seveda, iz sodobnega zgodovinskega vidika, še veliko bolj zapletene, zakaj treba je pač računati z dejstvom, da je slovenski narod, kakršnega imamo danes pred očmi, v najglobljem pomenu besede pravi, pravcati produkt stare Avstrije, saj se je zamisel o njem rodila v njej, pod pritiskom različnih geografskih, etničnih, a predvsem socialnih faktorjev. Ločitev od stare Avstrije je za nas verjetno imela iste težave, kot jo ima ločitev sina od matere, če naj se tako iz-

razimo. Zato je bila tudi naša politika v vsem tem obdobju dokaj nejasna in neizdelana. Novi situaciji smo se prilagodili, ne da bi točno vedeli, kaj hočemo.

Takšni so bili dogodki pred in po propadu Avstroogrške monarhije, takšna je bila naša politika vse do propada stare Jugoslavije. Naj citiram le nekaj informacij iz omenjenega eseja: »Višek politične zmešanosti in needinosti slovenskih politikov pa je izjava dr. Tavčarja v Zagrebu na neki prireditvi »Kola«, ki jo navaja Erjavac na str. 99 svoje knjige: »Naša slovenačka zemlja po svoji istoriji i po istorijskoam pravu samo komad je Hrvatske. Mi Slovenci nismo ništa protivu tega, ako se i sa kulturnog i literarnog vidika ne govori o dva naroda nego samo o jednom, to jeste o hrvatskem«... »Nemogoče je razumeti,« piše Brumen, »kako je mogel tako izjavo dati voditelj druge slovenske politične stranke in pisatelj obenem.« Mislim, da tu ni treba komentarja.

Druga podobna epizoda je bila recimo tiista, ko je slovenski narodni odbor v Trstu ob propadu stare oblasti, na slovenski ladji hitel v Benetke klicat v naše kraje italijansko vojsko. Tudi tu ni treba komentarja! (Sicer pa kot Slovenec tiste odbornike od srca razumem: Slovenci ne zdržimo brez kakšne oblasti nad svojo glavo. Če gre stara po zlu, si moramo takoj poiskati novo. Bog ne daj, da bi ostali brez kakršne koli oblasti. Da bi postavili svojo, o tem sploh ni govora — Slovenci in oblast — to sta dva izključujoča se pojma! To je rezultat našega stoletnega kulturnišva!) V obdobju do propada stare Jugoslavije prav tako slovenska politika ni igrala kakšne posebne vloge. Iz Brumnovega eseja izhaja dovolj jasno, da tudi slovit Korošec pravzaprav ni delal nič drugega kakor to, da je pobiral drobtine, ki so jih tu pa tam izpustili iz rok Srbi in Hrvati med udrihanjem enega po drugem.

Brumen piše med drugim: »Ne da se tajiti, da smo bili Slovenci s Srbi v razmerju nadrejenosti do podrejenosti, praktično v enakem razmerju do Beograda kot nekoč do Dunaja. Trajna državna tvorba (jugoslovanska, op. A. L.) bi bila mogoča samo, če se izvede popolna in nedotakljiva enakopravnost vseh južnoslovanskih narodov na vseh poljih človeškega udejstvovanja. Tega pa nikdar ne bo mogoče doseči, če se

Srbi ne odrečejo ciljem, ki so si jih postavili na podlagi legendarno-heroične preteklosti in kateri jih najbolj ovirajo, da bi se brezpogojno predali usodi sodobne realnosti.«

Manj prepričljivo pa je Brumnovo gledanje na nastanek nove Jugoslavije. Takole piše: »To, kar je danes, je četrto ali epizodno dejanje, ki nima nobene zveze s preteklostjo, ki smo jo tukaj razčlenili... To dejanje je razvoj jugoslovanske drame presekalo.«

Nisem zgodovinar, vendar se mi zdi, da je epizoda povojne Jugoslavije nekam predolga, da bi jo lahko imeli zgolj za epizodo. Sodobna zgodovinska razlaga ne prenese več odsekanih koncev, in nenadnih, nerazumljivih začetkov. Ne verujem v takšne epizode. Kaj pa, če obstoj sodob-

ne Jugoslavije globoko korenini v pretekli? Kaj pa, če korenini v tistem miljeju, ki ga Brumen v svojem verticističnem gledanju na zgodovino in politiko nikoli ne omenja, v ljudskih množicah, ki so med vojno v precejšnji meri podprle komuniste, prav zato, ker je bila stara Jugoslavija takšna, kakršno opisuje Brumen. Ali ni povojna Jugoslavija neposreden rezultat predvojnih napak?

V nečem pa ima Brumen zopet prav. Določene konstante jugoslovanske eksistence se tudi po vojni niso spremenile. Nekaj časa so ostale prikrite, sedaj, s širjenjem demokratizacije pa zopet bruhajo na dan, pa čeprav v novih oblikah. To smo ugotovili ob sporu glede avtocest...

ALES LOKAR

Tokratni informativni zapis o knjigah, ki še niso (ali pa nikoli ne bodo) prevedene v slovenščino, bo govoril o nekaterih novitetah v nemško govorečem prostoru. To so novitete, ki jim je kritika priznala kvalitete lastnosti, a ki velikokrat zaradi svoje težje dostopne, večkrat hermetične strukture, delno pa tudi zaradi določenih modernih tendenc, niso popularne v širši javnosti. Njihov pomen tiči vseeno na bistveno važnem področju, saj ravno te knjige aktivno posegajo v celotno nemško literarno strukturo in jo obogatujejo z novimi aspekti in literarnimi prijemi, po drugi strani pa to nacionalno strukturo deloma kar presegajo in imajo širši pomen.

WOLFGANG HILDESHEIMER: TYNSET (Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1965).

Literatura Wolfganga Hildesheimerja je literatura odkrivanja neznanega, zamračenega prostora, je duhovna ekspedicija, ki te privede do novih miselnih spoznanj in odkritij. V proznem delu TYNSET pomeni ime Tynset čudežno, neznano, oddaljeno točko hrepenenja v nespečni noči. To je fantastično poročilo o »junaku«, ki v nočnih urah seže po neki knjižici na nočni polici. Ta knjižica je vozni red norveških državnih železnic. Nespeči lista po knjigi, daljni kraji se pojavijo v njegovi domišljiji, kraji, ki jih ni še nikoli videl in nikoli odkril, besedni spleti in besedne kombinacije se vedno bolj sugestivno sproščajo, iz hladne, temne, osamljene hiše žene nočnega bralca na potovanje do daljnega »paradiža«. Spomini na nekdanja potovanja se v nespečem rojevajo, družijo se s kombinacijami novih imaginarnih potovanj, Tynset, Tynset, neko samotno norveško mesto med gorami raste v junakovo domišljijo. To mesto mora odkriti, do tega mesta mora dospeti; vendar pa se potovanje nikoli ne

izvrši. Kaj je ta Tynset? Je to neka NAD-STAVBA sveta, nekaj, kar biva izven nas in nad nami, a vendar prodira vedno zavestneje proti nam? To je sečišče vseh naših misli in hrepenenj, nekaka zvezda stalnica naše senzibilnosti in končno center splošne, skupne človeške senzibilnosti. To je nekaj, kar leži za tem, kar ta svet nazunaj zrcali, to je nekaj, k čemur se gibljemo, a česar nikoli ne dosežemo. Ta imaginarna Hildesheimerjeva fabula je bistroidno skomponirana, nemščina te knjige je prožna, živa, elastična in elegantna večdimenzionalna nemščina. To je knjiga besedne kombinatorike, ki prerašča standardno večščino običajnega pisateljskega peresa. To je jezik, ki je več kot jezik povprečnih knjig, to je jezik, ki nakazuje nove norme jezika, saj presega običajno in ustaljeno.

ALEXANDER KLUGE: SCHLACHTBESCHREIBUNG — Opis bitke (Walter Verlag AG, Olten und Freiburg im Breisgau 1964).

Klugejeva v novi faktografski, tudi na francoski »novi roman« spominjajoči tehniki napisana knjiga, je knjiga velikonemškega fiaska pred Stalingradom. To je knjiga faktografije in montaže te faktografije. To je knjiga kot kak film, ki povezuje dejstva in jih suho komentira. Toda skozi to dokumentarnost raste prepričljivi paradoks: stalingradska tragedija raste v večdimenzionalne oblike. To je poročilo o peklu, o zločinu nacistične ideologije, to je demitologizacija drugačne nemške podobe o Stalingradu, podobe junaških borb in herojskega umiranja. Človeško živi pri Klugeju čisto drugje, v popolnoma drugi kategoriji, ki so ji tuje vsakršne narodnjaške ali humanizirajoče parole. Človeško pri Klugeju je nekje v podzemlju dogajanja, vzadaj, za vsemi papirnatimi dokumenti, spodaj pri

uničenih, zdemoraliziranih statistik, teh koleščkih nekdanjega silovitega ubijalnega mehanizma. Klugejev prozni tekst razgalja vojno kot **PATOLOGIJO**, kot **KOLEKTIVNO PARANOJO**, to je analiza gnoja v človeškem in človeške nemoči, osvoboditi se pravočasno varljivih tradicionalnih predstav o življenju in svetu. Pred nami se pojavljajo vojna poročila, ki vse olepšujejo in ki kažejo dejanski položaj v popolnoma napačni luči; pred nami so vojaški duhovniki, ki jim je celó vojna dokaz lepote sveta in neba, pred nami so nesposobni generali, ki, navezani na ustoličeno tradicijo, ne znajo vzpostaviti kritičnega odnosa do za njih novega Hitlerjevega manipuliranja. Klugejev tekst je tekst, ki je vreden branja. Ni le zanimiv kot posrečen eksperiment literarne montaže, zanimiv in koristen je tudi kot obsodba militarističnega početja, ki ga demagogi vseh barv in prepričanj takoj ovijejo v gloriolo lažnih mitologij, samo da si ohranijo svojo družbeno pozicijo.

THOMAS BERNHARD: UNGENACH

(Insel Verlag, Frankfurt am Main 1968). To delo mlajšega in pomembnega avstrijskega avtorja se spopada s tem, kar bi lahko imenovali srednjeevropska patologija. Ta tekst, ki se ne loči od drugih avtorjevih del, je spopad z idiotizmom provincializma določenih dežel. »Junak« dela, ki bi moral urediti zadevo z dediščino, se v zgornjeavstrijskem kraju sooča s svojimi sorodniki in znanci, s svojo preteklostjo in s preteklostjo svojih sorodnikov. Hkrati vedno bolj raste prepad med tem, kar se kot resnica zrcali v glavah ljudi, in med tistim, kar kot dejanska resnica biva v svetu in nad svetom. Ta objektivna resnica je vseobča družbena patologija in deformacija, to je senilnost družbe, ki se še ni otesla fevdalistične avtoritativnosti, a vegetira sedaj, ko je fevdalizem propadel, med zaprašenim zgodovinskim pohištvo in zaplotniškim provincializmom. Thomas Bernhard zna bleščeče poročati. Pripoved se lomi na več delov, pogledi na dogajanje se osvetljujejo zdaj na ta, zdaj na drugi način, kot da bi pripoved gledalo več oči; ta zlomljena forma pa ravno podčrtava tisto, kar ta družba sedaj namreč je: nekaj, kar se razkraja, kar je zlomljeno, degenerirano v svoji patologiji. To je kritična literatura o blaznosti sveta.

ROR WOLF: PILZER UND PELZER — Pilzer in Pelzer (Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1967).

Ta »pustolovska serija« je poročilo o prihodu avtorja knjige v hišo Pilzerja in Pelzerja, kjer izreče sožalje vdovi, ki se tudi tam nahaja. Nato pripoved opisuje avtorjev odnos do vdove, ki vedno bolj narašča v seksualno afero, opisuje pa tudi vedenje Pilzerja in Pelzerja, ki se sprenevedata v hiši. Glavni junak dela je namreč ta hiša, ki je ni mogoče zaobjeti in lokalizirati. Avtor odkrije v hiši vedno nove prostore, v vedno višja nadstropja prodre. In ko se to tavanje skozi skrajno zamračeno pokrajino hiše in pripovedi nadaljuje, se pripoved vedno bolj stopnjuje v grotesko o blodnjaku človekovega življenja v svetu. To delo, katerega moč leži dominantno v izvirnem, kombinatoričnem in dinamičnem jeziku, je eden od kažipotov v novo literaturo jezikovnega eksperimenta, ki se združuje s kritičnim prevrednotenjem jezika. Skozi besedno izvirnost pa raste tudi poetični čar tega jezika. To je delo skoncentriranega jezika s sugestivno močjo.

PETER HANDKE: DIE HORNISSEN —

Sršeni (Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1966). To prvo Handkejevo delo, s katerim je avtor vsekakor uspel, uvaža v literaturo nove aspekte gledanja na svet, na človeka in na zgodbo, pred nami se pojavlja analiza delovnega procesa, skozi katerega literarno delo dozori in nastane. Bolj kot ta modernističen aspekt dela pa prepričajo Handkejeve kombinatorične asociacije in njegov simultaneizem, ki mestoma poroča o več dogodkih na enkrat. Kot se v tem romanu križajo različni tokovi različnih pripovedi, tako se tudi križajo besedne zveze v nove besedne asociacije. Tako je pred nami knjiga, ki poroča o avtorjevi mladosti na Koroškem, a to poročanje o kmetijskem življenju, je poročanje pod izbočenim steklom, to je ukrivljeno deformalizirano poročanje. Vendar pa je to tudi formalizirano, neprizadeto poročanje. Zgodba je tu, ker je tu. Nič velikega, največjega se ne skriva za temi stavki, vse to je brezpomembno, majhno v svoji običajnosti. Handke navaža v svojem delu tudi nekaj slovenskih imen, vendar se Slovenci pojavljajo le na robu, a še to kot arhaična senzacija med žebraanjem neke molitve, ki je navedena v slovenskem starinskem

originalu. Kljub uspešnosti Handkejevega delovanja pa bi bilo vredno razmisliti, kaj dela tega avtorja tako popularnega. Zakaj tako, kot piše on, delajo tudi nekateri drugi avtorji, predvsem avtorji takoimenovane dunajske šole, a k sreči delajo bolje. Tu bi omenil temeljitejšega Heissenbüttela, duhovitejšega Jandla, večsmernejše

ga Bayerja, radikalnejšega Mona, a tudi Wienerja in konsekvantnejšega Wolfa. Handke je ob vseh teh vrstnikih to kar je predvsem zato, ker se je družbi prilagodil, ker od nje prav nič ne zahteva, ker jo prepričuje ravno o tem, kar sama uradno misli, namreč kako brezpomembna je literatura.

LEV DETELA

POPRAVI. V poročilu o NEPREVEDENIH KNJIGAH v 21-22 št. MOSTA je na strani 99 pomotoma napačno navedena založnica Canettijevega romana ZASLEPLJENJE. Ta roman je prvič izšel leta 1935 na Dunaju pri založbi Herbert Reichner, a je ostal nezapažen. Šele ko je leta 1963 izšel pri založbi Hanser v Münchenu, je javnost začutila moč velikega dela.

Na podeželju čutimo vedno večje pomanjkanje ljudi, zlasti mladih ljudi. Vsa povojna leta je naša kmečka mladina odhajala v mesta, kjer so nastajale nove tovarne. Razvoj družbe je to zahteval, toda vsi umni gospodarstveniki so računali, da se bo ta dotok enkrat ustavil, zakaj pač ni kazalo podeželja povsem zanemarjati. Danes vidimo, da so se ušтели, zakaj odтока s podeželja ni bilo moč ustaviti. Naša mladina se je začela celo s podeželja vedno bolj in bolj seliti v tujino. Koliko izmed njih se bo morda nekoč vrnilo, to je drugo vprašanje. Medtem kmečka ognjišča samevajo, postarani starši z žalostjo gledajo v bogkov kot. Njih pogled k Zveličarju je pogostokrat naravnost obupan. To tragedijo kmečkih ljudi doživljajo tudi njihovi dušni pastirji. Pevski zbori hirajo, ker ni novih pevcev s svežimi, mladimi glasovi. Marsikje je težko prirediti kako posebno pobožnost, ker starim ženicam ne moremo dati v roke tiskane besede, ker ne vidijo in tudi glasu jim že zmanjkuje. Starejši ljudje pač raje tiho molijo. In kako bo šele v prihodnosti? Kmečki stan je bil tisti, ki je ohranil slovenski rod skozi dolga, težka stoletja, ko je tuja oblast in moč neomejeno vladala nad našo zemljo. Če bi ne bilo močnih, zdravih kmečkih družin, bi danes najbrž slovenskega naroda ne bilo več. Iz kmečkih hiš so tudi prišli prvi borci za duhovni prerod našega naroda. Tudi Cerkev je dobila največje število svojih delavcev prav iz kmečkih hiš. Zares velike so zasluge kmečkega stanu za naš narod. Mar smemo to pozabiti? Upravičeno se zato sprašujem, mar je kmečki stan to zaslužil, da danes tako močno hira in propada? Industrializacija sveta je res postala usodna za kmeta, a ne samo ta. Ni več prave ljubezni do rodne grude, do domovine in do domačega doma. Saj mladi rodovi niti rojstnih hiš več

nimajo! Za Prešerna in Jurčiča lahko rečemo, da sta v tej in oni hiši rojena, moderni otroci pa so tudi za rojstni dom prikrajšani, kaj čuda, da jih potem prav nič več ne veže na domačo hišo. Rodoljublje, nekoč tako cenjeno, je danes dokaj redko. Ko sem še kot študent poslal v »Obzornik« nekaj študentovskih rodoljubnih pesmi, se v uredništvu niso mogli dovolj načuditi, »češ, kdo pa še danes opeva domoljublje?« Mladi pesniki pojejo raje o vsem mogočem, le o slovenski zemlji in o slovenskem domu nič več. To je seveda odraz celotne usmerjenosti našega rodu. Iskreno smo zato lahko zaskrbljeni za usodo našega naroda, če bo ta duhovni razkroj še bolj zajel bodoče rodove. Tako stanje tudi ni v skladu s pokoncilsko obnovo Cerkve v naši domovini. Obnovo je treba v prvi vrsti graditi na mladih, toda na podeželju jih skoraj ni, v mestih pa se odtegujejo iz najrazličnejših razlogov. Zato so dušnopastirske skrbi današnjih duhovnikov zares velike. Ali se bo to razsulo kmečkega stanu ustavilo ali pa se bo nadaljevalo — bo pokazala prihodnost. Kaj nam je torej treba storiti? Morda še ni prepozno, zato apeliramo na našo mladino: Ostanite doma! Naša domovina je lepa in dovolj bogata za vse. Naj vas sirene tujine ne zvabijo tja, zakaj tujina je vedno tujina — domovina pa je samo ena.

Vinko Šolinc

PRIPIS UREDNIŠTVU

Ob gornjem pismu smo prosili za mnenje člana škofijskega pastoralno-sociološkega sveta R. Lešnika, ki nam je poslal naslednji prispevek:

»Tragika« kmečkega stanu in vprašanja pozna različne plati. Ne moremo reči, da se večina ljudi tega sploh ne zaveda. Na VSEH straneh »čutijo« to vprašanje, le da

gredo eni mimo njega molče, drugi zaskrbljeni, tretji s treznejšim pogledom v prihodnost, četrti zaverovani v nepovratno preteklost, kako pa peti in šesti, je težko reči.

Slovenski narod je res mogel rasti in zoreti SAMO iz kmečkih družin, KER JE BIL pač POLJEDELSKI NAROD. To je preteklost! Vsekakor tudi tej preteklosti marsikaj dolgujemo! Zato teh »zaslug« kmečkega stanu nikakor ne bi smeli TAKO ZELO pozabiti, kakor so pozabljene in porinjene ob stran.

Ne moremo reči, da dandanes rodoljubja ni. Ima pač drugačne oblike kakor nekdanj. Saj je bilo tako tudi takrat, ko so bili slovenski rodovi predvsem pastirski rodovi, ki niso poznali »rojstnih hiš« in ne »domačega doma«. Ne moremo »romantično« pobarvanega gledanja na to vprašanje postavljati za glavno merilo življenja.

Težko je trditi, da je »kmečki stan VEDNO bil temelj VSAKE družbe«. Taka posploševanja ovrže zgodovina in pogled v sedanjí čas. Na zemlji imamo še vedno plemena, katerih temelj ni kmečki stan.

Industrializacija ima za svojega trajnega spremljevalca urbanizacijo življenja tudi »na vasi«. Zato »vaško življenje« pretekle ali polpretekle dobe ni več »najboljši« ali »edino veljavni« model za urejanje in oblikovanje življenja.

»Duhovni razkroj« samo spremlja te spremembe, ker mora pač tudi »duhovnost« sloneti na temelju konkretnih življenjskih razmer. Ko se konkretne življenjske razmere spreminjajo, se odteguje temelj nekdanji duhovnosti. V vsakem primeru bi industrializacija prinesla s seboj te probleme, ki nas danes tarejo. Važno je le, KAKO jih bomo skušali mi reševati. Prav gotovo ne z zagledanostjo v preteklost!

Goli pozivi: Ostanite doma! Naša domovina je lepa in dovolj bogata za vse!, ne bodo rodili sadov, ker se od tega ne da živeti. V ta namen je treba korenito spremeniti celotni položaj kmečkega stanu in gospodarstva v domovini. V takih rečeh so posamezniki brez moči in morejo ostati samo »glas vpijočega v puščavi«.

Če se kdo temeljito zamisli v pastoralno konstitucijo 2. vatikanskega koncila, bo nedvomno začel TREZNEJE gledati tudi na te preobrazbe v življenju. Cerkev ne sme biti zagledana v preteklost tako, da ne bi znala prav sodelovati pri ustvarjanju pravičnejše in lepše bodočnosti. Njena naloga je, da budi tudi vest za take reči. Članek vsekakor vsebuje marsikatero pozitivne misli, a samo v primeru, če nam bo pomagal do »preobrazbe« v našem delu za časno in večno srečo naših sodobnikov.

Iz DRUŽINE, št. 20-1969

**KRATKOVIDNI GOSPOD CENZOR
JAHA NA NEKEM TISKOVNEM ZAKONU.**

Srečko Kosovel
Kons x, Integrali, str. 153

Pisatelj Boris Pahor je objavil pred nekaj meseci v Trstu knjigo ODISEJ OB JAMBORU, v kateri je v ponatisu zbral svoja razmišljanja o slovenski narodni problematiki, ki jih je zadnja leta objavljial v tržaški reviji Zaliv. Njegove misli so odjeknile v celokupnem slovenskem kulturnem prostoru, začevši s SR Slovenijo. To je prišlo do izraza ne samo v odzivu matičnega tiska, ampak tudi v več ali manj aluzivnih ideoloških nastopih oblastvenih predstavnikov, s članom Sveta jugoslovanske federacije Edvardom Kardeljem na čelu. Na vsak način uradno nasprotovanje pisateljevim tezam ni prestopilo okvira, ki je lasten prosvetljeni skupnosti, v kateri se ideja izpodbija z idejo. Bilo je vsekakor nepredstavljivo, da bi se v času odprtih meja, čedalje širše demokratizacije in združujočega se slovenskega kulturnega prostora, ideja začela izpodbijati z administrativno prisilo. To še najmanj v dneh, ko se tudi jugoslovanska kultura klanja junaškemu liku sovjetskega pisatelja Aleksandra Solženicina, njegovemu boju za svobodo duha.

Nepredstavljivo se te dni dogaja. Iz neizpodbitnih virov izhaja, da se knjiga slovenskega pisatelja Borisa Pahorja, člana Društva slovenskih književnikov in PEN-kluba, oblastveno zasega na območju SR Slovenije. Vrnjen je moral biti celo izvod, poslan knjižnici Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani.

Pahorjeva esejistična zbirka ni kakšna izzivalna agitka, ki bi neodgovorno naskakovala sedanjo družbeno ureditev v matični Sloveniji. Nasprotno je prizadeto, dostojanstveno in kulturno napisana knjiga, v kateri slovenski pisatelj socialist, privrženec medvojne Osvobodilne fronte in povratnik iz nacističnih uničevalnih taborišč, uporablja

neodvzemljivo pravico lastne svobodne presoje, ko pretresa določen zgodovinski položaj.

Zato podpisani javni in kulturni predstavniki

i z j a v l j a j o,

da se na kulturni ravni more oceniti oblastveno zaseganje Pahorjeve knjige samo kot dejanje izvenkulturne samovolje, ki mu kakršnokoli sklicevanje na tiskovno zakonodajo ne more odvzeti njegovega mračnjaškega bistva;

da se na politični ravni more isto dejanje oceniti samo kot absurd, ki bije v obraz najboljšim evolutivnim težnjam v tem delu Evrope; da takšno dejanje neodgovorno ruši tisto enotnost slovenskega kulturnega prostora, h kateremu je slovenska kultura zadnji čas težila; da takšno dejanje objektivno dokazuje, da njegovi pobudniki nimajo proti Pahorjevim tezam drugega argumenta kakor administrativno prisilo.

Zategadelj podpisani javni in kulturni predstavniki

i z r a ž a j o

svojo ponosno solidarnost s slovenskim tržaškim pisateljem, s katerim se v tem trenutku, ne glede na nazorsko stališče posameznikov in tudi ne glede na konkretno vrednotenje avtorjevih idejnih izhodišč, identificira njihova lastna svobodna vest.

T r s t, decembra 1969.

Laura Abrami, ravnateljica liceja »F. Prešeren«, Trst — Karel Bajc, profesor, Trst — Andrej Bratuž, publicist, Gorica — Ninko Černic, profesor, Gorica — Avgust Černigoj, akademski slikar, Trst — Marija Češčut, članica SKADA, Gorica — Rafko Dolhar, občinski svetovalec, Trst — Jožko Gerdol, radijski uslužbenec, Trst — Anton Kacin, upokojeni ravnatelj in slovenist, Trst — Marija Kacin, profesorica, Trst — Metka Kacin, farmacevtka, Trst — Janko Jež, ravnatelj učiteljskega »A.M. Slomšek« in slovenist, Trst — Koren-Škerk Zora, slikarka, Trst — Milan Lipovec, književnik, Trst — Aleš Lokar, univerzitetni docent, Trst — Danilo Lovrečič, publicist, Trst — Mamolo Humbert, profesor in pevovodja, Trst — Marij Maver, publicist,

Trst — Pavle Merkù, skladatelj in slovenist, Trst — Danijela Nedoh, publicistka, Trst — Damjan Pavlin, agronom, predsednik SKADA, Gorica — Bruna Pertot, književnica, Trst — Alojz Rebula, književnik, Trst — Savina Remec, književnica, Trst — Mirko Rener, profesor in likovni kritik, Gorica — Saša Rudolf, časnikar, Trst — Lojze Spacal, akademski slikar, Trst — Milan Starc, zdravnik, Trst — Simoniti-Suhadolc Krasulja, profesorica, Trst — Zora Tavčar, književnica, Trst — Antek Terčon, predsednik prosvetnega društva »I. Gruden«, Nabrežina — Glavko Turk, igralec, Trst — Slavko Tuta, publicist, Trst — Vera Vesel, profesor, Trst — Vladimir Vremec, publicist, Trst — Edmund Žetko, ravnatelj srednje šole »Sv. Ciril in Metod«, Trst — Šestorica članov Študentskega predstavništva na liceju »F. Prešeren«, Trst — Raul Kodrič kot član Agitacijskega kolektiva na liceju »F. Prešeren«, Trst.

KAZALO ŠESTEGA LETNIKA (1969)

ESEJI

Alojz Rebula: ŠKANDAL KRIŽA V ŠKANDALU CERKVE 13

Giancarlo Vigorelli: TEILHARD DE CHARDIN

IN MARKSIZEM 23

Aleš Lokar: TEŽAVNO SOŽITJE 33

Vladimir Truhlar: RELIGIOZNO IZKUSTVO

V PASOLINIJEVEM TEOREMU 48

Lev Detela: SMRT, KI IZOBČI 59

Marjan Rožanc: MAŠA DVAJSETEGA STOLETJA 66

Irena Žerjal Pučnik: SLOVENSKI FILMSKI SCENARIJI

1948 - 1965 75, 165.

Lojze Ude: SLOVENCİ IN JUGOSLOVANSKA IDEJA

V LETIH 1903 - 1914 86, 173

Arduino Agnelli: USODA NEZGODOVINSKIH

NARODOV 119

Lev Detela: NOVE PLASTI BIVANJSKEGA PROSTORA 154

LEPOSLOVJE

Franci Zagoričnik: NOČ DOLGA NOČ 10

Vladimir Kos: V 44 LETU DOBE SHOWA - V VIGREDI 30

PRAV PREPROSTA PESEM - V PODOBAH 31
MRAK

TRI URE PRED LÊTOM NA MESEC 147

Boris Pangerc: DVE PESMI 32

IZPOVED 149

Ina Jun Broda: DVE PESMI 73 ~

Danilo Lokar: PLATNENA SRAJCA 125

Pavle Zidar: RODAR 143

Pavel Lužan: KAPLJE IN REKE 149

DELOVANJE 153

Jolka Milić: PREVODI PESMI 161

PROBLEMI

Vladimir Vremec: O TEMELJIH NAŠEGA OBSTOJA
V ZAMEJSTVU 5

Toussaint Hočevar: KRIZA INFORMACIJE OB DVIGU
SLOVENSKEGA ZDOMSTVA 109

Vladimir Vremec: KRATEK PREGLED RAZVOJNIH
MOŽNOSTI V BENEČIJI 184

FELJTONI

MEHANIKOM, Vladimir Truhlar 95

ZAPISKI

NEPREVEDENE KNJIGE, Lev Detela 99, 202

SMISEL IN VLOGA ŠTUDIJSKIH DNI V DRAGI,

Vladimir Vremec 189

REVIJE, Aleš Lokar 193

SLOVENSKA ZEMLJA, KDO BO TEBE LJUBIL?,

iz Družine 205

PROTESTNA IZJAVA 207

